

บทที่ 4

ผลการศึกษา

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่งเพื่อศึกษากฎมีปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง ประการที่สองเพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง และประการสุดท้ายเพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง โดยทำการศึกษาร่วมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ เพื่อให้เข้าใจประเด็นที่ศึกษาอย่างครบถ้วน ผู้ศึกษาได้แบ่งผลการศึกษาออกเป็น

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา ประกอบไปด้วย ข้อมูลทั่วไป ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ ประวัติการเจ็บป่วยและการรักษาการเจ็บป่วยของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

ตอนที่ 2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

ตอนที่ 3 ภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง

ตอนที่ 4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง

4.1 บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ผู้ศึกษาได้คัดเลือกพื้นที่ ที่ทำการศึกษาคือเป็นชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรทางชีวภาพโดยเฉพาะพืชสมุนไพรในท้องถิ่น

ข้อมูลทั่วไปของบ้านขุนช่างเคี่ยน

ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน

ประวัติความเป็นมาของบ้านขุนช่างเคี่ยน หมู่ที่ 4 ตำบลช้างเผือก จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเชื่อว่ามังบนคอยปุยอพยพมาจากอำเภอปาย เชียงดาวและแม่ริม และได้ตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นเมื่อประมาณปี 2502 ซึ่งชาวบ้านขุนช่างเคี่ยนนี้ได้ย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านมังคอยปุย เนื่องด้วยระยะทางไกลและยากลำบากในการเดินทางมาทำไร่ซึ่งแรกเริ่มมีประมาณ 30 หลังคาเรือนโดยตั้งเป็น 2 หย่อมบ้าน คือหย่อมบ้านหนึ่งอยู่บริเวณศูนย์วิจัยเกษตรในปัจจุบันและอีกหย่อมบ้านหนึ่งบริเวณหน้าหมู่บ้าน โดยมีนายจู้ แซ่ลีและมิ นายหลี แซ่ย่าง เป็นผู้นำ

พื้นที่บริเวณนี้แรกเริ่มชาวบ้านจะทำไร่เลื่อนลอย ปลูกพืชล้มลุกและปลูกฝิ่น ทำให้ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2008 – พ.ศ.2017 ในหลวงได้ทรงเสด็จเป็นประจำทุกปี ปีละครั้งและได้พระราชทานพันธุ์พืช (ผักและผลไม้เมืองหนาว) และพันธุ์สัตว์ (หมูและแกะ) เพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น ซึ่งในปีพ.ศ. 2010 ในหลวงได้รวมบ้านทั้ง 2 หย่อมบ้านเข้าด้วยกันในบริเวณหน้าหมู่บ้านและได้ใช้พื้นที่บริเวณศูนย์วิจัยเกษตรเป็นที่ตั้งโครงการหลวงแห่งแรกในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ.2522 และในปีเดียวกันนั่นเอง นายอำเภอเมืองเชียงใหม่ ได้ตั้งชื่อขึ้นใหม่เป็นบ้านขุนช่างเคี่ยน หมู่ 4 ตำบลช้างเผือกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดกับตำบลคอนแก้ว อำเภอแม่ริม
ทิศใต้	ติดกับ ตำบลสุเทพ อำเภอเมืองเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดกับ แม่ริม – หางดง
ทิศตะวันออก	ติดกับ หมู่ 1 ตำบลช้างเผือก

ลักษณะภูมิประเทศ

บ้านมั่งขุนช่างเคียนอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย ลักษณะภูมิประเทศเป็นเนินเขาและหุบเขา นิยมปลูกบ้านอยู่ใกล้ชิดกันในกลุ่มเครือญาติ โดยมีเรือนใหญ่ของคนสำคัญอยู่ตรงกลางหน้าบ้านหันไปตามทิศความลาดลงของภูเขาหมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่จะปลูกบ้านเรือนติดพื้นดิน

ภาพ 1 ลักษณะภูมิประเทศหมู่บ้านขุนบ้านขุนช่างเคียน

ที่มา : <http://maps.google.co.th/maps?hl=th&tab=w1>

การคมนาคม

บ้านม้งขุนช่างเคี่ยนตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ประมาณ 35 กิโลเมตร ห่างจากหมู่บ้านม้งคอยปุยประมาณ 9 กิโลเมตร ตามเส้นทางสายเชียงใหม่-พระธาตุดอยสุเทพ ลักษณะถนนจากเมืองเชียงใหม่ถึงบ้านพระตำหนักภูพิงศ์ราชนิเวศน์ เป็นถนนลาดยางรวมระยะทาง 12 กิโลเมตร จากนั้นเป็นถนนโรยกรวดขนาดเล็กและเป็นถนน มีผิวทางชำรุดเป็นหลุมเป็นบ่อตลอดระยะทางจนถึงหมู่บ้าน อยู่ห่างจากศูนย์วิจัยเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประมาณ 3 กิโลเมตร จะถึงทางสามแยกทางเข้าหมู่บ้าน ถนนทางซ้ายมือ จะเป็นเส้นทางไปสวนลินจี่และที่นา เป็นเส้นทางลงไปห้วยดึ่งเต่า ส่วนถนนทางขวามือ เป็นถนน เข้าหมู่บ้าน

ลักษณะภูมิอากาศ

อากาศส่วนมากจะค่อนข้างเย็น โดยแบ่งฤดูกาลได้ ดังนี้

ฤดูร้อนช่วงเดือน มีนาคม - พฤษภาคม

ฤดูหนาวช่วงเดือน พฤศจิกายน - กุมภาพันธ์

ฤดูฝนช่วงเดือน มิถุนายน - ตุลาคม

เศรษฐกิจในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

การประกอบอาชีพในอดีต

ชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนตั้งอยู่บนภูเขาสูง ในอดีตจะทำการเกษตรเพื่อยังชีพอย่างเดียว คือ โดยจะปลูกไว้เพื่อรับประทานในครัวเรือนเท่านั้น เช่น ข้าว และพืชผัก เลี้ยงสัตว์ จะไม่มีการซื้อขาย จะมีแต่การแลกเปลี่ยนกันด้วยสิ่งของเท่านั้น คนในชุมชนมีความเชื่อว่าต้องมีลูกมาก เพื่อเป็นแรงงานในการทำการเกษตร

ในปี พ.ศ. 2522 มูลนิธิโครงการหลวงการหลวงได้เข้ามาส่งเสริมปลูกพืชเมืองหนาว ประกอบกับการประกาศพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ ประกาศเป็นเขตอุทยาน

การประกอบอาชีพในปัจจุบัน

รายได้ รายได้ส่วนใหญ่มาจากการเกษตร สวนลินจี่ กาแฟ ซึ่งทำได้ปีละครั้งหรือลงไปรับจ้างทำงานทั่วไป เช่น รับเหมาก่อสร้าง ร้านอาหาร ร้านขายเสื้อผ้า ในตัวเมืองเชียงใหม่

ตาราง 1 (ต่อ)

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
5. หัวผักกาด (ใช้เวลา 45-55 วัน)	←											→
6. กะหล่ำปลีขาว (ใช้เวลา 3 เดือน)	←											→
7. กะหล่ำปลี (ใช้เวลา 3 เดือน)	←											→
8. ผักกาดขาว (ใช้เวลาไม่เกิน 3 เดือน)	←											→
9. ขาโยต์ (ใช้เวลา ไม่เกิน 3 เดือน)	←											→
10. ค่ำขาย - ขายผักตามฤดูกาล - ขายของที่ระลึก - ขายกาแฟ - ขายสินค้า - ขายของช่วง เทศกาลปีใหม่ม้ง	←											→

การท่องเที่ยว คือ ชมพญาเสือโคร่ง

ปีพ.ศ. 2534 อาจารย์ประเสริฐ (อาจารย์โรงเรียนศรีเนห์รู) ได้นำต้นพญาเสือโคร่งมาปลูกบริเวณตามข้างทางเมื่อปี พ.ศ. 2536 เริ่มออกดอก จึงมีนักท่องเที่ยวไทยและชาวต่างชาติเริ่มเข้ามา แต่ที่ได้รับความนิยมเป็นที่รู้จักของแหล่งชมพญาเสือโคร่งที่สวยงาม เมื่อปีพ.ศ. 2551 ที่ผ่านมา โดยจากนั้น ได้มีการประชาสัมพันธ์จากทางองค์การบริหารตำบลช้างเผือกและองค์การบริหารส่วนจังหวัด

ปัญหาที่ตามมาคือ เกิดปัญหาโรคติด การเดินทางลำบาก ปัจจุบันได้มีการหารือกับทางเจ้าหน้าที่ของอุทยานแห่งชาติคอยสุเทพและศูนย์วิจัยเกษตรชนที่สูงเพื่อที่จะดูแลนักท่องเที่ยว โดยเน้นที่การบริการเรื่องความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยว

ปัญหาในการประกอบอาชีพ

เนื่องจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้ไม่สามารถขยายที่ทำกินได้ ถ้าหากมีการรุกป่าจะถูกยึดที่ดินทำกิน ทำให้ปัจจุบันคนในชุมชนประสบปัญหาที่ดินทำกินโดยเฉพาะที่ดินที่ใช้ปลูกข้าว บางครั้งต้องลงมาเช่าที่ดิน ในเขตอำเภอหางดง สันทราย สันกำแพง ในการปลูกข้าว เพื่อบริโภคในครอบครัวบางครั้งครอบครัวต้องซื้อข้าวกินในทุกๆปี มีเพียง 4-5 ครอบครัวเท่านั้นที่มีที่นาทำกิน ในบริเวณชุมชน

จำนวนประชากร

บ้านม้งขุนช่างเคี่ยน มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 105 ครัวเรือน ประชากรทั้งหมด 1586 คน แบ่งเป็นประชากรชาย 733 คน ประชากรหญิง 853 คน มีอัตราการเกิดสูงเฉลี่ยปีละ 20 คน (ย้อนหลัง 3 ปี)

ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

บ้านม้งขุนช่างเคี่ยนมีการตั้งบ้านเรือน บนเนินเขาและที่ระหว่างหุบเขาลดหลั่นกันลงมา และนิยมปลูกบ้านอยู่ใกล้ชิดกันในกลุ่มเครือญาติ โดยมีเรือนใหญ่ของคนสำคัญอยู่ตรงกลาง หน้าบ้านหันไปตามความลาดชันลงของภูเขาหมู่บ้าน ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่จะปลูกบ้านเรือนติดพื้นดิน(ยกเว้นบ้านผู้ใหญ่บ้านที่เป็นปูนซีเมนต์) ติฝ้าด้วยไม้แผ่นหรือไม้ไผ่แตกๆ หลังคามุงด้วยสังกะสี แต่บางหลังยังมุงด้วยคา กลางบ้านใช้ทำกิจกรรมอื่นๆ มีเตาไฟสำหรับทำอาหาร(บางบ้านก็มีการแบ่งพื้นที่ห้องครัวต่างหากโดยการทำฝาถ้ำครั้งหนึ่ง) ด้านข้างจะเป็นห้องนอนที่แบ่งกันด้วยฝาไม้เป็นห้องเล็กๆ มีแคร่ไม้เป็นเตียง ใช้พื้นดินเป็นพื้นบ้าน บางหลังเทพื้นหยาบๆไม่ขัดมัน ส่วนห้องน้ำจะนิยมสร้างไว้นอกตัวบ้าน ปัจจุบันเป็นส้วมซึม ห้องน้ำสร้างด้วยสังกะสี แต่ช่วงด้านบนของประตูห้องน้ำกับหลังคาจะเปิดโล่งให้ลมถ่ายเทได้ดีหากมีการสร้างบ้านใหม่ ต้องมีการเสียดทานว่าจะสามารถตั้งตรงบริเวณไหนได้ จึงจะสามารถสร้างบ้านบริเวณนั้นได้

ที่ไร่ที่สวนมีสองส่วน คือ อยู่รอบๆหมู่บ้านเป็นสวนกาแฟ หัวไร่เท้า ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ส่วนที่ออกไปทางห้วยตึงเต่าจะเป็นสวนลิ้นจี่ และที่นา

โครงสร้างทางสังคม

วงศ์ตระกูล (แซ่)

ระบบวงศ์ตระกูลมีอิทธิพลครอบคลุมการจัดระเบียบกลุ่มสังคมทำหน้าที่เป็นจุดศูนย์กลางของวัฒนธรรมชนเผ่าม้ง โดยเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงพฤติกรรมต่างๆทางสังคมการเมือง เศรษฐกิจ และศาสนาของชนเผ่าม้งเข้าไว้ด้วยกันวงศ์ตระกูล (แซ่) ของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน มี 4 แซ่ คือ แซ่ย่าง แซ่เต่า แซ่ลี และแซ่ว่าง

ความสัมพันธ์ในครอบครัว

หน่วยรากฐานของโครงสร้างสังคมชนเผ่าม้งได้แก่ ครอบครัว ซึ่งไม่ได้รวมเฉพาะผู้ที่อยู่ภายใต้หลังคาเรือนเดียวกัน แต่รวมไปถึงผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจหัวหน้าครอบครัวคนเดียวกันด้วย องค์ประกอบของครัวเรือนอาจประกอบขึ้นด้วยตั้งแต่ครอบครัวแรกเริ่มอันประกอบด้วยพ่อ แม่ และลูกๆ ที่ยังไม่ได้แต่งงาน จนถึงครอบครัวขยายของญาติ

ครอบครัวหนึ่งจะมีชายผู้มีอาวุโสสูงสุดเป็นหัวหน้าและเป็นผู้นำในครอบครัว สมาชิกอื่นจะต้องเชื่อฟังในขณะที่พ่อแม่ ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อลูกชายคนโตแต่งงานจะไปสร้างบ้านใหม่เพื่ออาศัยอยู่กับภรรยาและลูกหรือยังจะอยู่กับพ่อแม่ก็ได้ ส่วนลูกชายคนสุดท้องเมื่อมีภรรยาต้องให้ภรรยามาอยู่กับครอบครัวใหญ่ด้วยเพราะบุตรคนสุดท้องต้องดูแลพ่อแม่ตามประเพณีแต่สำหรับลูกสาวเมื่อแต่งงานแล้วต้องไปอยู่กับครอบครัวของสามี และลูกสาวจะไม่สามารถกลับมาอาศัยที่บ้านพ่อแม่ได้

สำหรับการดูแลพ่อแม่ ชนเผ่าม้งจะให้ลูกชายคนสุดท้องเป็นผู้ดูแลพ่อแม่ แต่ถ้าครอบครัวใดไม่มีลูกชาย ลูกสาวก็จะเป็นผู้ดูแลพ่อแม่

นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์และการนับถือแบบแซ่ตระกูล โดยในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน มี 4 แซ่ คือ แซ่เต่า แซ่ว่าง แซ่ย่าง แซ่ลี แต่ในปัจจุบันก็มีการเปลี่ยนนามสกุลแต่ทุกๆ คนยังมีตระกูลเดิมของตนและสามารถสืบสาวความเป็นญาติร่วมแซ่ตระกูลได้ ทั้งนี้ เพราะการนับญาติแซ่ตระกูลเดียวกันนั้นเกี่ยวข้องกับไปถึงความเชื่อ การปฏิบัติข้อห้าม และกฎต่างๆ ที่ยังถือปฏิบัติกันอยู่

ด้านการเมืองการปกครอง

การปกครองในอดีต

คนในชุมชนได้ถือหลักปฏิบัติตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด ประเพณีของชนเผ่าม้งเองไม่มีหัวหน้าหรือผู้นำสูงสุด เพราะในอดีตไม่ได้รวมกันอยู่เป็นที่หนึ่งทีเดียวกัน แต่จะแยกหมู่บ้านออกไปปกครองกันเองเป็นอิสระ

ในอดีตเมื่อเกิดกรณีพิพาท หรือเหตุการณ์ร้ายแรงในหมู่บ้าน คนในชุมชนจะมีวิธีการจัดการปัญหา แบ่งได้เป็น 2 ประเภท

1) คณะผู้แทนผู้แทนของสกุล ตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่อริที่อยู่ในสกุลเดียวกัน ผู้เสียหายนำความไปร้องเรียนเพื่อให้คณะผู้แทนผู้แทนในสกุลเดียวกันตัดสิน และจะถือว่าคำตัดสินนั้นเป็นการตัดสินที่เด็ดขาด ในกรณีเช่นนี้หัวหน้าหมู่บ้านจะไม่เข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะถือว่าเป็นเรื่องภายในครอบครัว

2) คณะกรรมการกลางตัดสินข้อพิพาทระหว่างคู่อริต่างสกุลกัน ผู้เสียหายนำความไปร้องเรียนต่อหัวหน้าหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านจะเรียกคู่อริมาสอบถาม และจะแต่งตั้งคณะกรรมการกลางตัดสินข้อพิพาทดังกล่าว ซึ่งมีวิธีการแต่งตั้ง 2 วิธี

2.1 หัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้แต่งตั้งโดยการยินยอมของคู่อริหัวหน้าหมู่บ้านจะแต่งตั้งบุคคลใดมาปฏิบัติหน้าที่ก็ได้ยกเว้นคนที่อยู่ในสกุลเดียวกันกับคู่อริ

2.2 คู่อริสมัครใจแต่งตั้งเอง คู่อริจะต้องเลือกบุคคลซึ่งจะมาเป็นการฝ่ายละเท่า ๆ กัน จะเลือกคนในสกุลของฝ่ายตรงข้ามมาเป็นกรรมการฝ่ายตนก็ได้ แต่ห้ามเลือกคนในกลุ่มเดียวกัน จำนวนกรรมการทั้งสองกรณีนี้ไม่จำกัดโดยปกติจะมีประมาณ 6-10 คน การพิจารณาตัดสินคดีจะกระทำที่บ้านพักของหัวหน้าหมู่บ้าน ซึ่งประธาน และคณะกรรมการจะซักถามข้อเท็จจริงจากทุกฝ่ายแล้ว คณะกรรมการจะตัดสินโดยการออกเสียงถือเสียงข้างมาก ถ้าคะแนนเสียงเท่ากัน หัวหน้าหมู่บ้านในฐานะประธานกรรมการจะเป็นผู้ชี้ขาด จะเห็นได้ว่าหัวหน้าหมู่บ้านนอกจากจะมีอำนาจบริหาร แล้วยังมีอำนาจในทางตุลาการอีกด้วย สำหรับบทลงโทษจะอาศัยจารีตประเพณีเป็นเกณฑ์ ถ้าเป็นกรณีใหม่คณะกรรมการก็จะพิจารณาบทลงโทษขึ้นใหม่และให้ถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไปด้วย ปัจจุบันนี้ยังยึดถือปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้

การเลือกหัวหน้าหมู่บ้าน ผู้นำหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านได้มาจาก การเลือกตั้ง ซึ่งเป็นตัวแทนของหมู่บ้านนั้นๆ หัวหน้าหมู่บ้านมีสิทธิแต่งตั้งผู้ช่วยได้ 2 คน ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมู่บ้านไม่มีกำหนดไว้ แต่จะหมดสภาพก็ต่อเมื่อตาย ลาออก อพยพไปอยู่ที่อื่น หรือถูกที่ประชุมหมู่บ้านปลดออกโดยการลงมติของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการหมดสภาพทั้งสิ้นหน้าที่ของหัวหน้าหมู่บ้าน ได้แก่ เป็นผู้แทนของหมู่บ้านในการเจรจาติดต่อกับคนภายนอก

รับผิดชอบในการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี ตัดสิน ข้อพิพาทระหว่างครอบครัว ตัดสินใจในการโยกย้ายหมู่บ้าน หรือมีอำนาจพิเศษในกรณีฉุกเฉิน เช่น ความปลอดภัยของหมู่บ้าน ในทางปฏิบัติแล้ว การบริหารงานของหัวหน้าหมู่บ้านจะถูกควบคุมโดยผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเปรียบเสมือนคณะที่ปรึกษาหมู่บ้าน ในทางอ้อมจะเป็นผู้ให้คำปรึกษาแนะนำ ซึ่งหัวหน้าหมู่บ้านไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามเสมอไป แต่มีอิทธิพลต่อหัวหน้าหมู่บ้าน ไม่น้อย เพราะเป็นคณะที่สามารถคุมเสียงข้างมากในการประชุมหมู่บ้าน

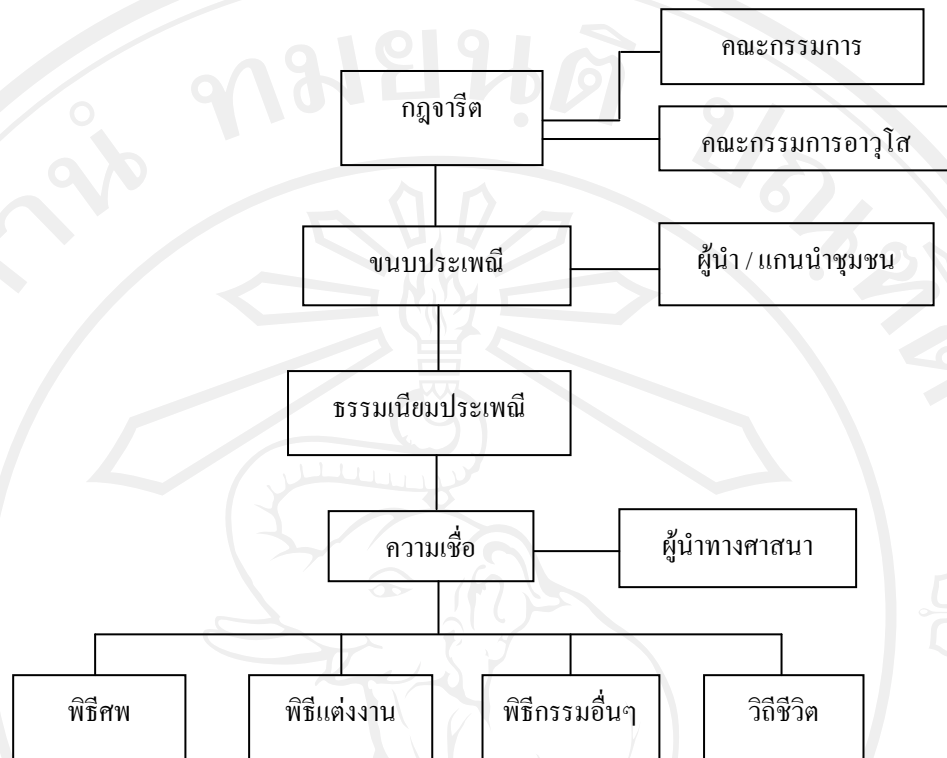
การปกครองในปัจจุบัน นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2522 ชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนได้ถูกการรับรองโดยรัฐ ให้ตั้งเป็นหมู่บ้าน และได้ให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน เป็นตัวแทนของรัฐในการดูแลความสงบเรียบร้อยภายในบ้าน ซึ่งผู้ที่ได้รับเลือกคือ คุณจุมพล ช่างยืนกุล (เป็นผู้ใหญ่บ้านจนถึงปัจจุบัน ตามกฎหมายในตอนนั้นที่ให้ดำรงตำแหน่งจนเกษียณอายุราชการ) ซึ่งอดีตเคยเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมาก่อน ทำให้บทบาทของหัวหน้าหมู่บ้านลดลงไป ประกอบกับกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายในและภายนอกที่เข้ามาทำให้จารีต ประเพณี วัฒนธรรม ถูกลดคุณค่าลง ปัจจุบันบทบาทในการดูแลจัดการความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน มาอยู่ที่ความรับผิดชอบของตัวแทนของรัฐ กำนันผู้ใหญ่บ้าน

การปกครองและการควบคุมทางสังคม

การปกครองของชนเผ่าม้ง มีลักษณะคณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลหมู่บ้าน ให้มีความสงบสุข นอกจากนี้ยังช่วยพิพาทกรณีพิพาทต่างๆ สมาชิกของคณะกรรมการ ได้มาจากการเลือกจากผู้อาวุโสของตระกูลต่างๆ ในหมู่บ้าน โดยบุคคลเหล่านั้นจะต้องมีลักษณะที่เป็นผู้นำ และน่าเชื่อถือ ซื่อสัตย์ ให้ความร่วมมือกับหมู่คณะเป็นอย่างดี

การปกครองของม้งจะต้องอยู่ภายใต้กฎจารีตประเพณี หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่มีสิ่งใดที่สามารถจะล่วงล้ำขอบเขตกฎจารีต ประเพณีที่บรรพบุรุษสร้างไว้ โดยผู้นำแต่ละระดับมีดังนี้

- 1) กฎจารีตประเพณี จะมีผู้อาวุโสเป็นผู้ควบคุม
- 2) ขนบธรรมเนียม มีแกนนำหมู่บ้าน ผู้ใหญ่เป็นแกนนำ
- 3) จารีตประเพณี ผู้ประกอบพิธีกรรม
- 4) ความเชื่อ แกนนำทางพิธีกรรมความเชื่อ

แผนภูมิ 2 โครงสร้างผู้นำในชุมชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ตาราง 2 (ต่อ)

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
8. อ้ว ยู ต้า (ทำบุญให้พ่อแม่ที่เสียชีวิต) ทำข้างแรมจำกัดเดือนทำเมื่อพ่อแม่ที่ตายแล้วมาเข้าฝันหรือเจ็บไข้ได้ป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ												
9. อ้ว บักล้าง (เลี้ยงผีกลางบ้าน) ทำเฉพาะข้างขึ้น												
10. อ้ว บัว ดา จัง (เลี้ยงผีประตู) ทำเฉพาะข้างขึ้น												
11. หน้อ ชัง (แต่งงาน) ทำเฉพาะข้างขึ้น												
12. ตี เบ เหล่า (การตั้งชื่อใหม่) ทำเฉพาะข้างขึ้นทำเฉพาะผู้ชายที่แต่งงานและมีลูกแล้ว												

ตาราง 2 (ต่อ)

กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
16. ชีว (ผูกข้อมือ) ทำข้างขึ้นใกล้ฤดูกาล ที่เกิดหลังจาก ครบรอบ 1 ปี ต้องทำ ให้ครบ 3 ปี สำหรับ เด็กที่ร่างกายไม่ แข็งแรง												

ประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญ

1) การเกิด

เมื่อคลอดแล้ว สายสะดือจะต้องนำไปฝังดินให้มิดชิด หากเป็นชายจะนำไปฝังตรงเสาเอกของบ้าน เพราะเมื่อเด็กเติบโตจะได้เป็นผู้สืบสายสกุล หากเป็นหญิงจะนำไปฝังที่เสาดียง และหากเมื่อต้องการให้ลูกคนถัดไปเป็นเพศใด จะมีการฝังรกของเด็กครั้งนี้ คือ ฝังรกว่า เมื่อต้องการลูกคนถัดไปเป็นชาย และฝังรหงาย เมื่อต้องการให้ลูกคนถัดไปเป็นหญิง

2) การตาย

เมื่อมีคนป่วยใกล้สิ้นลมหายใจญาติจะต้องอยู่รวมกันอย่างพร้อมหน้า เมื่อสิ้นใจแล้วต้องมีการยิงปืนจำนวน 3 นัดเพื่อส่งวิญญาณผู้ตายและเป็นการแจ้งให้ชุมชนได้ทราบและรับรู้ที่จะมาช่วยงานศพ แต่มีบางแห่งที่ไม่มีการยิงปืน หลังจากนั้นก็นำศพมาแต่งตัว โดยเสื้อผ้าจะต้องเป็นเสื้อผ้าที่ย่อยสลายได้ดี และสวมรองเท้ายกขง มีการชี้ทางสวดส่งทางให้กับวิญญาณผู้ตายมีการฆ่าไก่เพื่อเป็นเพื่อนรวมทางกับผู้ตาย และเป่าแคนเพื่อส่งวิญญาณ

3) การแต่งงาน

ระบบการแต่งงานของชนเผ่าม้ง โดยปกติแล้วผู้ชายมักจะมีภรรยาคนเดียว แต่การแต่งงานกับภรรยาคนที่สองก็อาจจะทำได้ การแต่งงานกับภรรยาหม้ายของพี่ชายหรือน้องชายปฏิบัติอยู่ในชนเผ่าม้งเช่นกัน แต่เป็นเรื่องของการสมัครใจมากกว่าการบังคับ การแต่งงานกับภรรยาหม้ายของ

บิดา จะกระทำไม่ได้ การแต่งงานระหว่างบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของครอบครัวซึ่งใช้นามสกุล (แซ่) เดียวกันเป็นข้อห้ามรวมถึงการแต่งงานกับญาติเช่นกัน

4) ประเพณีปีใหม่ หรือเทศกาลกินวอ

เทศกาลกินวอเป็นช่วงที่ดีมาของม้ง ผู้คนที่อยู่ต่างถิ่นจะกลับมาบ้าน หนุ่มสาวได้พบปะคุยกันอย่างเปิดเผยหลังจากที่มีการทำงานตลอดทั้งปี ช่วงเทศกาลกินวอจะเริ่มประมาณวันขึ้นเดือนหนึ่งหรือสอง หรือประมาณเดือนธันวาคมของทุกปี

ก่อนเทศกาลกินวอ ต้องมีการเตรียมและประกอบพิธีกรรมต่างๆ ดังนี้

- เตรียมข้าวของการกิน เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม

- นำหมูกินฉลอง เป็นการเตรียมอาหารการกิน โดยนำหมู ฆ่าไก่ เพื่อใช้เป็นอาหาร และเพื่อ

การประกอบพิธีกรรมเพื่อเช่นผีทรงนั่ง และเช่นผีต่าง ๆ

- การเรียกขวัญสรรพสิ่งพืชพันธุ์จากไร่นา

- ตำขนมข้าวปุก เพื่อนำมากินในช่วงเทศกาลกินวอ และเลี้ยงบรรพชน โดยนำเอาอันแรกมาเลี้ยงผีบ้านผีเรือน อันที่สองจะนำมาเลี้ยงบรรพชน

วันปีครึ่งควาน วันส่งท้ายปีเก่าและต้อนรับปีใหม่

ในวันส่งท้ายปีเก่ามีการเตรียมอาหารเพื่อนำมาเลี้ยงผีบ้านผีเรือน บรรพชน เมื่อถึงฤกษ์ยามจะมีการตัดใบไผ่เพื่อปักสิ่งไม้คืออกและกวาดไปทิ้ง(ป้อลื้อเต้า) เมื่อปักเสร็จจะมัดที่ใบไผ่นั้น และเอาไปรวมกันที่ทำพิธีกรรม พิธีกรรมเริ่มจากการเดินวน 9 รอบ เดินไป 5 รอบ และเดินวนกลับ 4 รอบ โดยเดินลอดเชือกหญ้าคา มีการนำไก่มาเดินวนรอบผู้คนทั้งหมดโยนไก่ผ่านหัวของลูกบ้าน พอเสร็จพิธีจะนำเอาป้อลื้อเต้านำไปทิ้งนอกหมู่บ้าน ส่วนไก่ก็จะนำมาบริโภคน และกลับไปเรียกขวัญของคนในบ้าน

วันปีใหม่

- วันขึ้นหนึ่งค่ำ มีการเลี้ยงบรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว

- วันขึ้นสองค่ำ จะมีการดำหัวและขอพรจากผู้อาวุโส

- วันขึ้นสามค่ำ จะไปเคารพบรรพชนและทำความสะอาดบริเวณหลุมเพื่อเป็นการขอพรจากผู้ล่วงลับไปแล้ว

5) ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ

ชนเผ่าม้งมีการจัดประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ และเพื่อให้หายจากอาการเจ็บป่วยต่างๆ ที่เป็นอยู่ ซึ่งประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพได้แก่

- ฮูปลี หมายถึง การสู่ขวัญ
- ฮัวเน้ง หมายถึง การเข้าทรง
- ฝี่เหย่ง หมายถึง การบนบาน
- ไฟฟ้าเทีย หมายถึง การแยกวิญญาณ
- เต๋อดีะ หมายถึง การไล่ผีป่า
- เต๋อเจ็ง หมายถึง การเอาขวัญเมื่อสะดุ้งตกใจ
- นัวโก่ หมายถึง การหาสาเหตุว่าเกิดจากผีบ้านหรือผีป่า
- ซัวมีเต๊ะ หมายถึง จับชีพจร
- คี้อเต๊ะ หมายถึง การปิดภัย การป้องกันภัย

ความเชื่อ

ความเชื่อของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนมีมากมายสามารถแบ่งได้ ดังนี้

1. ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติ (เจ้าที่เจ้าทาง)

เป็นการบนบานเทพเจ้าเหนือธรรมชาติในป่า หรือ ถิ่นซ่ง เป็นการบนเพื่อที่จะคุ้มครองหมู่บ้าน ได้แก่

- เทพเจ้า ถือติ คือเทพเจ้าแห่งแผ่นดินผู้สร้างแผ่นดินหรือเจ้าที่เจ้าทาง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทพเจ้าตั่วโล่งว่า หรือเทพเจ้าแห่งป่า

- เทพเจ้าโฮเต้า คือเทพเจ้าแห่งสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย โดยบนไว้เพื่อคุ้มกันหมู่บ้านเพื่อให้สิ่งชั่วร้ายไม่สามารถเข้ามาในหมู่บ้านได้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นเทพเจ้าแห่งดิน

- เทพเจ้าซีตั่วว่า เป็นเทพเจ้าแห่งน้ำ

- เทพเจ้าโม่งแซ่ง เป็นเทพเจ้าที่ไม่ต้องบนจะเรียกเฉยๆ เป็นเทพเจ้าที่ชั่วร้าย จะใช้ในกรณีที่เกิดคดีความ

- เทพเจ้าแม่งเต้า เป็นเทพเจ้าในดินหรือฮวงจู๋

2. ความเชื่อที่อยู่ในบ้าน/ บรรพบุรุษ/ ผีบ้านผีเรือน

ความเชื่อเรื่องการสร้างบ้าน

การสร้างบ้านเรือนของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน จะสร้างบ้าน โดยให้ตำแหน่งของบ้านแต่ ละหลังปลูก เชื่อกันไม่ให้ตรงกัน กล่าวคือ ห้ามไม่ให้บ้านที่สร้างขึ้นทีหลัง ปลูกตรงกับบ้านที่ สร้างขึ้นก่อน รวมทั้งบ้านที่สร้างขึ้นทีหลังจะสร้างสูงกว่าบ้านที่สร้างขึ้นก่อนไม่ได้ เพราะมีความ เชื่อว่าบ้านที่สร้างขึ้นทีหลังจะมีทับเส้นเหมือดหรือเส้น โชคชัยของบ้านที่สร้างขึ้นก่อน ซึ่งจะส่งผล ให้สมาชิกในครอบครัวของบ้านที่สร้างก่อนเกิดการเจ็บป่วย ค้าขายไม่ดี หรือได้ผลผลิตไม่ดี เท่าที่ควร ซึ่งเมื่อเกิดการเจ็บป่วยต้องแก้ไขคือ ต้องให้บุคคลอื่นที่ไม่ได้อาศัยอยู่บ้านทั้งสองหลังที่ ปลูกตรงกัน ไปทำการเคาะเสาทั้ง 4 เสาของบ้านที่สร้างขึ้นทีหลัง เป็นเวลา 3 วัน โดยทำในช่วงเช้า หากผู้ที่เจ็บป่วยมีอาการดีขึ้นแสดงว่าบ้านหลังที่สองเป็นสาเหตุให้คนในบ้านเจ็บป่วยจะต้องทำ การรื้อบ้านที่สร้างขึ้นทีหลัง ถ้าหากไม่รื้อจะต้องเลี้ยงผีเหมือดโดยใช้ไก่ 2 ตัว แต่ถ้าหากอาการไม่ดีขึ้นก็แสดงว่าไม่ควรสร้างประตูหน้าบ้านของตนให้ตรงกับประตูหลังบ้านของคนอื่น เพราะจะทำให้ เงินทองไหลไปอยู่บ้านคนอื่น

ข้อควรปฏิบัติเกี่ยวกับการสร้างบ้านให้อยู่อย่างมีความสุขไม่เจ็บป่วย

1) คุณมิประเทศด้านหลังของบ้านต้องมีลักษณะเป็นภูหรือเนิน หมายถึง การมีที่พึ่งหรือ ยังไม่ให้ล้ม ด้านหน้าเป็นภูหรือเนินเตี้ยๆ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เงินทองไหลมา เทมาแล้วไม่ไหลออกไป และการสร้างบ้านมักจะเอียงไปทางด้านซ้ายเพราะเชื่อว่าจะทำให้มีลูกชาย มากกว่าลูกผู้หญิง และที่สำคัญอีกประการคือไม่หันหน้าบ้านไปทางหุบเหวเพราะเชื่อว่าจะทำให้ เงินทองไหลลงไป

2) การเสี่ยงทายเพื่อหาพื้นที่ที่เหมาะสมในการสร้างบ้าน โดยการขุดหลุมขนาดพอประมาณ โดยให้มีความลึกประมาณ 1 สอก โดยปรับก้นหลุมให้แน่นและเรียบไม่ให้หิมดหรือแมลงต่างๆ เข้าไปอาศัยอยู่ได้ หลังจากนั้นนำข้าวสารจำนวนเท่ากับสมาชิกในครอบครัวที่จะสร้างบ้านใหม่ วางลงในหลุมหรือเพิ่มเมล็ดข้าวอีก 2 เมล็ดเพื่อแทนสัตว์หรือสิ่งของ แล้วนำถ้วยสำหรับ รับประทานอาหารครอบลงบนข้าวทั้งหมด ซึ่งในขณะที่ทำการวางถ้วยหอมพิธีกรรมจะบอกกล่าว เจ้าที่เจ้าทาง เทวดา ปู่ย่า ตายาย เพื่อให้การเสี่ยงทายเกิดผลที่ถูกต้องจึงใช้ก่อนหินหรือดินวางทับ และทิ้งไว้ 1 คืน ในวันรุ่งขึ้นจึงทำการตรวจสอบผลการทำนายจากเมล็ดข้าว ผลการเสี่ยงทายหาก

ถ้าวออกมา มีจำนวนเมล็ดข้าวเท่าเดิม แสดงว่าสามารถที่จะสร้างบ้านเรือนได้ และสามารถอยู่อาศัยได้อย่างมีความสุข

3) ต้องไม่สร้างบ้านซ้อนด้านหลังของบ้านคนอื่น เพราะถ้าวบ้านที่สร้างทีหลังจะบังที่พึ่งพิงของบ้านหลังก่อน นอกจากจะเอียงหน้าบ้านหลังที่สร้างทีหลังไปข้างใดข้างหนึ่ง

ความเชื่อที่อยู่ในบ้าน

ผีบ้านผีเรือนมีเพื่อคุ้มครองคนในบ้าน และสัตว์เลี้ยง รวมทั้งการประกอบอาชีพ ได้แก่

- ซื่อกะ มีการบนเพื่อที่จะคุ้มครองคนในบ้าน ให้อยู่ดีมีสุข คุ้มครองทุกอย่างในบ้านและคุ้มครองเจ้าของบ้าน

- ต้าโตรง เป็นผีที่ช่วยปกป้องรักษาลูกหลาน เป็นผีที่อาศัยอยู่ในที่นอน

- เขี้ยแม็ง เป็นผีที่เฝ้าประตูและปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายไม่ให้เข้ามาในบ้าน ซึ่งมีบางแซ่ที่นับถือ

- ผีเตาไฟเล็ก โดยดูแลเรื่องอาหารการกิน

- ผีเตาไฟใหญ่ โดยดูแลเรื่องการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ

- หิ้งท่าแน่น หรือ ผีทรง มีอยู่ด้วยกัน 2 อย่าง คือ

แน่นตาขาว เป็นผีทรงที่เรียนมา

แน่นตาดำ เป็นแน่นที่บรรพบุรุษกลับมาทำให้

- หิ้งยาสมุนไพร ช่วยในเรื่องการรักษาการเจ็บป่วยของคนในบ้าน

- ผีฟ้า โดยมีผู้นำทางความเชื่อเป็นแกนนำหลัก แต่จะมีบางแซ่เท่านั้นที่สามารถจะทำได้

- บรรพบุรุษ จะไม่มีหิ้งบูชา จะอาศัยอยู่กลางบ้าน ผู้เป็นลูกหลานจะต้องทำบุญกุศลไปให้

- เสาคอก เป็นเทพเจ้าที่มีอาจสูงสุด ในบรรดาเทพที่อาศัยอยู่ในบ้านหรือเสาหลักในบ้าน

3. ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสูงสุด

ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าสูงสุดมีความเชื่อว่าเป็นที่สถิตของวิญญาณบรรพชน คือ

- เทพเจ้าผู้ปกครองโลก หรือ เยอโไซ้ เป็นผู้ก่อกำเนิดและสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง เยอโไซ้เป็นที่ก่อกำเนิดขึ้นมาเองโดยธรรมชาติ และเป็นผู้ที่สามารถที่จะบันดาลทุกอย่างให้เกิดขึ้นตามความต้องการได้เป็นเจ้าของสรรพสิ่งทั้งมวลหรือเป็นเทพใหญ่

- นยู่วะตั๊วะแตง / นยู่วะลิกแตง และยมบาล เป็นที่อยู่ของเทพเจ้าแห่งความดีและความชั่ว โดยเชื่อว่าทุกคนที่ตายไปแล้วจะได้รับการตัดสินความจากสองท่านนี้ ผู้ที่ทำความดีก็จะได้อาศัยอยู่

กับเชื้อโง๊ะ และกลับสู่มาตุภูมิคนหรือเกิดมาใหม่เป็นมนุษย์ ส่วนผู้ที่ชั่วจะได้ไปกับขมบาลที่นรก และเกิดมาใหม่เป็นสัตว์เดรัจฉาน

- **ซียี** คือ มนุษย์ที่ได้คัดเลือกจากบรรพชนให้ผู้ที่สามารถที่ติดต่อกันระหว่างมนุษย์กับบนยูวะตัวะ แต่งและขมบาลเพื่อช่วยเหลือมนุษย์ขึ้นลงนบสวรรค์คนได้ แต่ไม่สามารถจะเข้าไปสู่ดินแดน ที่เงียบสงบอันเป็นที่สูงสุดขณะที่มีชีวิตอยู่ได้

4. ความเชื่อเรื่องป่าไม้

- **คอยสามม่อน** บริเวณที่มีสามม่อนหรือคอยสามง่ามนั้นเป็นบริเวณที่ต้องห้ามในการ ทำการเกษตร และไม่เหมาะสำหรับที่อยู่อาศัย เพราะเจ้าที่เจ้าทางแรงมากคนไม่สามารถ ที่จะต้านทานได้

- **กิว** เป็นบริเวณที่อยู่กึ่งกลางระหว่างเขาทั้งสองลูกมาชนกัน ไม่เหมาะสำหรับการทำ เกษตรกรรมเพราะเป็นทางผ่านของผีป่า

- **ขุนน้ำ** หรือบริเวณที่น้ำออก เป็นบริเวณที่ต้องห้าม ห้ามเข้าใกล้และเล่นน้ำนั้นเพราะ เจ้าของแรงอาจทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้

- **ป่าไม้มีเถาวัลย์ขึ้นพันไปทางด้านซ้ายของต้นไม้** เป็นบริเวณที่ต้องห้ามสำหรับ ที่จะอยู่อาศัยและการทำมาหากินเพราะเจ้าที่แรง

- **บริเวณส่งผี** เป็นบริเวณที่ต้องห้ามเพราะเป็นบริเวณที่ส่งผีร้ายที่ก่อความมนุษย์ ห้ามผ่าน และห้ามเข้าใกล้

- **ที่เป็นหนองหล่ม** เป็นบริเวณที่มีน้ำขังตลอดปีดินเป็นเลนหล่มไม่สามารถที่จะประกอบ เกษตรกรรม และเป็นที่อยู่อาศัยเพราะเป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งชั่วร้าย

- **บริเวณน้ำลอด** เป็นบริเวณที่สายน้ำไหลผ่านมาแล้วมุดหายไปนดินไม่รู้ว่สายน้ำ จะหลุดออกตรงไหนเพราะเชื่อว่าเป็นที่สถิตของพญานาค

- **บริเวณอ่างข้าง** เป็นสถานที่ที่ไม่เหมาะที่จะเป็นที่อยู่อาศัย

5. ความเชื่อเรื่องการดูแลสุขภาพ

1) ความเชื่อเรื่องสาเหตุของการเจ็บป่วย

1.1 เกิดจากอากาศหรือธรรมชาติ

การเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากธรรมชาตินั้น เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศ ทำให้ร่างกายไม่สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้จึงทำให้ไม่สบาย การเจ็บป่วยที่เกิดจากสาเหตุทางธรรมชาตินั้นวิธีการจะรักษาตามอาการที่พบ โดยใช้ยาสมุนไพรเป็นตัวรักษาเป็นหลัก

1.2 เกิดจากถูกผู้อื่นกระทำ

การเจ็บป่วยที่เกิดจากผู้อื่นกระทำนั้นลักษณะของอาการจะแตกต่างไปจากการเจ็บป่วยโดยทั่วไป คือ อาการเจ็บป่วยจะไม่ชัดเจนไม่สามารถหาอาการ หรือต้นเหตุได้ชัดเจนต้องใช้การเข้าทรงดูว่าอาการเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุใด ต้องอาศัยคนที่มีความรู้เรื่องนี้โดยเฉพาะ โดยการใช้คาถาอาคม

1.3 เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติ

การเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นอาจเป็นเพราะการที่ขวัญของตัวเองอ่อน ถูกผีป่า ผีเขา ทำให้เกิดการเจ็บป่วย หรืออาจเกิดจากวิญญาณบรรพชน เนื่องจากต้องการความช่วยเหลือ หรือว่าทำอะไรที่กระทบต่อบรรพชน วิธีการรักษาต้องอาศัย หลายวิธีการด้วยกัน เช่น ยาสมุนไพร การเข้าทรง หรือการใช้คาถาอาคม โดยแบ่งการเจ็บป่วย ที่เกิดจากสิ่งเหนือธรรมชาติเป็น 3 ด้าน คือ

1.3.1 สาเหตุของการเจ็บป่วยที่เกิดจากบรรพชน

- บรรพชน สาเหตุเกิดจากบรรพชนนั้นต้องการการขอขมาและทำอาหารเลี้ยง หรือว่าต้องการสิ่งใดต้องจัดให้

- ซ้อก๊ะ เกิดจากการที่ทำอะไรกระทบซ้อก๊ะ ทำให้ซ้อก๊ะเกิดความ ไม่พอใจหรือไม่สามารถคุ้มครองได้อีกจึงทำให้เกิดการเจ็บป่วย ต้องทำพิธีขอขมาและเซ่นไหว้ใหม่

- ผีทรง เนื่องจากบรรพชนที่จากไปนานแล้วกลับมาหาลูกหลาน โดยขอขมาฆ่าทรงโดย ถ้าผู้ใดที่จะเป็นฆ่าทรงได้ก็จะเป็นฆ่าทรง

- ค้ำตรอง เมื่อกรณีคู่สามี ภรรยามีลูกแล้วต้องเซ่นไหว้ให้ผีที่เฝ้าประตูห้องนอนช่วยดูแล และคุ้มครองลูกหลานและคนในครอบครัว

1.3.2 ผีป่า

สาเหตุที่เกิดการเจ็บป่วยนั้นเป็นเพราะบุคคลเดินผ่านหรือถูกบริเวณที่เป็นที่สิงสถิตอาศัยอยู่ของผีป่า ทำให้เกิดความเจ็บป่วยต้องใช้คาถาอาคมในการขับไล่สิ่งชั่วร้ายนั้นออกจากร่างกาย

1.3.3 เกิดจากสาเหตุอื่นๆ

เป็นการเจ็บป่วยที่ไม่สามารถที่จะหาสาเหตุได้อย่างชัดเจนหรือถูกสัตว์ทำร้ายทำให้เกิดการเจ็บป่วย

2) ความเชื่อเกี่ยวกับการดูแลรักษาการเจ็บป่วย

ความเชื่อเกี่ยวกับการดูแลรักษาการเจ็บป่วยสามารถแบ่งออกเป็น 12 วิธี ได้แก่

2.1 การใช้ยาสมุนไพร

ส่วนใหญ่การรักษาการเจ็บป่วยจะใช้ในการรักษาผู้ป่วยด้วยโรคที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ก็มียาสมุนไพรบางตัวที่สามารถใช้รักษาผู้ป่วยที่ถูกผีเข้าได้ เช่น ขมิ้นชัน ใช้ขับไล่ผีได้เป็นอย่างดี หรือการเจ็บป่วยที่แปลกๆ ยาสมุนไพรบางตัวดีมีสรรพคุณช่วยให้คนไม่มีลูกสามารถมีลูกได้ การใช้ยาสมุนไพรต้องใช้บุคคลที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญเพราะยาสมุนไพรบางตัวมีสารตกค้างต่อร่างกายมนุษย์โดยหมอยาสมุนไพรแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ หมอยาผีบอก (ต้องมีที่เช่น ไหว้) และหมอยาเรียน

2.2 การทรง (อ้วเน้ง)

การทรงสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

- เน้งเรียน เป็นเน้งที่เรียนจากคนที่รู้เรื่องเน้งเป็นอย่างดี สามารถนำมาใช้รักษาโรคภัยได้เป็นอย่างดี

- เน้งผีบอก เป็นเน้งผี เป็นเน้งที่บรรพชนกลับมาหาลูกหลาน

2.3 กั๊วะ

เป็นการทำนายค้นหาสาเหตุ โดยเชิญเทพต่างๆมาสิงสถิตในกั๊วะแล้วถามว่าเป็นเพราะสาเหตุอะไร ถ้าใช่ให้หงายหรือคว่ำทั้งคู่ ถ้าหงายหรือคว่ำตามที่อยากให้เป็นคือใช่และถามย้ำอีกครั้งเพื่อความแน่ใจ แต่ถ้าไม่เหมือนกัน ก็ค้นหาสาเหตุอีกต่อไป แต่บางครั้งไม่ต้องทรงเพียงแค่กั๊วะก็สามารถที่จะรักษาได้เช่นกัน

2.4 คาถาอาคม

เป็นวิธีการหนึ่งที่จะรักษาผู้ป่วยได้และสามารถรักษาได้จากหลายสาเหตุ คาถานั้นมีอยู่หลายประเภทถ้าใช้ในทางที่ดีก็สามารถรักษาผู้ป่วยได้ แต่ว่าคาถาบางประเภทมีผลกระทบต่อคนเรียนและคนสอนจนทำให้ไม่สามารถที่จะได้ทำมาหากิน คาถาสามารถรักษาการเจ็บป่วยเพียงเล็กน้อยจนถึงการรักษาที่เป็นไม่สบายมากได้ เช่น การขับไล่ การดับไฟบนแผลไฟไหม้ได้ และการต่อกระดูก

2.5 การเรียกขวัญ

การเรียกขวัญบางครั้งสืบเนื่องมาจากการทรงเจ้า ทำให้ทราบว่าขวัญหนีหายหรือว่าตกไปหรือว่าขวัญไปเที่ยว การเรียกขวัญสามารถแบ่งออกเป็น

- ขวัญตกหาย การเรียกขวัญนั้นจะต้องทำบริเวณที่ขวัญตกหายโดยบุคคลที่ทำพิธีกรรมจะใช้อุปกรณ์เช่น ธูป กระดาษสา และไข่
- ขวัญเร่ร่อนเสเพลหาที่เกิดใหม่ ต้องทำการเรียกขวัญที่ประตูบ้านประตูผี แต่บางครั้งต้องอาศัยการเข้าทรงเพื่อที่จะนำขวัญนั้นกลับคืนมา อุปกรณ์ที่ต้องใช้ คือ ไข่ โดยแบ่งออกเป็น 2 ซีก ซีกหนึ่งไว้ในบ้านและอีกซีกหนึ่งไว้นอกบ้าน
- เรียกขวัญเพื่อกลับมาสู่ร่างกาย โดยเรียกในพิธีกรรมต่างๆที่สำคัญ เช่น เรียกขวัญมัดมือ เรียกขวัญในช่วงเทศกาล โดยอุปกรณ์ที่ใช้จะเป็น ไข่ไก่
- ลู่เฮี้ย ขวัญวิญญาณที่ตกลงในน้ำถ้าไม่สามารถที่จะเรียกที่ขวัญตกจะไปเรียกที่บริเวณที่นำมาบรรจบกัน โดยอุปกรณ์ที่ใช้ คือกระดาษเงินกระดาษทอง 5 ชุดและธูปเทียนจำนวน 10 ดอก โดยเอากระดาษเงินกระดาษทองใช้เพื่อให้เทพเจ้าแห่งน้ำนำขวัญวิญญาณกลับคืนมา

2.6 การขูด

เป็นวิธีการหนึ่งที่น่ามารักษาคอนป่วยที่มีสาเหตุจากธรรมชาติ เป็นการขูดเพื่อที่จะเกิดการระบายของเลือดลมในร่างกาย โดยอุปกรณ์การขูดคือ น้ำมันเพื่อลดความเจ็บปวดเวลาขูด และใช้เหรียญหรือกำไลขูด

2.7 การดูแล

เป็นการดูแลเพื่อให้เลือดที่คั่งได้ระบายให้ดีขึ้น เป็นการรักษาโรคที่เกิดมาจากสาเหตุธรรมชาติ โดยใช้ขวดหรือเขาสัตว์เป็นตัวดูแลใช้รักษาอาการปวดหัวเป็นส่วนใหญ่ โดยการดูแลมีทั้งดูแลแล้วไม่เจาะและเจาะแล้วดูแล

2.8 การนวดดูแล

เป็นการรักษาอาการที่เกิดจากการปวดท้องเนื่องมาจากการกินอาหาร โดยการนวดแล้วดูแล โดยการนำอาหารที่กินแล้วแสลงไปเผาให้เป็นถ่านแล้วนำมาแช่น้ำสะอาด และนำน้ำนั้นมาบีบนวดบริเวณหน้าท้องแล้วรีดไปยังแขนทั้งสองข้างละ 3 ครั้งทีละข้าง และรีดไปที่นิ้วกลาง ใช้เชือกมัดแล้วใช้เข็มเจาะเลือดออก ถ้าเลือดจมนเป็นการแสลงอาหาร แต่ถ้าเลือดลอยเป็นการแสลงน้ำมันที่ทำอาหาร

2.9 การบีบนวด

เป็นการรักษาที่เกิดจากสาเหตุธรรมชาติเป็นการคลายเส้นและการระบายเลือดลมจะมีลักษณะคล้ายการชูดแต่ไม่มีอุปกรณ์ใดๆ สามารถที่จะทำคนเดียวได้

2.10 การชูด/ การร่อน/ กระตุ้น อาการตกใจ

เป็นวิธีการรักษาผู้ป่วยที่มีอาการตกใจสุดขีด โดยการชูด การร่อน การกระตุ้นนั้นมีวิธีการที่แตกต่างกันออกไป คือ การชูดต้องเป็นผู้ที่ชำนาญการและรู้จริงจึงจะสามารถที่จะรักษาอาการตกใจได้เพราะอาจทำให้การรักษายากมากยิ่งขึ้น

การร่อน หรือ โข เป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถแก้อาการตกใจสะดุ้ง โดยการใช้น้ำคาวปลาและนำเอาเม็ดข้าวโพด และถ่านแดงๆ มาร่อนในกระด้ง

การกระตุ้น หรือ โห้ เป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถแก้ใจอาการตกใจได้ โดยวิธีการเป็นวิธีที่ง่ายเพียงนำถ่านที่ร้อนอยู่นำมาวนรอบคนตกใจแล้วนำไปใส่ในถ้วยน้ำที่เตรียมไว้ทำประมาณ 9 ครั้งโดยอาจจะทำควบคู่ไปกับการร่อนจะได้ผลดีมากยิ่งขึ้น

4.2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

4.2.1 ความหลากหลายของพืชสมุนไพร (องค์ความรู้ในเรื่องพืชสมุนไพร)

ในการศึกษาครั้งนี้สามารถสำรวจพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ได้จำนวน 170 ชนิด โดยแยกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนได้ 4 ด้านคือ การนำมาใช้ในด้านการประกอบอาหาร การนำมาใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ การนำมาใช้ใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรมและการนำมาใช้ในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพ ดังนี้

4.2.1.1 การนำมาใช้ในด้านการประกอบอาหาร

พืชสมุนไพรที่สามารถนำมาประกอบอาหารของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน มีมากมายหลายชนิดจากการสำรวจพืชสมุนไพรทั้งในชุมชนและในป่าในพื้นที่ สามารถสำรวจได้จำนวน 24 ชนิด โดยจะมีทั้งชนิดที่ทราบชื่อภาษาไทยและไม่ทราบชื่อภาษาไทย ดังนี้

- ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ hmab dib iab/ม้าดีเอี้ยะ(มะระจีนก) hmab ntsha /ม้าจา(ผักปลั่ง hmab qaub/ม้าเก้า(องุ่นป่า) hmab kua txob/ ม้ากั่วจ้อ(จะค่านแดง) hmab nplooj ci/ม้าปลั่งจี (ตำลึง) kab tsib ntshan/ก้าซิงฉ่า(อ้อยดำ) luam laws/หลั่วเลอ(ผักแพว) lws/หลื่อ(มะเขือ) maum kuab/เหม่ากั่วะ(มะละกอ) ntsuas qaub/จั่วเก้า(ผักโขม) nab kus/น้ำกู่(โหระพา) pum hub/ปู้ฮู้ (สระแห่น) qhiav dub/เขี้ยคู้(กระชายดำ) qhav qub/เขี้ยกู่(ข่า) qhiav ntsim/ เขี้ยจี้(ขิง) sais tom hmab/ไซต๋อม้า(เครือหมาน้อยหรือวุ้นหมาน้อย) txiv pos lws / จีป้อลื่อ(มะเขือพวง) tauj qab /เต้าไก้(ตะไคร้) taum ntoo/ เต้าคง (จีเหล็ก) zaub txig theem liab/ เย้าจี้เถ่งเอี้ยะ(กระเพราแดง) kav ywm /ก้าหยื่อ (บอน) xib taws nees/ซีตเตอเห่ง(ใบบัวบก)

- ไม่ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ Suab/ซั่ว kua si soob /กัวนีซัง huab nyab/ฮั่วหย้า

4.2.1.2 การนำมาใช้ประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ

พืชสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ มีมากมายหลายชนิดจากการสำรวจพืชสมุนไพรทั้งในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน และในป่าในพื้นที่สามารถสำรวจได้จำนวน 10 ชนิดโดยจะมีทั้งชนิดที่ทราบชื่อภาษาไทยและไม่ทราบชื่อภาษาไทย ดังนี้

- ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ hmab hle/ม้าเร้ง(หางไหล) kaus ntuj/เก้าคู้ (ชายผ้าสีดาหรือห่อข้าวย่าบา) nroj faib thiab/ จ้อไฟเทีย,เปี้ยเจีย(กกลังกา) plaub qhov ntswg/ เปล้าซันจ้อ(กกดอกขาว)

paj vais daj/ ป่าไว ค้ำ (ฝ้าย) qhiav dub/เขี้ยวคู (หรือไพรคำปู่เลยคำ) qhiav daj dawb/เขี้ยวค้ำเต้า (ไพล
ขาวหรือปู่เลยขาว) tw sas/ตือส่า(พลับพลึง) ntoo qanb/ค่งเก้า(ประคู้ส้ม)

- ไม่ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ nroj nplaum kheej/ จ้อ เบลากั่ง

4.2.1.3 การนำมาใช้ใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม

พืชสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม มีมากมาย
หลายชนิดจากการสำรวจพืชสมุนไพรทั้งในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน และในป่าในพื้นที่ที่สามารถ
สำรวจได้จำนวน 8 ชนิด โดยจะมีทั้งชนิดที่ทราบชื่อภาษาไทยและไม่ทราบชื่อภาษาไทย ดังนี้

-ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ pos qawb/ปอเต้า(ส้มป่อยแดง) paj haus kua/

ป่าเห่ากัว(รางจืด) qhiav daj/ เขี้ยวค้ำ(ขมิ้นชัน)

-ไม่ทราบชื่อ ได้แก่ pum tshis nyeg/ปู่ชี้ย่าง qos tshav/ก้อซ้า Tshuaj sam nyuj/ซำน้ำห้วย

Txir kos /จิก้อ

4.2.1.4 การนำมาใช้ในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพ

พืชสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพในชุมชนบ้านขุน
ช่างเคี่ยนมีมากมายหลายชนิดจากการสำรวจพืชสมุนไพรทั้งในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนและในป่าใน
พื้นที่ที่สามารถสำรวจได้จำนวน 128 ชนิด โดยจะมีทั้งชนิดที่ทราบชื่อภาษาไทยและไม่ทราบชื่อ
ภาษาไทยดังนี้

-ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ cawj/จ้อ (ขมหอม) txiv cab thoj/สี่จื่อท้อ(รากฝรั่ง) ntxhab
tsog liab/น้อจ้อเถียะ(ดีวัวป่า/สาปหมา) paj ntsais kws/บ้านใจสี่(สาบเสื่อ) hmab ntsha/มี้าจาง
(โนรา) hmab mis/มี๊ะหมี่(เสี้ยวเครือ) tsob pos/จ้อปล่อ(เครือเตา) hmab ntshav qaib/มี๊ะน้าก้าย
(กาวเครือแดง) puaj tswm seb/มี๊ะจ้อเซ้ (บอระเพ็ดหรือจุ่มจาลิง) hmab cab qaib/มี๊ะจื่อไก้
(สบู่เลือด) hneev dev ntsuab/เน็ง เต้ จัว (ปัญญาจันทร์หรือเจียวกู่หลาน) kua dis nplej/กัวดีเบลี
(กางหลวง) kav qeej/ก้ากั่ง(เอื้องหมายนา) kob laus txhav/ก้อเหล่าณา(คว่ำตามหงายเป็น) kob lus
sawb/ก้อหลู่เซ้น(โสมไทย) ko taw os/ก้อเต้ออ(พญาสัตบรรณหรือดินเป็ด) kab ntoo/ก้าต่ง(ฮ้อม
จ้าง) kua rau tes/กัวเก้อเต(น้ำมันราชสีห์) mos dej/มอเด้(พวงไข่มุก) ntsuas nce ntoo loj/จัวเจ
คงล่อ mos ntoo/มอดตง(ต้นตีนนก) ntoo xib/ตังซี้ (กนกนารีหรือผักพ้อค้ำตีเมีย) nplias nkig/เป่ลี่ย
กี้ (พังแหร์ใหญ่หรือขางปอย) npauj npaim hmab/ เบ้าบ้ายมี้า(แก้มขาว) tsas de/จะเด้(หญ้าถอด

ปล้อง) nplooj qhvw yeeb/ปลั่งซ้อเฮ้ง(เนระพูสี) nplooj ntse ntsuab/ปลั่งเหยยั่ว(สาธุ) nrhoob
 nplaum/ซ่งเป่า(เฟรินสามร้อยยอด) txiv zaws kos/สีย่าว ก่าว(ตะไคร้ต้น) nrhab/น้ำ(พันธุ์แดง)
 ntshaub txws ntsuab/น้ำจื่อจั่ว(นมสวรรค์) paj haum tsav/ป้าห่าวจ่า(ชงโค) pos poj ntxoog/ป้อป้อ
 จง(ไมยราบหรือหญ้าจียอบ) plav ntxaiv/ปล้าใจ(กะดั่งใบ) pos kaus ntsaj/ป้อเก่าจ่า(หนามแดง)
 puv luj qus/ปู้ลู่กู(ลำเจียกป่า) pawj dev qus/เปื่อเต่กู(รางคาว) paj vaum dawb/ป้าหว่างเตื่อ
 (เจตมูลเพลิงขาวหรือปัดปิวขาว) pos lwm taug/ป้อหลื่อเต่า(มะแขว่น) peeb lab/เป้งล้า(มะเตื่อ
 หอมหรือหาด) qos npua nyeg/คอบั่วเหย(กลิ้งกลางดง) suv ntsim/สูจี(โกศจุฬาลัมพา) suab dub/
 ซั่วคู(เฟินใบมะขาม) txiv khis khaus/จี้เกา(มะหึ่งเม่น) tshuaj peeb lab/ซั่วเป้งล้า(มะเตื่อหอม)
 tshuaj tav npaws/ซ้าต้าเบอร์(กล้วยไม้พันธุ์) txiv quav yeeb hmab/จี้กั่วแย่งมั่ง(กิมกุ่ม) txiv pos lws
 iab/จี้ป้อหลื่อเอียะ(มะอึก) tshuab nas ntoo/น้าวหน้าด่ง (ตัวขน) tshuaj txhiab tiam/ซั่วเจียะเตีย
 (ผู้เฒ่าลี้มไม้เท้า) txhais taum hmab/ไซเต้ามะ(กรุงขเมา) txiv cev/จี้เจ้(มะเตื่อดิน) pai zaub ntcq/
 ป้าย่งน้อ(เจ้าพริก) nplooj ntse liab/นมเหยเอียะ (พุทธรักษา) txiv taw dav liab/ เตื่อคาเอียะ
 (ละหุ่งแดง)

-ไม่ทราบชื่อภาษาไทย ได้แก่ ntshaws qav/ไถ่ก้า nkaj qus/ก้าโก้ว hmab nplua roj/มีาบลั่ว
 จื่อ hmab puas hav/มะบั่วหา hmab kaws ntoo/มีะเยนตง hwj txwv ntoo/ฮื่อจื่อด่ง hmab paj
 haum tsav soob/มีाप้าฮ่าวจ่าซัง ko taw os/กอ เตออ ko taw os loj/กอเตออถ้อ nrhab koob/ จ้า
 กิ่ง nab ntsuab nce ntoo/น้ำจี้วะเจ็ดง(หญ้าจัดมอน) oob noog ntxuam kuv/อึ้งหน่งจั่วกู paj ib
 qaib/ป้าอ้าไถ่ txhuv ntuj/นุตู tshuaj twj kum ntsuab/ซั่วตี้กั่วจี้วะ txiv thoob hnab/ซี้ห้องฮั่ว pam
 dev/ปะเต๊ะ Tsawb ntus ntsuab/เจอตุ่จี้วะ tsawb ntus liab / เจอตุ่เอียะ xyab txhim dawb/ชะตีเต๊ะ
 kab luas zog /กะหลั่วฉอ zaub qhiag liab/ยกเตียเอียะ tw ntseg/เตื่อเจ muaj ntsnas /มั่วจั่ว tsos
 nyuj liab/จ่อยูเอียะ tsuj nti/จูตี้ tsaj/จ่า ncas liab /หย่าเอียะ tshuaj tsismuaj npe/ซั่วจีมอเป
 qhaub pes/เนี่ยก้อเป๊ะ zej tahua ntuas/เหยยั้งซั่วตัว xam muaj kab/ชะมวกก้า hmab ntxha ntoo/
 ม่านขางตง nplooj ntse ntsnab/บรุ้งเจจี้วะ ntshaws qab/ไถ่ก้า ntshab tsuag/ซ้าจี้วะ ko taw os/
 ก้อเตออ cej qaub/แจ้โก้ว nti/ตี้ vav/ว้า tsog nynj ntsuab/จื่อฮู้จี้วะ xab tuam faj/ซ้าตี้วะพะ
 zanb tsaws nyeg/ฮ่าเจอเหย pawj qaib/เปื่อไถ่ txhab xyoob/น้ำซัง kaum pb yam mob/ก้อเออะ
 อย่างมาะ xam yum/ไซ่หู่ dos/ค้อ xam yum dawb/ไซ่หู่ yis nqeb/หยิ่งเก็ง xua tav ntse /ซั่วตา

จะ xyab hw tswv/ชะฮ้อจ้อ pua toj / ปั่วต้อ Plo dshuaseoce/ปอเค้อ Ntoes Tswb Necb/ตองจ้อ
 ใน gis ngec ghos/จีเญาแย่ง leaus/แกรง Ntbaes gecb mo siob/ ปล้องคาน่า pos Lws Snav/ป้อห
 ลือถั่ว Tshnoj Tsog /นัวจ้อ Zaj xaws /ย่าช้อ hmab Tuaj planb /มาตั่วเปล่า Txir cer/เจ้ hmab
 Cab qaib Loj/มาจาก่ายล่อ Txiv ntsuas sas/สี่ยัวน่า hmab Hleb/มาละ hmab saws ntua /มา
 เนื้อตัว ntsais kws/จ่ายก้อ Zanb Tsaws ntoo/เหยาเจอตง Tshaus Toj/เญาต้อ pum Tshis/ขอ
 บุษณี Zaub Txhais /เหยาถ่าย Tshuaj Txhaus nees/ชัวเญา่น้อย Tshuaj kab nTsis/ชัวกันจี้
 ncaug/เหยา kua ko nqeeb /กัวก้อแกรง hmab kua Txob/มาถั่วจ้อ hmab Caws/มาเจ้อ Zaub
 Tsaws/เหยาเจ้อ hmab tsw nyuj/มีจ้ออยู่

นอกจากพืชสมุนไพรแต่ละชนิดสามารถนำมาใช้ในการรักษาและดูแลสุขภาพแล้ว
 พืชสมุนไพรบางตัวจะต้องนำมาผสมปรุงเป็นยาเพื่อให้สามารถมีประสิทธิภาพในการรักษา
 ยิ่งขึ้น เช่น

ตาราง 3 วิธีการปรุงยาสมุนไพรและวิธีใช้ยาสมุนไพร

โรค/การเจ็บป่วย	ส่วนประกอบ	วิธีใช้
1. ประจำเดือนมาผิดปกติ / khub cev(คุป เซอ)	ปอเค้อ / pos cawb	ต้มดื่ม / Mnab lub qos coj los tshaub hans
2. แขนหัก / tes lov(ทีลอ)	<u>วิธีที่ 1</u> ประกอบด้วย 1) จันจัวะ ใช้ส่วนหัว / cas nyuj ntsuab 2) หยัวเกียะเลียะ / zanb nqjas liab <u>วิธีที่ 2</u> ประกอบด้วย มะเก้า / hmab qaub	ทุบห่อแผล mnab loj los tsoo qwv
3. ท้องอืด / tsam plab (จาเปล่า)	1) ชั่วตุ่ฟ้า / sab tnam faj 2) เฉอะก้า / tshaws qav 3) ปูชีแห่ง / pum tshis nyeg	เอาตัวยามาผสมกันแล้วต้มดื่ม /Muab peb tus no coj los tshaub hans

ตาราง 3 (ต่อ)

โรค/การเจ็บป่วย	ส่วนประกอบ	วิธีใช้
4. ท้องเสีย/ ถ่ายเป็นมูกเลือด / thoj plab liab (หม้อ ปา เลีย)	1) เขี้ยวคู่ / qhiav dub (กระชายดำ) 2) ชะตืดเคอะ / xyab tshim dawb	นำตัวยาทั้ง 2 มาผสมกันแล้ว นำมาต้มดื่ม / Muab coj los tshanb hans
5. ปวดท้องประจำเดือน / mob plab poj niam (หม้อปล้าป้อนีเยะ)	1) หยี้แกรง / yis nqeb 2) ชาจั่ว / tshab ntsuas 3) ชะตืดเคอะ / ntiv	นำตัวยา 3 ชนิดมารวมกันแล้ว นำมาต้มดื่ม / mnab peb yam coj los tshanb hans
6. เจ็บมดลูกจากการทำงาน หนัก / mob tsev me nyuam (หม้อเจ้มีนหยัว)	1) ปล้องไค้ฉ้า / nplooj qhab xyab 2) จันไค้ (รากหญ้าว้าคา) / cas nqeeb 3) ปล้องเจเลี่ยะ / nplooj ntse liab	นำตัวยา 3 ชนิดมารวมกันแล้ว นำมาต้มดื่ม / Muab peb yam coj los tshanb hans
7. บำรุงมดลูก /ปวดเอว mob plab tajj tnb (หม้อปล้าไต้ตู้)	1) หื้อจ้อ 9 เม็ด (พริกไทยดำ) / cuaj lnb hwj txob 2) เปี้ยะท่า (น้ำตาลทราย) / piam thaj	เอาพริกไทยดำ 9 เม็ดและ น้ำตาลทรายมาใส่ถ้วย เอาน้ำ ร้อนลวกแล้วต้มและเอาถ้วยที่ ต้มไปคว่ำไว้หน้าเตาไฟ จะช่วย ให้มีลูกง่ายขึ้น /mnab coj los tsan lnb tais mnab dej knb tsan hans tas mnab lnb tais khwb pem tsooj qhov txos
8. กินฝืด /กินแสลง / noj kem (หน่อเก)	1) ปูเลยคู่ (ไพรดำ) / pn law dnb 2) ปูเลยดำ (ไพรเหลือง) / pn law daj	หั่นเป็นชิ้นๆ ลวกน้ำร้อนแล้ว นำมาต้ม /Mnab ob yam no coj los txhoov. Mnab hlab dej knb hans

ตาราง 3 (ต่อ)

โรค/การเจ็บป่วย	ส่วนประกอบ	วิธีใช้
9. อยู่ไฟ / nyob hli. Lawv tsoj ntsha(หย่อหลิ หรือ เลอะเง้า)	1) ซะมัวก้า / sam maj kab 2) เป้าแห่ง / qhans nyes	ใช้ต้มกับเนื้อไก่กิน / Mnab coj los han ua ke cov zanb uas yus noi nyob hli
10. ตัวเหลือง / ซีด /daj ntseg (ด้านเจ)	1) เก้าเป / qanb pe 2) หย่าเจ้อเหย / zanb tsaws nyes	ใช้ต้มกับไก่กิน หรือต้มดื่ม / Mnab coj los tsaws qaib thiab tshanb hans
11. ปัสสาวะอักเสบ / ปวดนิ้ว / mob txeab zis(หม้อเซงจี)	1) หย่าเลียะ / ncas liab 2) เอะกะก้อ / tshaws qav 3) ซ่าตัวฟ้ง / sab tuam faj	เอารากทั้ง 3 ชนิดมาผสมกันต้มน้ำดื่ม / Muab peb yam no peb lub hanv pans hanv htsis tsan hanv ntsis hanv pans tsan hanv pans coj los tshanb hans
12. แก้หมันทำให้มีลูกมากขึ้น / kho hom muaj me nynam(คอกอมัวเมหย๊ะ)	1) ดี / ntiv 2) ซาจัว / tshab tsnas 3) หยี่แกร่ง / yis nqeeb 4) ปล้อเคเตี้ยะ / poj qhe tiab	นำมาต้มน้ำใส่ไก่กิน หรือ นำมาต้มน้ำดื่มธรรมดา / mob coj los tshanb hans. Thiab tsaws qanib noj
13. เลือดแน่นหน้าอก / เจ็บหัวใจ / mob hanv siab (หม้อเหาเซี้ยะ)	1) ซ้าซง / ntshab xyoo 2) เป้าก่าย / pawj qaib 3) หย่าเซอะ / zaj saws	เอามาผสมกันกับไก่แล้วเอาไปนึ่ง หรือ นำมาต้มน้ำดื่ม / muab coj tim pqe thiab tshanb hans
14. ปวดท้องบิด / mob plab qhuav (ม่อ ป๊ะ เหย)	1) ปู๊นึเหย / sua tav ntses 2) ฉะซิดู / pu tshis nyes 3) ซัวตันเจ / xyab txhim dub	นำมาผสมกันแล้วต้มน้ำดื่ม / muab coj los tshanb hans
15. เป็นไข้ / ตัวร้อน / kub cev (กุเจ)	<u>วิธีที่ 1</u> จ้วหน้า (ใส่เดือนสด) นำมา 3 ตัว ตัวเล็กๆ แฉงๆ / cuab nab peb tus <u>วิธีที่ 2</u> เนี้ยะ (เงินแท้) / nyiaj tiag	<u>วิธีที่ 1</u> ล้างให้สะอาดเอาใส่น้ำแล้วเอาเฉพาะน้ำให้ผู้ป่วยดื่ม / muab coj lospan dej hans <u>วิธีใช้</u> ชูดเอาผงเงินใส่น้ำร้อน แล้วต้มน้ำ /mnab coj los kuam pan kej

ตาราง 3 (ต่อ)

โรค/การเจ็บป่วย	ส่วนประกอบ	วิธีใช้
16. ปวดเมื่อย / mob laug (มือ เหล่า)	1) ชะสีคู้ / xyab txhim dub 2) ชะสีเต้า / xyab txhim dawb 3) สีเต้าคาเลียะ / txiv tan dav liab	ต้มใส่ไก่กิน (ส่วนมากถ้าเจ็บ ตรงไหนก็จะกิน ไก่ตรงนั้น) / mnab cov qus thiab cov nyes coj los tsaws qaib noj
17. เหน็บชา / mob cans yaum (มือเจ้าโหย่ว)	1) สีเป็งลาถ้อ / txiv peeb lab loj 2) สีอีก่อ / txib nqos 3) เจ้าหย่าไก่ / ncans zas nqe	ต้มแล้วนำมาอบร่างกายหรือ นำมานวดร่างกาย / muab coj los tshanb ntxuav
18. เต็งที่กำลั้งจะเป็นโปลิโอ หรือเดินไม่สะดวก / mus tsis tans kev (หมูจี้เต้าเก้)	1) ช่งเห่ง / soov nyes 2) มาเก้า / hmab qanb 3) มาเช้อ / hmab caws 4) มาเช้อคั่ว / hmab saws ntnas 5) มาลีเหยจั่ว / hmab txiv ntse ntsnas 6) มาลีหยู่จั่ว / hmab txiv nyuj kub 7) มาฉ่า / hmab ntsha	ต้มแล้วนำมาล้างขา หรือ เอามา อบนวดด้วยไ้อ / muab coj los tshanb ntxuav thiab mnab pob zeb coj los hlawv kom liab. muab coj los txhawb
19. อีสุกอีใส / tawm qhua (เตื้อขั่ว)	1) หยู่ / yuj 2) เหยค่าซ้อโหย่ว / zanb txhwb nyoog	1) บดละเอียดแล้วนำมาผสม น้ำอาบ 2) ต้มใส่ไก่กิน / muab coj los tshamb ntxuav thiab tsaws qaib noj
20. ยาบ่ารุงครรภ์ / ntxuas siav me nyuam nyob lub plab(จั่ว เซี่ยะ เมีย หยั่ว)	1) ส่วนรอกกาหื้อ 2) ป้อกาหลูชา 3) ก้อกาโหลซ่า (แมงมุม)	ผสมกับไข่ไก่หนึ่งกิน / muab tim nqe noj
21. ตาเหลือง/ตัวเหลือง / txib ntas (จี้ตะ)	เคลียะด้า / qhiav daj	ต้มใส่ไก่กิน (เฉพาะไก่ขาว) / mnab tsaws qaib noj (qaib dawb)

4.2.2 ภูมิปัญญาด้านการนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ภูมิปัญญาในด้านการนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ พืชสมุนไพรนับว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก จากการศึกษาสามารถจำแนกประเภทของการนำมาใช้ประโยชน์ในแต่ละด้านดังนี้

4.2.2.1 การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ด้านการประกอบอาหาร

จากการศึกษาพบว่าวิถีชีวิตในด้านการบริโภคของคนบ้านขุนช่างเคี่ยนแล้วพืชสมุนไพรที่มีจะอยู่ทั่วไปในพื้นที่ ทั้งในลำห้วย ในป่า ในไร่ ในนา และในสวนครัวรอบๆ บ้าน พืชหลายชนิดเป็นได้ทั้งอาหารและเป็นยารักษาโรคที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคต่างๆ ซึ่งคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน นำมาใช้อยู่มากมายหลายชนิดตามฤดูกาล เช่น กระชาย ขมิ้น ข่า ซึ่งเป็นพืชที่ต้องใช้ราก เหง้าหรือหัว เก็บตอนพืชหยุดการเจริญเติบโต ใบและดอกต้องร่วงหมดซึ่งมักเป็นช่วงต้นฤดูหนาวไปจนถึงฤดูร้อน โดยทั่วไปแล้วในการนำพืชสมุนไพรไปใช้ในการปรุงอาหารของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนจะเลือกในส่วนที่มีคุณภาพดี สมุนไพรสด ไม่มีรอยช้ำเน่าเสีย

การประกอบอาหารของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนนั้น ในอดีต จะนิยมอาหารจำพวก การต้ม การทอด การผัดผัดมาก แต่ปัจจุบันนั้นเริ่มรับความเปลี่ยนแปลงจากสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว เพราะปัจจุบันการประกอบอาหารเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเดิมนั้นนิยมอาหารที่มีรสชาติดีๆ ไม่ค่อยเผ็ดมากเท่าไรนัก ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนมีวิธีการประกอบอาหาร เช่น การต้มซึ่งเป็นที่นิยมมากได้แก่ ไก่ต้มสมุนไพร ซึ่งจะมีหลายสูตรแล้วแต่ผู้บริโภคว่าจะใช้เพื่ออะไรจะใช้บำรุงร่างกายหรือใช้เพื่อการรักษาโรคร้ายต่างๆ การนำมากินสดโดยใช้พืชผักต่างๆ มาทำเป็นเครื่องเคียง เช่น ผักชีฝรั่งซึ่งพบได้ทั่วไปตามลานบ้านของชุมชน สระระแห่ จิง ผักกระเฉด มะรุม ยอดกระถิน หรือ การทำเป็นยาดองเหล้า และการหมักดองต่างๆ เช่น การทำผักดอง เช่น พริกดอง โดยนำผักหรือพริกมาลวกน้ำร้อนพอผักเฉา ตักมาให้สะเด็ดน้ำแล้วนำไปแช่ในน้ำข้าวข้าว เก็บไว้ในภาชนะสะอาดและไม่มีคราบน้ำมัน

นอกจากนี้ยังมี กล้วยน้ำว่าใช้ทำยาได้ทั้งคิบ และสุก มีประโยชน์มากมายมหาศาล อย่างเช่น กล้วยคิบมีรสฝาด ช่วยในการรักษาอาการท้องเสียที่ไม่รุนแรงได้ เป็นการยับยั้งการเจริญเติบโตของแบคทีเรีย นอกจากนี้ยังช่วยป้องกันผนังกระเพาะลำไส้ไม่ให้มีเชื้อโรค และอาหารที่มีรสเผ็ดจัด เช่น พริก กินครั้งละครั้งผลหรือ 1 ผล ช่วยลดอาการท้องเสียจะทุเลาลง และยังช่วยรักษาโรค

กระเพาะได้อีกด้วย กระชาย เป็นอีกชนิดหนึ่งตามตำราถือว่ากระชายเป็นยาอายุวัฒนะชั้นหนึ่ง เป็นยาเจริญอาหารและบำรุงธาตุทำให้เลือดหมุนเวียนดีขึ้น ผิวพรรณผุดผ่อง สดใส ชะลอความแก่ แก่ใจสั้น แก้วิงเวียน แน่นหน้าอก แก้แผลในปาก แก้ฝีอักเสบ แก้กลากเกลื้อน กระเทียม เป็นพืชสมุนไพรที่มีสรรพคุณ คือ ช่วยลดปริมาณของคอเลสเตอรอลในกระแสเลือด แก้อาการท้องอืด และจุลชีพแน่นท้อง โดยให้รับประทานกระเทียมดิบๆ ครั้งละประมาณ 5-7 กลีบหลังอาหาร ขมิ้นชัน ขมิ้นชันนอกจากจะเป็นสมุนไพรที่นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องเทศกันมานานแล้ว ยังมีสรรพคุณเป็นยาได้อีกด้วย เช่น เป็นยาลดกรด แก้อาการท้องอืด ท้องเฟ้อ จุลชีพแน่นท้อง ขับลม อาหารไม่ย่อย แก้โรคกระเพาะ แก้ปวดท้อง แก้อาการเกร็งกล้ามเนื้อ ทำให้การบีบตัวของลำไส้ลดลง จึง เป็นสมุนไพรอีกชนิดหนึ่งที่มีสรรพคุณมากมายอย่างไม่น่าเชื่อ ประโยชน์ของจึงคือช่วยย่อยอาหาร ลดความดัน ช่วยให้การไหลเวียนของเลือดดีขึ้น ลดระดับไขมันคอเลสเตอรอล โดยการดูดซึมคอเลสเตอรอลจากอาหารในลำไส้ แล้วปล่อยให้ร่างกายกำจัดออกทางอุจจาระ ช่วยลดอาการอยากเสพยาของคนติดยาเสพติดได้ บรรเทาปวด ลดไข้ ลดอาการวิงเวียนศีรษะ ตำลึงเป็นสมุนไพรพื้นบ้านที่มีประโยชน์และมีคุณค่าทางอาหารสูง ตำลึงถือเป็นยาเย็น ใบช่วยขับพิษร้อน ถอนพิษไข้ แก้อาการแพ้ อักเสบ แมลงมีพิษกัดต่อย แก้อาการ แสบคัน เจ็บตา ตาแดงและตาแฉะ แก้โรคผิวหนัง และลดน้ำตาลในเลือด ตะไคร้เป็นสมุนไพรที่มีรสเผ็ดร้อน เย็น และขมเล็กน้อย นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องปรุงในการประกอบอาหารทุกส่วนของตะไคร้ สามารถนำมาใช้เป็นยารักษาโรค หืด แก้ปวดท้อง ขับปัสสาวะ และแก้อหิวาตกโรค

ในการประกอบอาหารของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ส่วนมากมักมีการนำพืชสมุนไพรต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวมารับประทานเนื่องจากสามารถหาได้ง่าย พืชบางตัวไม่แค่เพื่อการบริโภคอย่างเดียวแต่ยังสามารถเป็นยาบำรุงร่างกายหรือช่วยในการรักษาอาการเจ็บป่วยได้ด้วยซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนที่มีมาแต่ช้านานและสืบทอดมาสู่รุ่นปัจจุบัน

4.2.2.2 การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย

ในชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนมีพืชสมุนไพรที่มีบทบาทและคุณค่าในการใช้สอยนั้นมีหลากหลายชนิด ได้แก่

1) การใช้พืชแต่งสีอาหารหรือสีย้อมผ้า มีพืชหลายชนิดในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนที่สามารถใช้ในการแต่งสีหรือใช้เป็นสีย้อมผ้า เช่น เหง้าขมิ้นชัน ใช้แต่งสีเหลืองในอาหาร

เมล็ดคำแสด ใช้แต่งสีแดงในอาหาร

แก่น ไม้ฝาง ใช้แต่งสีแดงในอาหาร และใช้ย้อมผ้า ส่วนรากให้สีเหลืองใช้ย้อมผ้า
 เมล็ดคำฝอย ใช้แต่งสีแดงในอาหาร
 เนื้อผลพืททอง ใช้แต่งสีเหลืองในอาหาร
 ผลสุกผักปลัง หรือ ผักบั้ง ใช้แต่งสีแดงเข้มในอาหาร
 เมล็ดข้าวเหนียวดำ ใช้แต่งสีแดงเข้มในอาหาร
 กลีบดอกอัญชัน ใช้แต่งสีน้ำเงิน สีฟ้า สีฟ้าอมม่วงในอาหาร
 เปลือกสะเดา ให้สีแดง ใช้ย้อมผ้า
 รากมะหาด ให้สีเหลือง ใช้ย้อมผ้า
 เปลือก ราก เนื้อ ไม้ และใบขมิ้น ใช้แต่งสีเหลือง ใช้ย้อมผ้า
 เนื้อไม้ประดู่ป่า ให้สีแดงคล้ำ และเปลือกให้สีน้ำตาล ใช้ย้อมผ้า
 ผลมะเกลือ ให้สีดำใช้ย้อมผ้า
 ผลมะกิม หรือมะกอกเลื่อม ให้สีดำ ใช้ทำหมึกเขียนพื้นบ้าน

2) พืชนำมาทำหัตถกรรมพื้นบ้าน สามารถแบ่งตามลักษณะการใช้ประโยชน์ได้ดังนี้

- ประเภทที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค เช่น กล่องข้าวหรือกระติบข้าว แอบข้าว แอบยา แอบหมาก ตะกร้า กระบุง ฯลฯ
- ประเภทที่ใช้ในการจับดักสัตว์ เช่น ลอบ ไซ เอื้อ ข้องลอยหรือข้องเป็ด อีจู้ ตุ่ม ตุ่มปลาไหล หรือเบือปลา ฯลฯ

จากการศึกษาพบว่าภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพร จะมีการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรต่างๆ ทั้งในถิ่นที่อยู่ตามธรรมชาติและนำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เนื่องจากสามารถนำมาใช้ได้ง่ายและยังเป็นการอนุรักษ์ด้วย ในด้านการใช้ประโยชน์ใช้สอยของ พืชสมุนไพรแล้วนอกจากจะใช้ในด้านการรักษาโรคแล้วนั้น พืชสมุนไพรล้วน มีประโยชน์ นานับประการ

4.2.2.3 การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม

พืชสมุนไพรหลายชนิดได้มีบทบาทต่อการประกอบพิธีกรรมความเชื่อของคนในชุมชน บ้านขุนช่างเคี่ยน ประโยชน์ของพืชสมุนไพรด้านนี้ เป็นการพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคน กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ พืชหลายชนิดชาวบ้านเชื่อว่ามีอำนาจในการบำบัดปัดสิ่งชั่วร้าย การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมและการนำมาใช้ของคนในชุมชนบ้าน ขุนช่างเคี่ยน เช่น qos tshav / ก่อซ่า ใช้แก้คนเล่นของใต้ pum tshis nyeg / ปู่ชี้แย่ง แก้ปวดท้องผิ จากการถูกผีกระทำ เป็นต้น

นอกจากนี้ประเพณีและพิธีกรรมในท้องถิ่นหลายอย่างที่นำพืชสมุนไพรมาเกี่ยวข้องกับ เช่น ประเพณีสงกรานต์ นิยมนำส้มป่อยมาใส่ในน้ำเพื่อใช้สรงน้ำพระพุทธรูปและใช้รดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เพื่อขอพรและ ขอขมาลาโทษเชื่อว่าส้มป่อยจะช่วยปลดปล่อยสิ่งชั่วร้ายให้ออกไป นอกจากนี้ยังมีขมิ้น เรียกว่า ขมิ้นส้มป่อย ซึ่งไม่ค่อยใช้แล้ว ขมิ้นเชื่อว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า (พระสงฆ์ที่นุ่งเหลืองห่มเหลือง) ถือว่าเป็นสิริมงคล การสืบทอด พิษสมุนไพรที่นำมาใช้ในพิธีกรรมต่างๆ อันประกอบด้วย หน่อไม้ หน่ออ้อย: พิษชนิดที่ปลูกฝังแล้วขึ้นเร็ว ดิดเร็ว อันจะทำให้หายจากการเจ็บป่วย ตะไคร้ ใบคา: นำมาพั้นเป็นเชือก เรียกว่า คาเขียว นำไปพันรอบต้นโพธิ์ เชื่อว่าจะทำให้คงอยู่ การสืบทอด นอกจากใช้กับคน ยังนำมาใช้กับการสืบทอดบ้าน สืบทอดวัด ชาติเมืองได้ การสะเดาะเคราะห์ มักทำกับคนป่วยเพื่อขจัดปัดเป่าความเจ็บป่วยให้หมดไป ในพิธีนี้มีพืชสมุนไพร คือ ยอดส้มป่อย ยอดมะขาม เชื่อว่าส้มป่อย คือการปลดปล่อย และมะขาม ก่อให้เกิดการเกรงขาม การเอาข้าวขึ้นยุง และการขุดหลุมเสาเรือน ในภาคเหนือ อาชีพทำไร่ ทำนาพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าว ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงผีนา ผีไร่ พืชสมุนไพรที่เกี่ยวข้องในพิธีนี้ ได้แก่ ฟักเขียว ฟักทอง แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์

จากบทบาทคุณค่าของพืชที่กล่าวมานั้นพืชสมุนไพรไม่ได้มีไว้เพื่อการบำบัด ความเจ็บป่วยอย่างเดียว แต่มีความสำคัญในการประกอบพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ ซึ่งบทบาทดังกล่าวนำไปสู่การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรทำให้มีพืชสมุนไพรถึงรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

4.2.2.4 การนำพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค

1. วิถีชุมชนและความเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพร

ปัจจุบันการใช้พืชสมุนไพรภายในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนยังคงมีการใช้พืชสมุนไพรอยู่ในครัวเรือน เมื่อมีการเจ็บป่วย สิ่งแรกที่จะทำคือ ใช้สมุนไพรภายในบ้านมารักษาเบื้องต้นหรือไปหาพ่อหมอแม่หมอสมุนไพร ถ้าไม่หายก็ไปหาหมอคณาหรือหมอเข้าทรง สิ่งสุดท้ายหากสองวิธีแรกไม่หายคือการไปโรงพยาบาล พืชสมุนไพรภายในป่าไม่นิยมนำมาปลูกภายในชุมชนเนื่องจากสภาพภูมิอากาศไม่เหมาะสม ส่วนการนำพืชสมุนไพรจากต่างถิ่นเข้ามาปลูกนั้นยังมีน้อย

การใช้ยาสมุนไพรในการรักษาผู้ป่วยนั้นจะใช้ในการรักษาผู้ป่วยที่ป่วยด้วยโรคที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและฤดูกาล แต่ก็มีสมุนไพรบางตัวที่สามารถใช้รักษาคนไข้ที่ถูกผีเข้าได้ด้วย เช่น ขมิ้นชัน ใช้ขับไล่ผีพวก ผีกระ เป็นต้น หรือเป็นการเจ็บป่วยแปลกๆ สมุนไพรบางตัวมีสรรพคุณดีมากสามารถที่จะช่วยให้คนที่ไม่มีลูกสามารถมีลูกได้ แต่การใช้ยาสมุนไพรนั้นต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้ความชำนาญ เพราะสมุนไพรบางอย่างอาจมีสารตกค้างที่เป็นพิษต่อร่างกาย

การเจ็บป่วยและการรักษาการเจ็บป่วยของชุมชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนจากอดีตถึงปัจจุบัน ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนส่วนใหญ่มีความเชื่อในเรื่องการนับถือผีอยู่มาก กล่าวคือ มีการประกอบ พิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาทั้งผีร้ายและผีดี การบูชาผีดีเป็นไปเพื่อตอบแทน ให้ความคุ้มครองชีวิตและ ทรัพย์สินทั้งหลายให้อยู่ดี ส่วนการบูชาผีร้ายเพื่อป้องกันไม่ให้มาทำอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สิน ในปัจจุบันนอกจากความเชื่อในเรื่องที่ว่าผีจะเป็นผู้ทำให้เกิดโรคร้ายหรือปราศจากโรคร้าย นอกจากการรักษาความเจ็บป่วยด้วยหมอผีแล้วพ่อหมอ แม่หมอยาสมุนไพร และมีแพทย์แผน ปัจจุบันที่สามารถรักษาโรคได้

การรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน นิยมรักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น ด้วยตนเอง โดยใช้พืชสมุนไพรในชุมชน เมื่อไม่หายจากการเจ็บป่วยจะรักษาการเจ็บป่วยโดยหมอผี เข้าทรง (สื่อเน้ง) ให้ประกอบพิธีเข้าทรง หรือ ลงผี (ฮั่วเน้ง) เพื่อดูว่าขวัญของผู้ป่วยออกจากร่างไป หรือไม่ และดูว่าอะไรเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยและหาวิธีบรรเทาความเจ็บป่วย ส่วนการรักษา เป็นการรักษาแบบคาดคะเนสาเหตุ ซึ่งวิธีนี้ต้องไปหาหมอสมุนไพร (กือซั่ว) ซึ่งหมอสมุนไพรจะไม่ สามารถติดต่อกับผีได้ ดังนั้นผู้เจ็บป่วย นอกจากจะไปหาหมอผีร่างทรงที่สามารถติดต่อกับผีโดยการ เสี่ยงทายด้วยไม้คู่ที่ใช้ในการเสี่ยงทาย (กั่วะ) เมื่อไม่หายก็จะไปรักษากับหมอสมุนไพร และแพทย์ แผนปัจจุบันตามลำดับ

การเจ็บป่วยของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนเมื่อเกิดการเจ็บป่วย เบื้องต้นจะรักษาตนเองก่อนโดยใช้ ภูมิปัญญาสืบทอดกันมา เมื่อไม่หายจะไปหาพ่อหมอแม่หมอที่มีความรู้และประสบการณ์ใน การรักษา สิ่งสุดท้ายเมื่อไม่หายจะรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบัน กลุ่มอาการที่พบบ่อยๆ ที่มารักษา ได้แก่

- 1) การเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุ ได้แก่ ข้อเท้าแพลง แผล กระดูกหัก ฟกช้ำ
- 2) โรคทางเดินอาหาร ได้แก่ โรคกระเพาะ ท้องอืด ปวดท้อง ริดสีดวง
- 3) กลุ่มอาการที่เกิดจากการทำงาน ได้แก่ ปวดหลัง ปวดเอว
- 4) โรคผิวหนัง ได้แก่ ผื่นคัน ฝิ น้ำกัดเท้า เหา
- 5) โรคระบบทางเดินปัสสาวะ ได้แก่ ปัสสาวะขัด ไตอักเสบ โรคหนองใน มดลูกอักเสบ
- 6) โรคทางเดินหายใจ ได้แก่ ไข้ ไข้หวัด ไข้หนาวสั่น ไอ
- 7) โรคเกี่ยวกับ หู ตา จมูก คอ เช่น ตาแดง

8) กลุ่มอาการเกี่ยวกับเลือดลม ได้แก่ ความดันโลหิต เลือดจาง พิษจากยาฆ่าหญ้า

9) การตั้งครรภ์

2. ประเภทของยาสมุนไพร

1) ยาสมุนไพรที่ได้จากพืช

ยาสมุนไพรที่ได้จากพืช โดยได้มาจากส่วนต่างๆของพืช เช่น ใบ ราก และผลของต้นยาที่สามารถนำมาเป็นยาสมุนไพรใช้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ มียาสมุนไพรบางตัวใช้ได้เฉพาะอย่างเท่านั้นเช่นใช้ได้เฉพาะใบ หรือมียาสมุนไพรบางตัวที่สามารถใช้ได้หลายส่วน เช่น ใบ ราก ลำต้น ผล หรือว่ายางของต้นสมุนไพรเพียงแต่ว่าส่วนใดจะมีความเข้มข้นของตัวยามากกว่ากัน

2) ยาสมุนไพรที่ได้จากสัตว์

เป็นยาสมุนไพรที่ได้จากส่วนต่างๆของสัตว์บางชนิด เช่น เลือด น้ำมัน เนื้อ และดีนำมาปรุงเป็นยาสมุนไพร มีสัตว์บางชนิดสามารถนำทุกส่วนของสัตว์มาเป็นยาสมุนไพรได้ สัตว์บางชนิดสามารถใช้ได้เฉพาะส่วน เช่น เลียงผา ใช้น้ำมัน เนื้อ เลือด ใช้เป็นยาชูกำลัง เป็นต้น

3) สมุนไพรที่ใช้แร่ธาตุต่างๆ

มีแร่ธาตุหิน และดินบางชนิดสามารถนำมาเป็นยารักษาอาการเจ็บป่วยได้ เช่น หินสีแปล้ว แก้อาการพิษ ตัวร้อน ฝีดาษ ทำชะ แก้อาการแพ้ เป็นต้น

3. ประเภทของพ่อหมอแม่หมอของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

1) หมอผีเข้าทรง

(สื่อเนื่อง)การได้มาของสถานภาพหมอผีเข้าทรงส่วนใหญ่เป็นผลมาจากความเชื่อที่มีต่อความต้องการของอำนาจเหนือธรรมชาติ ในเรื่องของ “ฟ้าสั่งให้เป็น” หมายความว่า ฟ้าได้เลือกสรรบัญชาลงมาว่าบุคคลนั้นๆ ต้องเป็นหมอผีเข้าทรง ประกอบกับสถานการณ์บางอย่างเป็นตัวบังคับ เช่น บุคคลนั้นเกิดเจ็บป่วยก่อนข้างรุนแรงไม่สามารถรักษาได้ด้วยวิธีการใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อหมอผีเข้าทรงที่อยู่ในชุมชนได้มาตรวจแล้วสรุปว่า หากต้องการจะหายจากการเจ็บป่วยจะต้องตั้งหิ้งบูชาผีไว้ในบ้าน จากนั้นประกอบพิธีขอขมาและต้องเปลี่ยนสถานภาพและรับหน้าที่เป็นหมอผี ความเจ็บป่วยจึงจะหาย

นอกจากนั้นบางรายได้รับเชิญจากเทพให้เป็นหมอผี กรณีนี้เป็นลักษณะของการเข้าถึงโลกแห่งวิญญาณของพ่อหมอแม่หมอหรือบุคคลทั่วไปที่ปฏิบัติอยู่ในศีลธรรมทำให้เทพหรือผีดี

ต้องการให้เป็นตัวกลางหรือสื่อในการติดต่อระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ จึงเชิญให้เป็น หมอผีหรือหมอผีเข้าทรงด้วยวิธีการเชิญในฝันหรือเข้าฝัน

การปฏิบัติของพ่อหมอแม่หมอส่วนใหญ่ต้องประพาศิตัวให้เป็นคนดีมีศีลธรรมปฏิบัติตาม จาริตประเพณี ส่วนเรื่องการรักษาจะใช้วิธีเสี่ยงทายหรือการเข้าฝันเพื่อบอกถึงสาเหตุการเจ็บป่วย และวิธีแก้ไขดังต่อไปนี้

1.1 เสี่ยงทาย

โดยใช้เมล็ดถั่วเหลืองแทนตัวหมอที่รักษาผู้ป่วยและใช้เมล็ดข้าวสารหรือข้าวเปลือกแทน ตัวผู้ป่วย นำไปลอยในถ้วยหรือแก้วที่เติมน้ำไว้ แล้วเสี่ยงทายว่าอะไรหรือสิ่งใดเป็นสาเหตุของการ เจ็บไข้ได้ป่วยและหมอกคนไหนที่สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายได้ โดยดูจากเมล็ดถั่วเหลือง ว่าหันสะตือ (บริเวณที่งอกออกมาเป็นรากและใบ) ไปหาเมล็ดข้าวสารหรือข้าวเปลือกโดยถาม สาเหตุและหมอที่จะรักษาไปเรื่อยๆ จนรู้แน่ชัดจึงหยุดเสี่ยงทายแล้วทำการรักษาความเจ็บป่วย

1.2 ญาณสังหรณ์หรือฝัน

เมื่อผู้ป่วยมาขอให้รักษา เมื่อหมอผีได้ตรวจดูอาการเบื้องต้นและไม่สามารถสรุปอาการ และความเจ็บป่วยได้ จึงต้องอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติให้มาบอกกับตนในความฝัน ส่วนผู้ป่วย กลับไปพักที่บ้านก่อน จากนั้น หมอผีเข้าทรงจะอธิบายต่อหิ้งผีหรือตั้งอธิษฐานจิตต่อครูอาจารย์ ของตนให้มาบอกในฝัน โดยหมอผีเข้าทรงต้องรักษาพรหมจรรย์ ไม่ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาของตน และนั่งสมาธิก่อนเข้านอนคืนละประมาณ 5-10 นาที ซึ่งปกติจะรู้สาเหตุของการเจ็บป่วยภายใน 3 คืน

2) หมอยาสมุนไพร

การเป็นหมอยาสมุนไพรเกิดจากความชอบส่วนตัว ความสนใจและเต็มใจที่จะเป็น หรือบิดามารดาหรือญาติมีความรู้เรื่องยาสมุนไพร จึงเกิดการเรียนรู้ ต่อมาจึงขอศึกษาอย่างเป็น ระบบจนมีหิ้งผีของตนเอง หมอยาสมุนไพรจะสะสมความรู้มาเรื่อยๆ โดยคุณสมบัติของหมอยา สมุนไพร จะต้องมีความละเอียดรอบคอบ ใจเย็น มีจิตใจเข้มแข็ง มีความอดทน ไม่นำสูตรยาไป บอกเล่าให้ผู้อื่นรับรู้เพราะจะทำให้ยาที่มีประสิทธิภาพลดลง ห้ามเรียกค่ารักษา (ค่าครู) เกินราคา และรักษาความลับของคนไข้

หมอยาสมุนไพรมีวิธีวินิจฉัยโรคดังต่อไปนี้

1.1 ตรวจจับชีพจร

เป็นการพิจารณาอาการเด่นของชีพจรบริเวณมือข้างซ้ายและขวาของผู้ป่วย อาทิ มือข้างซ้ายชีพจรเต้นแรง ถี่ และร้อน ส่วนมือข้างขวาเต้นอ่อน แผลเบา แสดงว่าร่างกายขาดความสมดุลเลือดลมผิดปกติ

1.2 สังเกตจากอาการภายนอกที่ปรากฏ

ส่วนใหญ่อาการการเจ็บป่วยที่สังเกตเห็นได้ง่าย คือ ผู้ป่วยที่กินอาหารแสลงจะมีเหงื่อไหลบริเวณริมฝีปากกล้ำในหน้าคิ้วและตาเป็นประกาย แสดงว่าผู้ป่วยกินอาหารแสลงหรือได้รับของที่มีพิษสูงต้องได้รับการรักษาอย่างเร่งด่วน

1.3 สอบถามอาการ

ในกรณีที่กินอาหารแสลงหรืออาหารมีพิษ จะสอบถามอาการว่าไปกินอะไรมาและอาการเบื้องต้นเป็นอย่างไรบ้าง เพื่อตรวจสอบสมมุติฐานของอาการการเจ็บป่วยให้แน่ชัดและจัดยาสมุนไพรให้ถูกต้องกับโรค

3) หมอคาถา

คาถาอาคมที่ใช้รักษาผู้ป่วย ส่วนใหญ่เกี่ยวกับการประสานหรือเชื่อมต่อกระดูกที่หัก ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากญาติในกลุ่มตระกูลแซ่ แต่ก็ให้การรักษาแก่คนต่างตระกูลด้วย สำหรับข้อห้ามและข้อพึงปฏิบัติของหมอคาถา ช่วงให้การรักษาจะต้องไม่ดื่มเหล้า รักษาพรหมจรรย์เพราะจะทำให้คาถาไม่ศักดิ์สิทธิ์

4) หมอดำแย

ชนเผ่าม้งถือว่าการเกิดเป็นสิ่งที่ดีของครอบครัวและแซ่ตระกูล จะเป็นบุตรชายหรือบุตรสาวก็เป็นสิ่งที่ดี เพียงแต่บุตรสาวเมื่อแต่งงานออกไปแล้วจะเป็นของแซ่ตระกูลอื่น ส่วนบุตรชายจะเป็นผู้สืบตระกูลหรือแซ่ โดยถือบุตรชายเป็นผู้สืบสายเลือดโดยตรง และยังเป็นผู้ทำหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่าม้งให้อยู่ต่อไป เพราะเพศชายเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์หรือศีลธรรมอันดีงาม

การทำคลอดเป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดกันในกลุ่มสตรีเป็นวัฒนธรรม โดยผู้หญิงจะได้รับ การถ่ายทอดให้สามารถทำคลอดได้เองแต่ยังมีคนเฒ่าคนแก่บางคนที่มีความชำนาญและคน ในชุมชนให้ความนับถือจึงเชิญมาทำคลอดให้แก่บุตรหลานของตน

การดูแลหรือการบำรุงครรภ์และทารกในครรภ์ หญิงที่ตั้งครรภ์ส่วนใหญ่เมื่อตั้งครรภ์ จะทำงานเหมือนคนปกติทั่วไป เพียงแต่ผ่อนการทำงานให้เบาลงเมื่ออายุครรภ์ 7 เดือน ไม่ยกของหนัก ถ้าไม่ทำงานจะทำให้คลอดยาก กรณีหญิงที่ตั้งครรภ์มีสุขภาพไม่สมบูรณ์ มีอาการ แพ้ท้องอย่างหนักและกระทบกระเทือนต่อทารกในครรภ์ได้ มีความจำเป็นต้องพึ่งหมอยาสมุนไพร โดยไปขอยาสมุนไพรช่วยดูแลหรือบำรุงครรภ์ เมื่อหมอยาสมุนไพรดูอาการซักถามอาการต่างๆ แล้วจะดำเนินการตามขั้นตอนที่ได้ร่ำเรียนมา และให้การรักษาด้วยยาสมุนไพร

การอยู่ไฟ จะทำหลังคลอดบุตรไม่เกิน 1 เดือน ห้ามไม่ให้เข้าบ้านเรือน คนต่างแซ่ตระกูล เพราะจะเป็นอาเพศ ทำให้ผีเรือนหรือเทพที่อารักขามบ้านไม่พอใจ อาจทำให้หญิง ผู้นั้นเจ็บป่วยได้ แต่ในความเป็นจริงเหตุผลจริงๆ เพราะเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้ง ถ้าหญิงผู้นั้นเข้าบ้านเรือน ใครแล้วเกิดการเจ็บป่วย ญาติฝ่ายหญิงผู้นั้นจะไม่พอใจได้

การได้มาซึ่งสถานภาพหมอดำแย ตามปกติในชุมชนชนเผ่าม้งมีผู้ทำคลอดหลายคน แต่ถ้า ผู้นั้นต้องการเป็นหมอดำแยที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะตัวเหมือนหมอยาสมุนไพรก็สามารถ เป็นได้ ซึ่งต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น เคยมีบุตรมาก่อน ใจแข็ง ไม่กลัวเลือด เมื่อเรียนรู้จนชำนาญแล้วอาจใช้เวลาประมาณ 5-10 ปี ขึ้นอยู่กับสติปัญญาของผู้เรียน เนื่องจากเป็นความรู้ที่ต้องใช้การจดจำเพราะไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มแรก ในการเรียนเป็นหมอดำแยต้องตั้งขันขอยกครูโดยใช้เงิน 4 แถบ (200 บาท) ไข่ 1 ตัว รูป 7-8 ดอก และกระดาษสา 1-2 แผ่น เพื่อตั้งหิ้งผี

จรรยาบรรณของหมอดำแย คือ ไม่เรียกค่าทำคลอดใดๆ ทั้งสิ้นแต่หลังจากที่หญิงนั้นคลอด บุตรได้ 3 วันจะเชิญหมอดำแยไปรับประทานอาหารที่บ้าน 1 มื้อ เป็นการตอบแทน และที่สำคัญ คือ หมอดำแยจะต้องเก็บความลับของหญิงที่คลอดบุตรไม่เล่าให้ผู้อื่นฟัง

4.2.3 วิธีการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

วิธีการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนกับระบบนิเวศ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เป็นมิตินิยมสัมพันธของมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติที่ก่อเกิดจากการสังสมประสพการณ์ การเรียนรู้ การถ่ายทอด และมีการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและพัฒนาการของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ผู้ศึกษาได้นำเอาแนวคิดจากการจัดการศึกษา มาจำแนกลักษณะการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะคือ การจัดการแบบดั้งเดิม การจัดการแบบเป็นทางการและการจัดการแบบผสมผสาน

1) การจัดการแบบดั้งเดิม

การจัดการแบบดั้งเดิม คือ การจัดการพืชสมุนไพรพื้นบ้าน รวมทั้งการดูแลรักษาตามสภาพที่มีอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ รวมถึงการเก็บพืชสมุนไพร การนำมาใช้ประโยชน์และการปกป้องเพื่อสงวนไว้สำหรับคนรุ่นต่อไปโดยมีการสืบทอดจากบรรพบุรุษและมีการเรียนรู้สืบทอดจากเครือญาติ เพื่อนบ้าน พ่อหมอแม่หมอ และบุคคลอื่นๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยการเรียนรู้ตามวิถีทางธรรมชาติด้วยกระบวนการกล่อมเกลาทางสังคม เพื่อการดำรงชีวิตและการอยู่รอดของครอบครัวและมีการจัดแบ่งพื้นที่ควบคุมกับวิถีการดำรงชีวิต

แหล่งของพืชสมุนไพรในป่า พบว่าพืชสมุนไพรส่วนมากมักมีในป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ในสภาพอากาศที่ค่อนข้างเย็นและต้องใช้เวลาในการเดินทางด้วยเท้า ซึ่งพืชสมุนไพรในป่าเมื่อนำออกมาปลูกไว้ในบริเวณบ้านมักจะไม่เจริญเติบโต หรือไม่ก็ทำให้สรรพคุณของยาลดลง เพราะพืชบางชนิดชอบแสงแดดมากน้อยไม่เท่ากันหรือต้องการอากาศที่เย็นจัด โดยเฉพาะพืชบางชนิดที่นำมาเป็นยาที่มีลักษณะเป็นเถาวัลย์ที่ขึ้นกับต้นไม้ใหญ่

ด้านการเก็บพืชสมุนไพร ในการเก็บพืชสมุนไพรมาใช้จะต้องเก็บตามวัตถุประสงค์ของการนำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งมีความเชื่อประกอบด้วย เช่น การห้ามผู้หญิงที่มีประจำเดือนไปเก็บพืชสมุนไพร เพราะจะมีความเชื่อว่าจะทำให้สรรพคุณของพืชสมุนไพรลดลง และอาจทำให้พืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ ตายได้ อีกความเชื่อหนึ่งคือ เมื่อไม่มีการเจ็บป่วยต่างๆ จะไม่เก็บพืชสมุนไพรมาใช้โดยเด็ดขาดเพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดการเจ็บป่วยได้ เป็นต้น

ส่วนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืชจากการสังเกตพบว่าในแต่ละครอบครัวจะมีการเก็บเมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ ไว้เพื่อการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป เช่น ที่บ้านของนางหมี่ แซ่ว่าง (แม่หมอสมุนไพรประจำหมู่บ้าน) จะมีการรวบรวมเมล็ด เหง้าหรือหัวพืชสมุนไพรชนิดต่างๆ ไว้เพื่อทำพันธุ์ต่อไป โดยจะเก็บแต่เมล็ดใส่ห่อไว้บนเชิงบ้าน บางบ้านก็จะนำใส่ขวดปิดฝาเพื่อป้องกันแมลงสำหรับพืชที่ใช้เป็นหัวหรือเหง้าจะนำไปฝังดินใต้ต้นบ้านที่น้ำเข้าไม่ถึง โดยจะขุดหลุมกว้างพอที่จะบรรจุพันธุ์พืชที่จะเก็บได้ แล้วนำดินทรายมาใส่รองพื้นแล้วฝังพันธุ์พืชลงไปกลบด้วยดินทรายแล้วนำไปทับอีกชั้นหนึ่ง จากการสอบถามชาวบ้านทราบว่า การเก็บพันธุ์พืชในลักษณะนี้ได้มีการเรียนรู้จากบรรพบุรุษสืบต่อกันมาเป็นทอดๆ

ชุมชนเองนอกจากจะนำพืชสมุนไพรมาเพื่อรักษาโรคทั่วไปแล้วยังนำมาประกอบอาหารโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นพืชผักที่ขึ้นเองตามธรรมชาติและมีการนำมาปลูกไว้ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนหรือตามธรรมชาติ เช่น ริมน้ำ ลำห้วยต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นแหล่งของพืชผักต่างๆ เป็นที่รู้จักของคนในชุมชน ซึ่งพืชผักที่นำมารับประทานเป็นอาหารที่มีสรรพคุณทางยาในตัวเอง เช่น จิง ข่า พริก มะกรูด เป็นต้น ภายในชุมชนมีวิธีการปรุงอาหารหลายๆ รูปแบบ เช่น การต้มเป็นการใช้น้ำมาเป็นองค์ประกอบ เป็นกรรมวิธีการปรุงแบบง่ายๆ ซึ่งชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนนิยมนำไก่มาต้มใส่สมุนไพรที่มีในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ซึ่งสามารถใช้รักษาโรคและยังเป็นการช่วยบำรุงร่างกายอีกด้วย การลวก ผักที่นิยมนำมาลวกเช่น ตำลึง ผักโขม ผักกาด เป็นต้น

ในส่วน of ความรู้เรื่องวิธีการจัดการพืชสมุนไพรนายพงษ์เทพ แซ่เต๋อ กล่าวว่า “วิธีการจัดการความหลากหลายที่ตนได้เรียนรู้มานั้นเริ่มจาก การที่พ่อแม่ นำพืชสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวันเช่น การนำมาปรุงใส่ไก่ต้มสมุนไพร หรือเวลาที่เจ็บไข้ได้ป่วยแม่ก็จะนำพืชสมุนไพรมาตุ๋นใส่ไข่ให้กินซึ่งเป็นการดูแลรักษาการเจ็บป่วยแบบง่ายๆ และเมื่อมีคนในครอบครัวเกิดเจ็บป่วย พ่อหรือแม่จะพาตนเองไปเก็บพืชสมุนไพร โดยจะสอนวิธีการเก็บที่ถูกต้องรวมถึงวิธีการที่จะอนุรักษ์พืชสมุนไพรหรือพืชสมุนไพรชนิดใดที่สามารถนำมาปลูกในบริเวณบ้านตนก็จะนำมาปลูกด้วยซึ่งเป็นวิธีการจัดการพืชสมุนไพรอีกวิธีการหนึ่งซึ่งช่วยขยายพันธุ์พืชสมุนไพรให้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งตนก็ได้อาศัยการจดจำความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรมาเรื่อยๆ และเมื่อคนในครอบครัวไม่สบายพ่อกับแม่ก็ได้ใช้ให้ตนเองไปเก็บพืชสมุนไพรเพื่อนำมารักษาคนป่วยในครอบครัว”

วิธีการจัดการความรู้แบบดั้งเดิมนั้นมักจะเป็นไปตามวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน มีการเข้าไปใช้ประโยชน์และมีการอนุรักษ์ควบคู่กันไป และเพื่อให้มีการคงไว้ซึ่งพืชสมุนไพรไว้ให้แก่ลูกหลานซึ่งเป็นวิธีการในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรตามแบบฉบับของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนเอง ทำให้สามารถมีการคงไว้ซึ่งความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนตลอดมา

2) การจัดการแบบเป็นทางการ

การจัดการแบบเป็นทางการ คือ ระบบการจัดการที่มีการเรียนรู้จากบุคคลภายนอกชุมชนเข้าไปส่งเสริม สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ทันสมัยมากขึ้น โดยผ่านกระบวนการอบรม สัมมนา การฝึกปฏิบัติ การเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ส่วนมากความรู้ที่ได้มามักมาจากหน่วยงานต่างๆ

การจัดการแบบเป็นทางการในเรื่องสุขภาพในตัวชุมชน ส่วนมากจะเป็นการเข้ามาให้ความรู้เรื่องสุขภาพจากสาธารณสุขเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาการเจ็บป่วยทั่วไป เช่น การนำเด็กเล็กเข้ารับการฉีดวัคซีน การดูแลรักษาสุขภาพฟัน การดูแลสุขภาพในช่วงอากาศหนาวเย็น หรือการป้องกันยุงลาย เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นการดูแลสุขภาพด้วยแพทย์สมัยใหม่ ส่วนในการให้ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพด้วยพืชสมุนไพรและวิธีการจัดการพืชสมุนไพรโดยตรงยังไม่มี แต่ชาวบ้านในชุมชนได้รับความรู้ในเรื่องวิธีการจัดการพืชสมุนไพรจากภายนอกโดยการรับรู้ผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุ หรือการเข้าไปเรียนหนังสือหรือเข้าไปทำงานในตัวเมือง และจากการได้เรียนหนังสือจากตัวเมือง ซึ่งชาวบ้านได้นำความรู้ที่ได้มาปรับประยุกต์ใช้กับชีวิตประจำวัน

จากการสัมภาษณ์ นายเจ็ง แซ่หว่าง กล่าวว่า “ การเข้ามาให้ความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรในการรักษาความเจ็บป่วยโดยตรงและวิธีการจัดการพืชสมุนไพรยังไม่มี ความรู้ในเรื่องการใช้สมุนไพรในการรักษาความเจ็บป่วยนอกจากจะได้ความรู้จากครอบครัว และจากแม่หมอบประจำหมู่บ้านแล้ว ยังได้รับความรู้จากการที่ลูกสาว (นางสาวศยามล แซ่หว่าง) ไปเรียนหนังสือในตัวเมืองแล้วนำวิธีการปรุงอาหารจากสมุนไพรหรือการนำวิธีการดูแลสุขภาพและวิธีการจัดการพืชสมุนไพรที่มีความแปลกใหม่เข้ามาใช้ในบ้านของตนเอง ซึ่งตนเองได้ทราบทีหลังว่า ตัวลูกสาวเองได้รับความรู้จากอบรมเรื่องการดูแลสุขภาพและวิธีการจัดการพืชสมุนไพรจากสถาบันการศึกษาที่ได้เรียนมาซึ่งสถาบันได้จัดให้สาธารณสุขมาให้ความรู้”

จากการสนทนากับชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนทำให้ทราบว่าวิธีการจัดการแบบเป็นทางการนั้นส่วนมากความรู้ที่ได้รับจากภายนอกโดยกระบวนการอบรม สัมมนา การฝึกปฏิบัติ การเสวนา แลกเปลี่ยนความคิดเห็นนั้น ในการให้ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพการรักษาความเจ็บป่วย และวิธีการจัดการพืชสมุนไพรยังมีน้อย ส่วนมากจะเป็นการเข้ามาให้ความรู้ในเรื่องอื่นๆ เช่น การเกษตร การจัดการทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น

3) การจัดการแบบผสมผสาน

การจัดการแบบผสมผสานคือ การจัดการแบบดั้งเดิมผสมผสานกับการจัดการแบบเป็นทางการของชุมชน จากการศึกษาพบว่า การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนจะไม่มีรูปแบบที่ตายตัว มีทั้งวิธีการจัดการทั้งจากการเรียนรู้วิธีการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนเอง และได้รับความรู้ ข้อมูลข่าวสาร จากหน่วยงานต่างๆ หรือจากสื่อต่างๆ

การจัดการแบบผสมเป็นการจัดการที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ที่ได้รับจากการกล่อมเกลாதองศาทางสังคมโดยผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และประสบการณ์จริง ในการดำเนินชีวิตที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นทอดๆ ผ่านการบอกเล่า การคิด การทดลอง การนำไปใช้ ส่วนรูปแบบเป็นทางการนั้นพบว่า ทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนโดยชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนเองมีการรับรู้ข่าวสารข้อมูลต่างๆ ทำให้ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนรู้จักกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ประกอบกับชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนเองนั้น มีธรรมชาติเป็นวงจรรวมและสายใยที่ซับซ้อนมีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างสรรพชีวิต ชีวิตของชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนมีสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับวงจรธรรมชาติอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนรุ่นเก่าได้สังเกตธรรมชาติ และได้อาศัยป่าธรรมชาติเป็นแหล่งอาหารความหลากหลายของพรรณไม้ในธรรมชาติ ผ่านการลองผิดลองถูกและจำแนกได้ว่าเป็นต้นไม้มากินได้และต้นไม้มากินไม่ได้ ต้นไม้มากินได้หรืออาจเรียกว่า “พืชสมุนไพรพื้นบ้าน” พืชสมุนไพรพื้นบ้านเป็นต้นไม้มากินได้ในป่าธรรมชาติและนำมาบริโภค ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนเองจะรู้จักและมีวิธีบริโภคพืชสมุนไพรพื้นบ้านที่มีแบบแผนเฉพาะพืชสมุนไพรพื้นบ้านชนิดใดได้รับความนิยมนำมาบริโภคเพียงเก็บจากธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังไม่นำมาปลูกไว้ใกล้บ้านเพื่อการบริโภคในครอบครัวและนำไปจำหน่ายในท้องตลาดหากมีเหลือพอ ชาวบ้านมีแบบแผนการบริโภคผักพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับฤดูกาลของธรรมชาติเพราะเหตุที่พืช

สมุนไพรมันเป็นพืชพันธุ์ที่เติบโตตามธรรมชาติและตามฤดูกาล ต้นไม้ที่เป็นพืชสมุนไพรมันที่บ้านบางชนิดเป็นต้นไม้ยืนต้นบางชนิดเป็นไม้ล้มลุก หรือไม้เถา และส่วนของต้นไม้ที่ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนรับประทานเป็นพืชสมุนไพรมันที่บ้านมีหลายส่วนตั้งแต่ เหง้า ลำต้น ใบ ยอด ผลอ่อนและเมล็ด ส่วนของต้นไม้เหล่านี้ จะออกยอดให้ลูก ให้ดอกในช่วงฤดูกาล เช่น หน้าฝนจะมียอดตำลึง หน้าหนาวมียอดผักปลัง ส้มป่อย และช่วงหน้าร้อนมีข่าอ่อน ผักหวานป่า เป็นต้น

อาจสรุปได้ว่าวิธีการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมันในชุมชนม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ มีรูปแบบวิธีการจัดการที่ไม่ตายตัวชาวบ้านเองมีการประยุกต์ใช้วิธีการต่างๆ ทั้งจากความรู้ดั้งเดิมที่ได้สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และวิธีการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้จากการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีความเหมาะสมกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนและเหมาะสมกับห้วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

4.3 ภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมันเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมันเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งส่วนใหญ่มีกระบวนการรับรู้ การเรียนรู้ และการตั้งสมมติฐานความรู้มาจากบรรพบุรุษผ่านระบบเครือญาติ บุคคลในครอบครัวหรือคนใกล้ชิดที่ไว้ใจได้ ไม่ทำเรื่องเสื่อมเสียชื่อเสียงต่อวงศ์ตระกูล โดยเป็นลูกศิษย์หรือบุคคลที่มีการแสวงหาความรู้เรื่องยาสมุนไพรมันและนำเอาสมุนไพรมันมาทำการรักษาจนเห็นผลเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน โดยภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมันเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง ได้ดำเนินการเป็นขั้นตอนดังนี้

4.3.1 ภูมิปัญญาด้านการรับรู้การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมัน

ภูมิปัญญาด้านการรับรู้การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมันชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน เกิดจากการที่คนในชุมชนได้รู้ ได้เห็น การปฏิบัติโดยผ่านการดูแลรักษาสุขภาพ โดยผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตในการดำรงชีวิตในชุมชน โดยเนื้อหาที่ได้รับรู้ และเรียนรู้ เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรมัน เช่น พ่อแม่ได้พาลูกหลานของตนเองเข้าไปในป่าเพื่อต่อไปลูกหลานจะสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้โดยมี

การปฏิบัติให้ลูกหลานเช่นการเลือกชนิดของพืชสมุนไพรที่จะนำมารักษาโรคร้ายต่างๆได้ รวมถึงเมื่อกลับมาก็แสดงวิธีการรักษาโรคร้ายต่างๆ เช่น การนำพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆไปบด นำไปต้มใส่ไก่อ้อหรือการนำไปต้มน้ำใส่ไก่อ้อเป็นต้น ซึ่งเป็นการปฏิบัติให้เห็นในชีวิตประจำวันซึ่งเป็นวิถีชีวิตของครอบครัวอยู่แล้ว ลูกหลานก็สามารถรับรู้ถึงการนำพืชชนิดของสมุนไพรที่สามารถนำมารักษาโรคร้ายต่างๆได้ รวมถึงการนำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ ด้วย นางสาวศยามล แซ่วง กล่าวไว้ว่า “เมื่อจำความได้ตนเองได้เข้าไปในป่ากับพ่อแม่เพื่อไปเก็บของป่า หรือเข้าไปเก็บสมุนไพรเพื่อนำมาใช้ในการรักษาโรคร้ายต่างๆ รวมถึงการนำพืชสมุนไพรมาประกอบอาหาร พ่อกับแม่ก็ได้สอนวิธีเก็บพืชสมุนไพร ชนิดของพืชสมุนไพรที่จะนำมารักษาโรคร้ายต่างๆ รวมถึงวิธีการนำมารักษาด้วย โดยพ่อกับแม่ไม่ได้สอน โดยตรงแต่จะเป็นการปฏิบัติให้เห็น ทำให้ตนเองได้รับรู้ถึงชนิดของพืชสมุนไพร และวิธีการนำมาใช้รักษา อีกอย่างตนเองเป็นลูกสาวการบ้านการเรือนรวมถึงการประกอบอาหาร ซึ่งแม่ก็ทำให้เห็นตั้งแต่เด็กและตนเองก็ได้รับรู้ถึงวิธีการปรุงอาหารด้วยพืชสมุนไพรและจดจำนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน”

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร โดยเนื้อหาดังกล่าวนี้ไม่มีการบรรจุไว้ในการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่จะปนอยู่ในวิถีการปฏิบัติของวิถีชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมต่างๆ ของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน คนที่รู้มากส่วนใหญ่จะเป็นคนที่อยู่ใกล้ชิดกับบทบาทนั้นๆและได้ใช้ความรู้ อยู่เป็นประจำ เช่น แม่บ้าน พ่อหมอแม่หมอ ผู้ป่วย ผู้อาวุโส เป็นต้น ส่วนบุคคลที่มีความรู้ น้อยจะเป็นผู้รับรู้ถึงการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรในชุมชนของตนเองซึ่งรับรู้ผ่านการปฏิบัติให้เห็นจากครอบครัวหรือเครือญาติของตนเอง ผู้ที่รับรู้ส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลที่มีบทบาท รองลงมาในสังคมโดยได้รับการซึมซับในลักษณะของการคล่อมเกลตาทางสังคมและในลักษณะของการบอกเล่าการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการรับรู้การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรต่อกันมา

4.3.2 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

จากการศึกษาภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนสามารถสรุปได้เป็น 4 ลักษณะ คือ

1) ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากครอบครัวหรือเครือญาติ

เนื่องจากชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ วิถีชีวิตมีความคุ้นเคยกับการพึ่งพาธรรมชาติ มีการเข้าไปในป่าเพื่อหาสมุนไพร หรือหาอาหารเพื่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านซึ่งล้วนแล้วแต่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เพราะมีการประกอบอาชีพเหมือนกัน ดังนั้น การดำเนินกิจกรรมภายในชุมชนจึงมีลักษณะคล้ายๆ กันหากเกิดปัญหาใดๆ ภายในชุมชนก็ได้มีการช่วยกันคิดช่วยกันแก้ปัญหาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ดังนั้นหากบ้านใดมีการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นกับคนภายในครอบครัว ก็จะมีผู้แนะนำให้การช่วยเหลือในการรักษา โดยเฉพาะญาติที่มีความใกล้ชิด ซึ่งเริ่มจากบุคคลภายในครอบครัว เช่น บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย สามี ภรรยา บุคคลเหล่านี้มักมีใครคนหนึ่งหรือหลายคนที่มีความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรในการรักษาการดูแลรักษาเยียวยาอาการเจ็บป่วยว่าควรใช้สมุนไพรชนิดใด มีวิธีที่นำมาใช้อย่างไร และจะเสาะหาสมุนไพรจากแหล่งใดได้บ้าง การหาพืชสมุนไพรเพื่อนำมารักษาผู้ป่วยนั้นทำได้ไม่ยากเนื่องจากบริเวณรอบๆ บ้านของคนภายในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้มีการปลูกพืชสมุนไพรเกือบทุกครัวเรือน หากบ้านของผู้เจ็บป่วยไม่มีพืชสมุนไพรก็สามารถหาได้จากบ้านเรือนใกล้เคียง ซึ่งถ้าหากยังไม่มียาก็ไปหาจากบ้านพ่อแม่แม่หมอบเพราะมีการปลูกพืชสมุนไพรมากมายหลายชนิด การไปหาพ่อแม่แม่หมอบ นอกจากเป็นการเสาะหาพืชสมุนไพรแล้วยังอาจได้คำแนะนำวิธีการรักษาผู้ป่วยจากพ่อแม่แม่หมอบได้อีกด้วย

ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากครอบครัวหรือเครือญาติถือว่าเป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดรูปแบบดั้งเดิมที่ชาวบ้านได้รับความรู้ในการรักษาแบบพื้นบ้านโดยการใช้สมุนไพรในชุมชนเริ่มจากการเรียนรู้ภายในครอบครัว เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย บิดา มารดา โดยจะสอนให้ลูกหลานไปเก็บต้นสมุนไพร มีการบอกวิธีการเก็บพืชสมุนไพรที่ถูกต้องมีการบอกลักษณะทางกายภาพของพืชสมุนไพรนั้นๆ บอกแหล่งของ

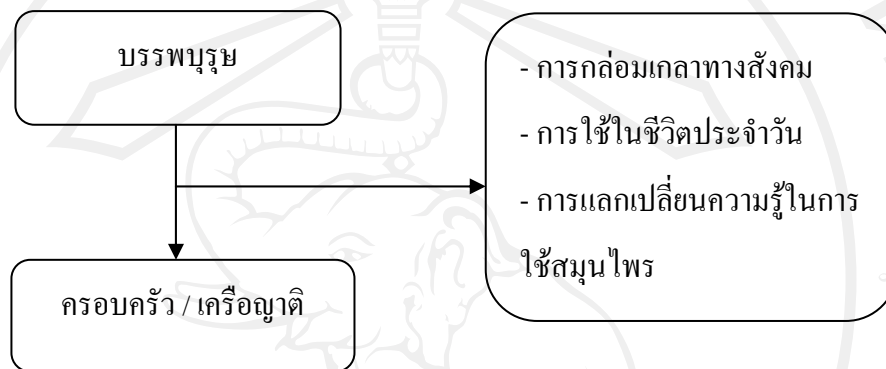
พืชสมุนไพร วิธีการนำมาใช้ในการรักษาโรคเพื่อนำมารักษาตนเองและคนในครอบครัว และการบำรุงรักษาพืชสมุนไพรเพื่อให้สามารถมีใช้ในวันข้างหน้า เช่น การปลูกการขยายพันธุ์ ทั้งในธรรมชาติและการนำมาปลูกไว้ใกล้บ้าน โดยการจำลองลักษณะของพืชตามแหล่งธรรมชาติ ซึ่งเป็นการทำให้เกิดการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การเรียนรู้ทางตรงได้แก่ การบอกเล่า และวิธีใช้ให้จดจำความรู้ที่ได้บอกเล่านั้นๆ ส่วนการเรียนรู้ด้วยวิธีฝึกปฏิบัติเป็นการเรียนรู้ทางอ้อม เช่น การฝึกให้เข้าป่าเพื่อเสาะหาสมุนไพรในป่า ซึ่งการได้ปฏิบัติและติดตามผู้ที่มีความรู้เข้าไป ในป่าในลักษณะนี้ทำให้เกิดการเรียนรู้และจดจำ ลักษณะของลำต้น ใบ ดอก ผล และแหล่งที่อยู่ ของสมุนไพรทำให้รู้จักสมุนไพรชนิดต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ส่วนสื่อในการถ่ายทอดการใช้สมุนไพร ในระดับครอบครัวหรือเครือข่ายในชุมชนโดยมากแล้วจะเป็นการปฏิบัติให้เห็นหรือการให้ปฏิบัติ ไปพร้อมๆกัน ในลักษณะการช่วยเหลือหรือเป็นลูกมือซึ่งเป็นการเรียนรู้ทางอ้อมมากกว่าการเรียนรู้ โดยตรงในการใช้สมุนไพร และจะมีการนำความเชื่อต่างๆ มาเกี่ยวข้อง เช่น สตรีที่เป็นประจำเดือน ห้ามไปเก็บพืชสมุนไพรเพราะจะทำให้พืชสมุนไพรที่นำมาใช้ไม่ศักดิ์สิทธิ์และจะทำให้ พืชสมุนไพรชนิดนั้นตาย ในการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะของการเรียนรู้จากครอบครัว หรือเครือญาตินี้ส่วนมากจะมีการรับรู้ผ่านการ ใช้และดูแลสุขภาพของคนในครอบครัว และเกิดการเรียนรู้เมื่อตนเองต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นผลเกิดเป็นการสั่งสมองค์ความรู้และกลายเป็น ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาในระดับครอบครัวต่อมา

อาจกล่าวได้ว่าการดูแลในลักษณะนี้ของคนภายในครอบครัวหรือเครือญาติเป็นการดูแลรักษาที่ไม่สลับซับซ้อน มีการเรียนรู้ได้ง่าย และการถ่ายทอดในลักษณะนี้เป็นการถ่ายทอด กันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมี การเรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเมื่อ ยามจำเป็นหรือเมื่อเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยกับคนภายในครอบครัวหรือเครือญาติพี่น้อง ความรู้ที่ ได้รับการถ่ายทอดนั้นมักเกิดจากประสบการณ์ที่เคยได้รับด้วยตนเองหรือการเห็นผู้อื่นปฏิบัติ รวมทั้งการบอกเล่าประสบการณ์ของผู้ที่เคยใช้เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน สืบต่อกันมา

การเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาการเจ็บป่วยที่มาจากอดีต ทำให้ชาวบ้านมีการปลูกสมุนไพรภายในบริเวณบ้านซึ่งมีจำนวนแตกต่างกันไปตามสภาพและ ขนาดของพื้นที่รอบๆ บริเวณบ้านเพื่อมีไว้ใช้ในยามเจ็บป่วย สมุนไพรที่นำมาปลูกในบางครั้ง

ก็มีการแลกเปลี่ยน หากบ้านใดบ้านหนึ่งไม่มีพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ ก็จะนำพืชสมุนไพรที่ตนไม่มี มาปลูกไว้บริเวณรอบๆ บ้าน นอกจากเป็นยาในการรักษาอาการเจ็บป่วยได้แล้วพืชสมุนไพร บางชนิดสามารถนำมาเป็นอาหารได้ด้วย เช่น ข่า ตะไคร้ มะกรูด กระชาย สะระแหน่ เป็นต้น และถือว่าเป็นการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรภายในชุมชนให้สามารถมีใช้ ถึงคนรุ่นหลังต่อ

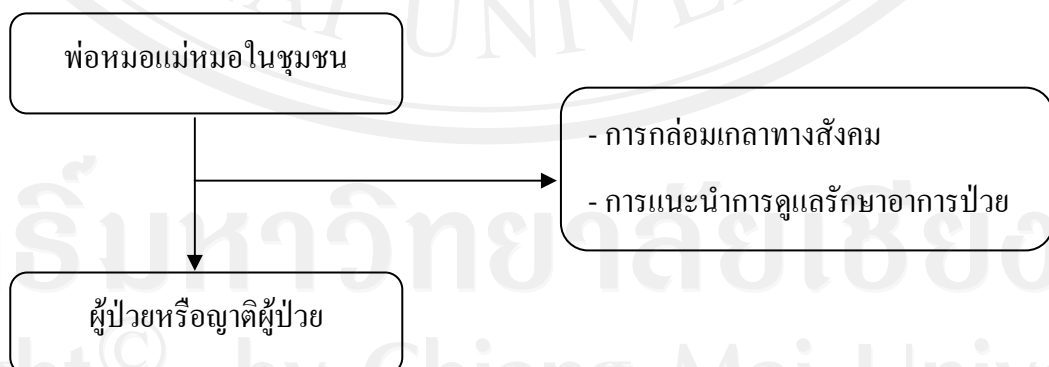
แผนภูมิ 3 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดจาก ครอบครัวหรือเครือญาติ

2) ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างพ่อมอแม่หมอกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย

ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างพ่อมอแม่หมอกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย ซึ่งมีการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้พืชสมุนไพรผ่านตัวยาที่เป็นสมุนไพรแต่ละชนิดจากการไปรับการรักษาโรคจากพ่อมอแม่หมอ และบางครั้งได้รับการถ่ายทอดจากการไปขอคำปรึกษาและจดจำชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาโรคนั้นและเดินทางไปเก็บสมุนไพรเองตามป่าที่มีพืชสมุนไพร จากการสัมภาษณ์นางสาวสุนทรี ไตรรัตน์สกุล กล่าวว่า “เมื่อไม่สบายก็ได้ไปรักษากับแม่หมอสมุนไพร แม่หมอสมุนไพรก็จะบอกให้ไปเก็บยาสมุนไพรชนิดนั้นชนิดนี้นอกจากนี้แม่หมอยังบอกวิธีการนำมารักษาอีกด้วย หรือถ้าตนเองหาไม่ได้แม่หมอก็จะจัดหาสมุนไพรให้ ซึ่งทำให้คุณได้ความรู้เรื่องพืชสมุนไพรเพิ่มเติม”

ดังนั้นภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการใช้สมุนไพรระหว่างพ่อมอแม่หมอกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยที่มาทำการรักษา ผู้ถ่ายทอด ได้แก่ พ่อหมอ

แม่หมอ ผู้สืบทอดได้แก่ ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย เนื้อหาในการถ่ายทอด จะเป็นการบอกสรรพคุณของสมุนไพร วิธีการใช้ในการบำรุงรักษาพืชสมุนไพรเพื่อการมีใช้ต่อไปในวันข้างหน้า การปลูกและการขยายพันธุ์โดยก่อนนำพืชสมุนไพรมารักษาพ่อหมอแม่หมอจะทำการทอคาถาอาคมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และเป็นการระลึกถึงครูบาอาจารย์ และนำสมุนไพรให้ผู้ป่วยไปรักษา เมื่อผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยนำไปรักษาแล้วเห็นผลก็จะกลับมาขอสูตรยาจากพ่อหมอแม่หมอในลักษณะของการทำพิธียกครู ดังนั้นสื่อในการถ่ายทอดการใช้พืชสมุนไพรของพ่อหมอแม่หมอเป็นการนำพืชสมุนไพรมาปฏิบัติและทดลองใช้ให้เห็นผล และ มีการเสนอตัวเป็นศิษย์ หรือจดจำจากการนำญาติมารักษาแล้วนำไปทดลองปฏิบัติในการใช้สมุนไพรโดยจะมีการนำความเชื่อมาเกี่ยวข้อง เช่น ความเชื่อเรื่องของการรักษาหายแล้วคนที่รักษาจนหายแล้วหรือญาติต้องกลับมาคำหัวพ่อหมอหรือแม่หมอนางหน้อยเยเอ แซ่เจอะ (แม่หมอในเรื่องการจัดกระดูกและจัดเส้นเอ็นประจำหมู่บ้าน) ได้เล่าให้ฟังว่า เมื่อมีผู้ป่วยมารักษาแล้วหาย ญาติหรือผู้ป่วยจะต้องมาล้างมือแม่หมอเพราะไม่เช่นนั้นจะมีคนมารับการรักษาเรื่อยๆ โดยส่วนมากจะเป็นภายในกลุ่มญาติผู้ป่วยเอง เป็นต้นซึ่งเป็นความเชื่อที่ยังมีอยู่ในปัจจุบัน ในการรับรู้ภูมิปัญญาในการใช้สมุนไพรมาดูแลสุขภาพของพ่อหมอแม่หมอจะมีการรับรู้ผ่านการรักษาผู้เจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งผู้ป่วยหรือญาติเกิดการเรียนรู้เมื่อตนเองจะต้องนำมาปฏิบัติจนเห็นผลและเกิดการสั่งสมความรู้จนกลายเป็นองค์ความรู้สืบทอดกันมา ซึ่งในบางครั้งผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยก็จะมาขอยกครูเพื่อเสนอตัวเป็นศิษย์เนื่องจากมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อพ่อหมอแม่หมอ

แผนภูมิ 4 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างพ่อหมอแม่หมอกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย

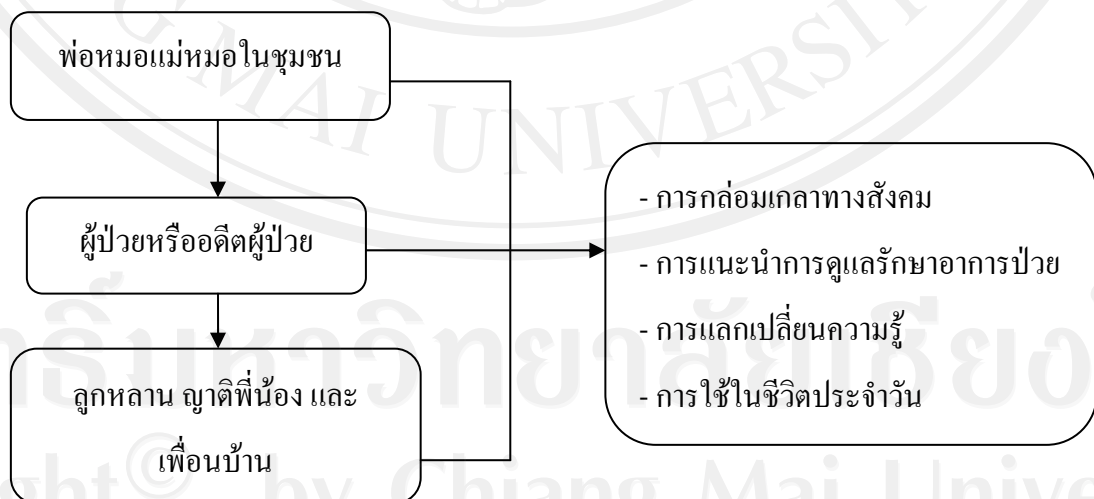
4) ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดในชุมชนและระหว่างชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การเรียนรู้การถ่ายทอดความรู้ในการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยพืชสมุนไพรของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนนั้นเป็นลักษณะของการบอกเล่าต่อกัน หากครอบครัวใดเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมีผู้มีความรู้เรื่องพืชสมุนไพรภายในบ้าน เช่น แม่บ้านหรือพ่อบ้านจะแนะนำการใช้พืชสมุนไพรต่างๆ เพื่อมารักษาโรค หรือหากมีอาการเจ็บป่วยที่ไม่สามารถรักษาเองได้ก็จะขอคำแนะนำจากพ่อหมอแม่หมอ ซึ่งจะบอกด้วยยาของพืชสมุนไพร สรรพคุณ วิธีการใช้ รวมทั้งแหล่งของพืชสมุนไพรให้แก่ผู้ที่มาขอคำปรึกษา ซึ่งในชุมชนแห่งนี้ลักษณะของความเป็นอยู่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี หากมีครอบครัวใดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะไปเยี่ยมเยียนและแนะนำวิธีการรักษาตามแบบต่างๆ ให้แก่กัน ซึ่งเป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้อีกรูปแบบหนึ่ง

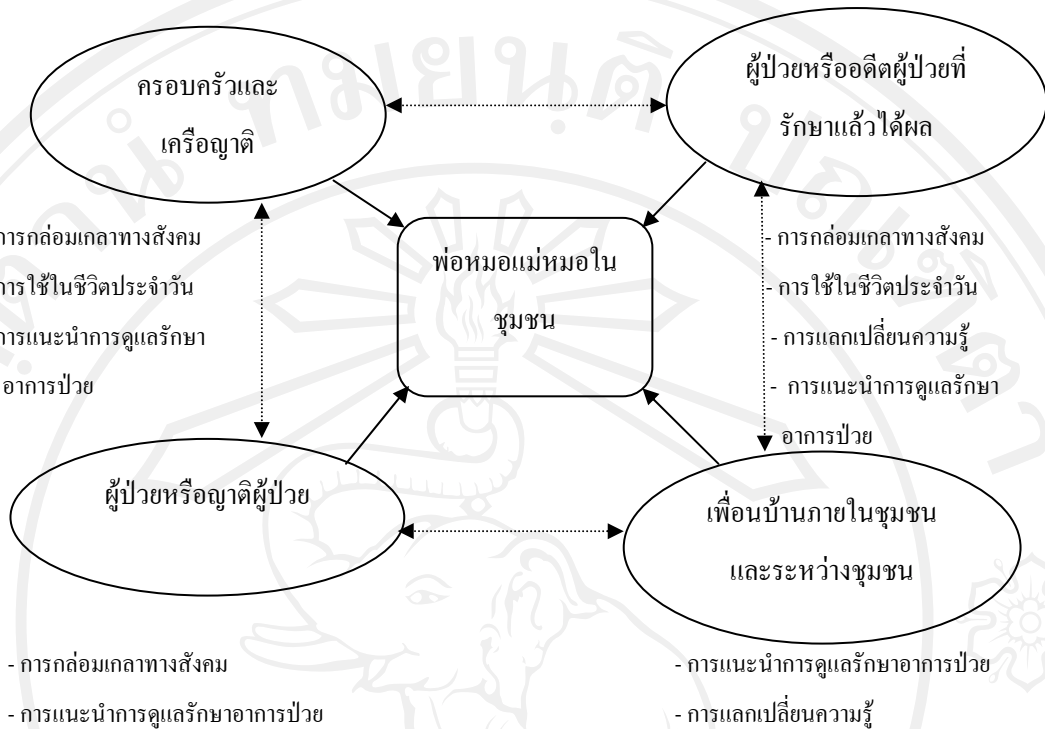
การเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในการรักษาแบบพื้นบ้านโดยใช้พืชสมุนไพรในชุมชนส่วนมากจะมีกลุ่มแม่บ้านรวมกลุ่มกันและได้รับงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลช้างเผือก ซึ่งเงินจำนวนนี้ได้นำมาพัฒนาหมู่บ้านในด้านการจัดทำสวนสมุนไพรในชุมชนเพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้ในด้านพืชสมุนไพรให้แก่ผู้ที่สนใจ และนอกจากนี้สวนสมุนไพรภายในชุมชนยังมีอีก 2 แหล่งใหญ่ๆ คือ บ้านแม่หมอบระจำหมู่บ้าน (นางหมี แซ่ย่าง) ซึ่งมีไว้เพื่อทำการดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บของคนในหมู่บ้าน และภายในบริเวณโรงเรียนศรีเนห์รุเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้พืชสมุนไพรของนักเรียน โดยสวนสมุนไพรได้เป็นที่รวบรวมชนิดพันธุ์ของพืชสมุนไพรหลากหลายชนิด โดยช่วยกันเสาะหาและนำมาปลูกโดยคนภายในชุมชน นอกจากนำมาปลูกที่แปลงสมุนไพรแล้ว หากผู้ใดไม่มีพืชสมุนไพรบางชนิด ก็สามารถนำพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ จากสวนสมุนไพรนำไปปลูกที่บ้านได้ด้วย และถ้าหากบ้านของผู้หนึ่งผู้ใดมีสมุนไพร บางชนิดจำนวนมากก็สามารถนำมาปลูกไว้ที่สวนสมุนไพรได้เช่นกัน โดยในการดำเนินงานก็ได้มีพ่อหมอแม่หมอบคอยดูแลช่วยเหลือในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ชาวบ้านและผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องพืชสมุนไพรภายในชุมชนในการดำเนินการดูแลรักษาสวนสมุนไพรในชุมชนนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรภายในแล้วยังถือว่าเป็นการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ระหว่างชุมชนด้วยเช่นกัน หากมีผู้ที่สนใจในเรื่องของการใช้สมุนไพรก็สามารถเข้าไปศึกษา

หาความรู้ได้ ส่วนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านระหว่างชุมชนมีลักษณะคล้ายกับการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรภายในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีการรู้จักและคุ้นเคยกับคนในชุมชนใกล้เคียง มีการไปมาหาสู่เยี่ยมชมกัน การเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ในการรักษาแบบพื้นบ้านด้วยพืชสมุนไพรจะมีลักษณะเดียวกันกับการเรียนรู้และถ่ายทอดระหว่างเครือญาติคือ หากมีญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านคนใดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จะมี การเยี่ยมชมและให้คำปรึกษาแนะนำการดูแลรักษาอาการป่วยแก่ผู้ป่วยทำให้ความรู้ในการใช้สมุนไพรแพร่ขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงด้วยเช่นกัน

สรุปได้ว่าภาพรวมภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมี 4 ลักษณะ คือ ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดจากครอบครัวหรือเครือญาติ ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดระหว่างพ่อแม่หม่อมหม่อมกับผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วย ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดโดยผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยที่เคยได้รับการรักษาแล้วได้ผลและบอกสืบต่อๆ กันไป และภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอด ในลักษณะของการเรียนรู้และการถ่ายทอดในชุมชนและระหว่างชุมชน ซึ่งจะมีความแตกต่างกันไป แต่ทั้งหมดล้วนอยู่ในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

แผนภูมิ 5 แสดงภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดโดยผ่านผู้ป่วยหรืออดีตผู้ป่วยที่เคยได้รับการรักษาแล้วได้ผลและบอกสืบต่อกันไป

แผนภูมิ 6 ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้และการถ่ายทอดของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

4.3.3 ขั้นตอนและกระบวนการในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการสังมองค์ความรู้

กระบวนการในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรและการสังมองค์ความรู้ มีขั้นตอนในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ดังนี้

- 1) การถ่ายทอดตามประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ เช่น ความเชื่อเรื่องการปลูกสร้างบ้าน ความเชื่อเรื่องการนับถือผี ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และความเชื่อเรื่องคาถาอาคมในด้านความเชื่อเกี่ยวกับการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร เช่น การห้ามผู้หญิงที่มีประจำเดือนเข้าไปเก็บพืชสมุนไพรบางชนิดเพราะจะทำให้พืชสมุนไพรชนิดนั้นตาย และทำให้พืชสมุนไพรนั้นไม่สามารถที่จะมีสรรพคุณในการรักษาผู้ป่วย อีกด้านคือ ความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นพ่อหมอแม่หมอ พืชสมุนไพรจะเป็นได้จะต้องมีพรสวรรค์ เพราะในการรักษาผู้ป่วยจะต้องมีการท่องคาถาอาคม ซึ่งเป็นความเชื่อของคนในชุมชน จะอาศัยเฉพาะความขยันอยากรู้อยากเรียนอย่างเดียวไม่ได้

2) การถ่ายทอดโดยการฝึกปฏิบัติ เป็นการถ่ายทอดที่ศิษย์และครูฝึกปฏิบัติไปพร้อมๆ กันโดยไม่มีหลักสูตรที่เป็นลายลักษณ์อักษร ใช้วิธีการเรียนรู้ตามอรรถาสัย ไม่ได้มีการกำหนดระยะเวลาในการจบหลักสูตร ซึ่งเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

บทบาทของผู้ให้ความรู้ เช่น พ่อหอมแม่หอม ผู้อาวุโส บิดา มารดา ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา การเรียนรู้ และการถ่ายทอด เมื่อมีสมาชิกภายในครอบครัวและเครือญาติเกิดการเจ็บไข้ได้ป่วย เมื่อมีการเจ็บป่วยเล็กน้อยก็จะมีการใช้สมุนไพรในการรักษา เช่น เมื่อมีอาการปวดฟัน/เหงือกอักเสบจะใช้ *mtxhab tsog liab/* จ่อ จ่อ เลี้ยะ (คิ้วป่า/สาปหมา) โดยนำใบหรือลำต้นมาต้มดื่ม เมื่อมีอาการปวดเมื่อยตามร่างกายจะใช้ *hmab tsw nyuj/* ม้า จื่อ ยู (โนรา) โดยนำรากมาต้มดื่ม เป็นต้น แต่ถ้าหากเป็นการเจ็บป่วยรุนแรงเกินกว่าที่จะทำการรักษาเบื้องต้นได้ก็จะไปพึ่งการรักษาจากพ่อหอมแม่หอมเป็นผู้รักษา และถ้าหากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยที่รุนแรงจนพ่อหอมแม่หอมไม่สามารถรักษาได้ก็จะนำไปส่งยังโรงพยาบาลต่อไป

การไปเก็บสมุนไพรมารักษาเบื้องต้น ถ้าผู้ใหญ่ หรือพ่อหอมแม่หอมไม่สามารถไปเก็บเองได้จะใช้เด็กที่โตพอที่จะรู้จักต้นพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ ไปเก็บพืชสมุนไพรที่ต้องการใช้ในบริเวณบ้าน หรือไปขอกจากเพื่อนบ้านใกล้เคียง การไปเก็บสมุนไพรดังกล่าวก็จะเป็นการเรียนรู้ชนิดของพืชสมุนไพร และสรรพคุณทางยาของสมุนไพรภายในตัว วิธีการดังกล่าวเป็นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชุมชนแห่งนี้ ซึ่งไม่ได้แยกการเรียนรู้และการถ่ายทอดด้วยวิธีการศึกษาเหมือนระบบการศึกษาในปัจจุบันหากแต่เป็นการถ่ายทอดและสืบทอดการเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรมความเชื่อประเพณีโดยตรง และการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต

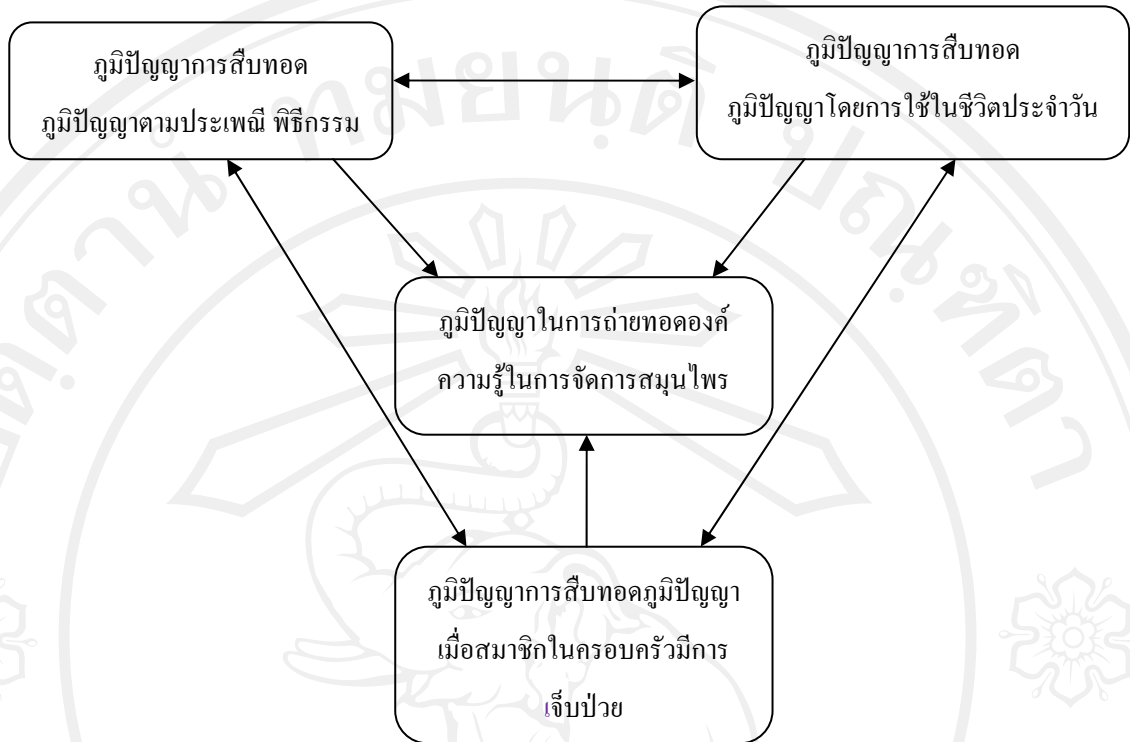
ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่มีส่วนร่วมระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้สืบทอดในรูปแบบเดิมนั้นเป็นการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันมีการพบปะแลกเปลี่ยนระหว่างพ่อหอมแม่หอมกับกลุ่มผู้ใช้และกลุ่มผู้ที่สนใจมีการปฏิบัติให้เห็นและเห็นผลจากการใช้สมุนไพร ผู้รู้จะเป็นผู้คอยแนะนำตักเตือนในเรื่องของการเก็บสมุนไพร การขยายพันธุ์เพื่อให้พืชสมุนไพรมีใช้ถึงรุ่นลูกหลาน วิธีการใช้ในการรักษาโรค ซึ่งผู้รับการถ่ายทอดจะเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเองแต่รูปแบบใหม่ที่มีการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ นอกจากชุมชน การใช้สื่อในการถ่ายทอด มีหลายรูปแบบ เช่น การเรียนรู้จากตำรา เป็นต้น ทำให้ระบบการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้สืบทอดและมีข้อผิดพลาดหลายๆ ด้าน ชื่อพืชสมุนไพรบางชนิดมีชื่อเรียกต่างไปจากท้องถิ่นที่ใช้

เรียก ทำให้เข้าใจยากไม่สามารถเก็บพืชสมุนไพรเหล่านั้นมาทำยาได้ ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนยังไม่มีบุคคลใดได้รับใบประกอบโรคศิลป์จากกระทรวงสาธารณสุข

พืชสมุนไพรภายในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมิได้ตอบสนองต่อการเป็นพืชที่ใช้รักษาความเจ็บป่วยแต่เพียงอย่างเดียวแต่มีประโยชน์นานับประการ จึงทำให้มีการปลูกพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ ที่เกิดจาก จำลองแบบมาจากการขึ้นของพืชสมุนไพรตามแหล่งธรรมชาติ จากการศึกษาพืชสมุนไพรในระบบนิเวศรอบๆ บ้าน พบว่ามีการนำพืชมาปลูกไว้ผสมคละเคล้ากันไป โดยพืชที่ไม่ต้องการแสงมากก็จะปลูกไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่พืชสมุนไพรบางชนิดก็จะปลูกไว้ชานบ้าน ในการเก็บพืชสมุนไพรมาใช้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการนำไปใช้ ชนิด และลักษณะของพืชด้วย เช่นพืชสมุนไพรบางชนิดกินได้เฉพาะผล บางชนิดกินดอก บางชนิดใช้กินได้เกือบทุกส่วน ขึ้นอยู่กับความต้องการใช้ประโยชน์

จากการศึกษาพบว่าในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมีการร่วมกันอนุรักษ์พืชสมุนไพรและส่งเสริมให้มีการใช้พืชสมุนไพรที่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างเกิดประโยชน์สูงสุดและทำการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรบางชนิดที่หายากและนำมาปลูกไว้รอบๆ บ้าน พืชสมุนไพรบางชนิดที่ขึ้นตามฤดูกาลก็จะมี การกันพื้นที่นั้นๆ ไม่ให้มีการปลูกพืชชนิดอื่น การเสาะแสวงหาพืชสมุนไพรที่หายากจึงคำนึงถึงสภาพแวดล้อมของพืชสมุนไพร ซึ่งพืชสมุนไพรบางชนิดไม่สามารถนำมาขยายพันธุ์ได้ ต้องขึ้นเองตามธรรมชาติก็จะทำการช่วยกันอนุรักษ์ฟื้นฟูและขยายพันธุ์เพิ่มให้คงอยู่ตลอดไป

จากการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนพบว่า ในระดับครอบครัวและระบบเครือญาติ จะเป็นการจัดการตามระบบนิเวศ ได้แก่ สวนบริเวณรอบๆ บ้าน ไร่ นา ตามรอบๆ หมู่บ้าน ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชอาหารและยา เพื่อให้เห็นถึงรูปแบบ และวิธีการดำรงไว้ซึ่งความยั่งยืนของความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน จากการศึกษาและการสังเกต แม้ว่าความเป็นอยู่ของแต่ละครอบครัวจะมีความคล้ายคลึงกันในการจัดการพืชสมุนไพรที่เป็นอาหารและยา แต่ยังมี ความแตกต่างที่ซ่อนอยู่ เช่น รสนิยม ความชอบในการบริโภคซึ่งมีความแตกต่างกันบางบ้านชอบนำพืชผักสมุนไพรมากินเป็นผักสดแกเล็มน้ำพริก บางคนนำมาประกอบอาหารใส่ในไก่ต้มสมุนไพร พืชที่ชอบบริโภคก็จะนำมาปลูกไว้บริเวณบ้านตนเอง หากต้องการพืชสมุนไพรชนิดอื่นที่ไม่ได้ปลูกไว้ ก็จะไปขอแบ่งปันพืชสมุนไพรชนิดนั้นจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือเครือญาติ

แผนภูมิ 7 ภูมิปัญญาด้านการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการพืชสมุนไพร

ภูมิปัญญาการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ผ่านการใช้ชีวิตประจำวันเพราะพืชสมุนไพรไม่ได้มีคุณค่าทางยาในการบำบัดความเจ็บป่วยอย่างเดียว แต่พืชสมุนไพรมีประโยชน์และคุณค่าหลากหลายด้านตามที่กล่าวมาข้างต้น เช่น คุณค่าทางอาหาร คุณค่าในการใช้เป็นไม้มุงคดไม้ประดับ ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ความเชื่อ และใช้สอยในด้านต่างๆ พืชที่ใช้เป็นอาหารนั้นมีประโยชน์ในการรักษาโรคด้วย

การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรมโดยตรงหรือโดยอ้อม ผู้มีบทบาทด้านนี้คือ พ่อหม่อมแม่หม่อมหรือผู้อาวุโสที่มีความรู้เรื่องพืชสมุนไพรในหมู่บ้าน หรือในครอบครัว เป็นการประกอบพิธีกรรมในระดับครอบครัว เป็นภูมิปัญญาในการสืบทอดภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร ซึ่งพืชสมุนไพรที่ได้ ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นยารักษาโรคโดยตรงเท่านั้น แต่หากมีบทบาทด้านความเชื่อว่าจะสมุนไพรบางชนิดสามารถป้องกัน ปัดเป่า ขับไล่สาเหตุแห่งความเจ็บป่วย เช่น การป้องกันผีร้าย การส่งความชั่วร้ายออกจากตัวผู้ป่วย เป็นต้น

4.3.4 ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

1. ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อสมุนไพร

1) การขยายพันธุ์และการอนุรักษ์พืชสมุนไพร

การขยายพันธุ์ตามแหล่งที่พบ

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรที่มีต่อการอนุรักษ์สมุนไพรส่วนหนึ่งจะเป็นการสอนให้รู้จักขยายพันธุ์พืชสมุนไพรทั้งในกรณีที่พบพืชสมุนไพรในป่าแล้วขยายพันธุ์ไปในป่าที่เป็นแหล่งที่พบของพืชสมุนไพรเองและการขยายพันธุ์โดยการนำไปปลูกบริเวณบ้าน เพื่อง่ายและสะดวกต่อการใช้ รวมถึงวิธีการเก็บพืชสมุนไพรอย่างถูกต้องเพื่อการอนุรักษ์พืชสมุนไพร เช่น เวลาเข้าป่าเพื่อหาสมุนไพรจะเตรียมผ้าสำหรับพันกิ่งเพื่อการตอนและติดตาสมุนไพรที่ใช้เป็นประจำเพื่อสามารถมีใช้ในครั้งต่อไป ต้นไม้ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก็จะนำมาขยายพันธุ์เพิ่มเติมโดยการนำมาปลูกเพิ่มเพื่อให้ได้มีปริมาณมากขึ้น การขยายพันธุ์ลูกกลิ้งกลางดงในป่า หากต้องการใช้ให้ผ่าลูกกลิ้งกลางดงออกเป็น 2 ส่วน และนำไปใช้เพียงส่วนเดียวที่เหลืออีกหนึ่งส่วนจะทิ้งไว้ในป่าเพราะลูกกลิ้งกลางดงที่เหลือจะสามารถขยายพันธุ์ต่อไปได้อีก ในส่วนของการอนุรักษ์สมุนไพรอีกวิธีหนึ่งคือ การเก็บพืชสมุนไพรหากต้องการใช้เพียงกิ่ง ก็ควรหักตรงข้อเท่านั้น ห้ามหักตรงกลางกิ่งเพราะจะทำให้กิ่งแห้งและตายได้ หากหักข้อใดข้อหนึ่งกิ่งจะสามารถแตกยอดได้อีกไม่แห้งตาย การเก็บพืชสมุนไพรหากเป็นลำต้นก็ตากเอาเฉพาะด้านข้างด้านใดด้านหนึ่งนั้นต้องเหลืออีกด้านหนึ่งไว้เพื่อป้องกันไม่ให้ต้นสมุนไพรตาย และหากปีหน้าต้องการใช้ก็ให้เอาอีกด้านหนึ่งสลับกันไปซึ่งวิธีต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและเป็นการใช้พืชสมุนไพร โดยคำนึงถึงการอนุรักษ์เพื่อไว้ใช้ใน วันข้างหน้าซึ่งได้มีการสืบทอดต่อๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน

การขยายพันธุ์ที่บ้าน

นอกจากจะมีการถ่ายทอดให้รู้จักการขยายพันธุ์พืชสมุนไพรแล้วชาวบ้านยังมีการสอนให้นำพืชสมุนไพรมาปลูกไว้บริเวณรอบๆ บ้านเพื่อความสะดวกต่อการนำมาใช้และเป็น การขยายพันธุ์ให้มีปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆ เพื่อป้องกันการสูญหายและเพื่อให้ผู้อื่นได้รู้จักหรือได้ใช้ด้วยเช่นกัน และเมื่อผู้คนรู้จักพืชสมุนไพรที่สามารถนำมาทำเป็นยาแล้วจะเห็นคุณค่าไม่ทำลายหาก

ไม่รู้จักรก็อาจจะไม่สนใจหรือบางครั้งอาจถอนทิ้งเพราะไม่รู้ว่ามีคุณค่ามีประโยชน์อย่างไร การถ่ายทอดลักษณะนี้จึงเป็นการอนุรักษ์พืชสมุนไพรได้อีกทางหนึ่ง

ในส่วนของชาวบ้านและพ่อหมอแม่หมอในชุมชนเองการที่มีความรู้ในการใช้สมุนไพรจากการถ่ายทอดที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษและการเสาะแสวงหาความรู้จากแหล่งต่างๆ เพิ่มเติมอยู่เสมอทำให้รู้จักสมุนไพรหลายชนิด ถ้าหากไม่มีพืชสมุนไพรชนิดใดก็จะเสาะแสวงหามาปลูกเพื่อความสะดวกต่อการนำมาใช้ด้วยจิตสำนึกของตัวชาวบ้านเอง มีความคิดในเรื่องการสะสมพืชสมุนไพรเพื่อมิให้พืชสมุนไพรชนิดใดชนิดหนึ่งสูญหายไปจึงมีการปลูกพืชสมุนไพรอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าพืชสมุนไพรบางชนิดจะยังไม่ได้ใช้ในปัจจุบันแต่เชื่อว่าในวันข้างหน้าอาจต้องใช้ได้ใช้ พืชสมุนไพรที่นำมาปลูกภายในบริเวณรอบๆ บ้าน ได้แก่ หลัวเลอ(ผักแพว) จั้วเก๋า(ผักโขม) น้ำกุ่ม(โหระพา) ปูู้(สระระแห่น) ป้าหว่างเตื่อ(บี๊ดป๊ิวขาว) ป้อหลือเต้า(มะเขว่น) จั้วคู้(กระชายดำ) เจียกู่(ข่า) เจียคู้(ปูเลยดำ/ไพลดำ) เจียต้า(ขมิ้นชัน) จั้วจี้(ขิง) เจียต้าเต้า(ปูเลยขาว/ไพลขาว) จั้วคู้(เฟินใบมะขาม) จั้วป้อลือ(มะเขือพวง) ต้ากั๊(ตะไคร้) ต้อต้า(พลับพลึง) ซี้เผล้เต้า(มะคำดีควาย) เต้าดง(ขี้เหล็ก) เย้าจี้เถ่งเลี้ยะ(กะเพราแดง) นมเหย่เลี้ยะ(พุทธรักษา) ก้าหือ(บอน) เต้อดาเลี้ยะ(ละหุ่งแดง) ซี้ดเต้อหน่ง(ใบบัวบก) ลีจี้ท้อ(รากฝรั่ง) ล้อจ้อเลี้ยะ(ดีวัวป่า) ม้าดีเลี้ยะ(มะระขี้นก) ม้าบลังจี้ (ตำลึง) เป็นต้น นอกจากการปลูกสมุนไพรของพ่อหมอแม่หมอและชาวบ้านแล้วยังมีการแลกเปลี่ยนความรู้ในการใช้สมุไพรระหว่างพ่อหมอแม่หมอและระหว่างชาวบ้านเอง ซึ่งล้วนเป็นการเพิ่มปริมาณพืชสมุนไพรด้วย เนื่องจากบางครั้งพืชสมุนไพรบางอย่าง พ่อหมอแม่หมอหรือชาวบ้านบางคนยังไม่มีเมื่อพ่อหมอแม่หมอหรือชาวบ้านใดมีพืชสมุนไพรนั้นก็จะมีการขอหรือแลกเปลี่ยนสมุนไพรเพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ของตนทำให้พืชสมุนไพรมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นและหลากหลายชนิดมากขึ้น

2) การขยายพันธุ์และการอนุรักษ์พืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

การปลูกพืชสมุนไพรในปัจจุบันนอกจากการมีความรู้ในด้านการใช้พืชสมุนไพรและการปลูกพืชสมุนไพรเพื่อการใช้ประโยชน์แล้ว อีกด้านหนึ่งภายในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ในอดีตมีป่าไม้และพืชสมุนไพรมากมายหลายชนิดรวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก แต่ต่อมาเมื่อมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้นประกอบกับเมื่อเริ่มมีการทำการเกษตรสมัยใหม่โดยต้องการเพิ่มพื้นที่การผลิตมากขึ้นจึงได้มีการขยายพื้นที่ทำกินมากขึ้น ทำให้พื้นที่ที่เป็น

แหล่งของพืชสมุนไพรและพืชพันธุ์หลายชนิดหมดไป ซึ่งจากกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ลดลงเป็นอย่างมาก และเนื่องจากพื้นที่บ้านขุนช่างเคี่ยนอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุย มีกฎระเบียบห้ามชาวบ้านขยายที่ทำกินมากขึ้น ประกอบกับชาวบ้านภายในชุมชนเริ่มกังวลว่า พืชสมุนไพรและพืชหลายชนิดอาจสูญหายไป จึงมีการปลูกและขยายพันธุ์พืชสมุนไพรที่มีน้อยให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้น ในส่วนของพืชสมุนไพรชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลช้างเผือกเพื่อทำสวนสมุนไพร โดยภายในชุมชนเองมีสวนสมุนไพร 3 สวน คือ สวนสมุนไพรหลังศูนย์เด็กเล็ก สวนสมุนไพรในโรงเรียน และสวนสมุนไพรในพื้นที่แม่หมอสวนสมุนไพรในชุมชน ซึ่งในการเข้าไปดูแลรักษาสวนสมุนไพรหลังศูนย์เด็กเล็กจะเป็นในส่วนของแม่บ้านในชุมชนเอง หากพบเจอพืชสมุนไพรที่หายากก็จะรีบนำมาปลูกขยายพันธุ์และมีการชักชวนคนในชุมชนให้ปลูกพืชสมุนไพรภายในบ้านของตัวเองเพื่อสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้

2. ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อระบบนิเวศ

เนื่องจากพื้นที่บ้านขุนช่างเคี่ยนอยู่ในเขตอุทยานสุเทพ-ปุย ลักษณะภูมิประเทศ ส่วนใหญ่เป็นภูเขาล้อมรอบทรัพยากรธรรมชาติด้านป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์มากไม้ที่พบส่วนมากเป็นไม้เต็ง ไม้รัง ไม้เหียง ไม้พลวง ไม้ประดู่ ไม้เสลา ไม้เก็ดดำ ไม้เก็ดแดง ไม้ก่อ เป็นต้น ในส่วนพื้นที่ราบที่ติดกับห้วยตึงเต่าได้มีการขยายพื้นที่ทำกินเพื่อทำการเกษตรเช่น การปลูกลิ้นจี่ การปลูกข้าว ซึ่งมีการไถเพื่อเตรียมดินกันอยู่เสมอทำให้พืชสมุนไพรและต้นไม้บางชนิดไม่สามารถขึ้นได้ในที่ราบบริเวณส่วนนี้ แต่ในส่วนของป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่พบพืชสมุนไพรอยู่หลายชนิด และจากการถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรที่ยังคงสืบทอดกันมาจึงทำให้เกิดผลต่อระบบนิเวศดังนี้

1) การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรที่มีสืบทอดกันมาทำให้คนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ตระหนักถึงประโยชน์และคุณค่าของพืชสมุนไพรที่มีต่อตนเองและชุมชน จึงได้มีการอนุรักษ์และรักษาทั้งตัวพืชสมุนไพรและสภาพธรรมชาติที่เป็นแหล่งกำเนิดพืชสมุนไพร ด้านการรับรู้ และการเข้าถึงตลอดจนการคงอยู่ของพืชสมุนไพรจะเกิดขึ้นมิได้หากขาดสภาพธรรมชาติที่เหมาะสมจึงได้มีการรักษาป่าที่เป็นต้นกำเนิดของพืชสมุนไพรที่นำมาใช้ภายในชุมชน โดยผ่านกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มดูแลรักษาป่า กลุ่มเยาวชน เช่น การปลูกป่า ปลูกต้นไม้

และปลูกพืชสมุนไพรบริเวณป่าในชุมชนมีการช่วยเหลือทำแนวกันไฟไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าอันเป็นการทำลายพืชพันธุ์หลากหลายชนิดรวมทั้งสอดส่องดูแลไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าเชิงธุรกิจ สิ่งเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดสภาพป่าที่เหมาะสมต่อการเกิดของพืชพันธุ์ต่างๆ ที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งยารักษาโรคและแหล่งวัสดุใช้สอยแก่คนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

2) การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรนอกจากจะส่งผลดังกล่าวข้างต้นแล้วการรู้จักชนิดของพืชสมุนไพรย่อมก่อให้เกิดการอนุรักษ์และไม่ทำลายเพราะรู้คุณประโยชน์ของพืชสมุนไพร ซึ่งก่อให้เกิดผลดีต่อระบบนิเวศด้านความหลากหลายของพันธุ์พืช เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้ทำการเกษตรต้องมีการเตรียมพื้นที่เพื่อการเกษตร หากไม่ทราบชนิดของพืชสมุนไพรย่อมทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งเป็นผลให้พืชสมุนไพรลดจำนวนลงไปเรื่อยๆ อันจะนำไปสู่ผลเสียต่อระบบนิเวศ ถ้าหากรู้จักชนิดของพืชสมุนไพรย่อมไม่ถูกทำลาย

3) การนำพืชสมุนไพรมาใช้ในการดูแลสุขภาพได้ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรของคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ที่มีการใช้กันอย่างแพร่หลายและถ่ายทอดความรู้กันอย่างต่อเนื่อง มีการแนะนำและส่งเสริมให้เกิดการปลูกและการขยายพันธุ์มากขึ้น อันเป็นลักษณะเฉพาะของระบบนิเวศภายในชุมชนแห่งนี้

3. ผลของการถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรที่มีต่อมนุษย์ด้านการพึ่งพาตนเอง

1) การใช้รักษาอาการเจ็บป่วย

จากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรเพื่อการดูแลสุขภาพ การเจ็บป่วยที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนมาถึงรุ่นปัจจุบันสืบเนื่องมาจากในอดีตการคมนาคมไม่สะดวกที่จะออกไปรักษาที่โรงพยาบาล เมื่อมีอาการเจ็บป่วยชาวบ้านจึงมีการรักษาพยาบาลโดยใช้สิ่งใกล้ตัว คือ พืชสมุนไพร ซึ่งเป็นการพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพของตนเองและคนภายในครอบครัวได้ ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้จะมีความรู้ในด้านการใช้สมุนไพรกันเกือบทุกครอบครัว ซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและเพื่อนบ้านใกล้เคียงกัน มีการแนะนำให้แก่คนที่ไม่รู้เพื่อให้สามารถนำไปใช้และดูแลสุขภาพต่อไปได้ แต่หากมีอาการเจ็บป่วยรุนแรงจะนำไปรักษาที่โรงพยาบาลต่อไป

ในส่วนของการใช้พืชสมุนไพรในปัจจุบัน หากเป็นการเจ็บป่วยที่พอจะรักษาตนเองได้ หรือเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ เช่น ปวดท้อง ท้องอืดท้องเฟ้อ ท้องเสีย ไข้ ไข้หวัด ท้องผูก เคล็ดขัดยอก

ก็จะรักษากันเองโดยใช้พืชสมุนไพรที่ส่วนใหญ่มีปลูกกันทุกบ้านโดยปลูกรอบบ้านกันอยู่แล้วหรือหากไม่ดีขึ้นก็จะไปหาแม่หมอสมุนไพรเพื่อไปขอคำแนะนำรักษา รวมทั้งของตัวยาสมุนไพรด้วย เช่น หากท้องผูก ชาวบ้านจะใช้เจียจู้ (ไพล) ฝนใส่น้ำกิน ซึ่งไพลก็จะมีกรปลูกบริเวณรอบๆ บ้านอยู่แล้ว จะเห็นว่าสมุนไพรเหล่านี้สามารถหาได้ง่ายเพราะมีการปลูกบริเวณบ้านกันทุกครัวเรือน ทำให้สะดวกต่อการใช้ได้ทันทีหากเกิดอาการเจ็บป่วย หากเกิดการเจ็บป่วยที่ตนเองและคนในครอบครัวไม่สามารถรักษาได้แล้วก็จะไปหาแม่หมอสมุนไพรเพื่อให้แม่หมอช่วยรักษา แม่หมอก็ช่วยรักษาโดยใช้พืชสมุนไพรที่ตนเองมีหรือถ้าไม่มีก็จะเข้าไปเก็บในป่า ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกันและพึ่งพาอาศัยต่อกัน มีความสัมพันธ์กันที่พี่น้องทำให้เป็นชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนสามารถพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพสุขภาพได้

2) การใช้เป็นอาหาร

การพึ่งพาตนเองจากการใช้พืชสมุนไพรนี้ นอกจากจะเป็นการพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพแล้วการปลูกต้นไม้รอบๆบ้าน นอกจากเป็นยาแล้วยังสามารถนำมาเป็นอาหารได้อีกด้วย โดยมีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่นำมาประกอบอาหารได้ ซึ่งเป็นอาหารที่มาจากพืชผักพื้นบ้าน ซึ่งล้วนเป็นพืชสมุนไพร พืชผักเหล่านี้ตามหลักการแพทย์แผนโบราณสามารถใช้ในการปรับธาตุในร่างกายได้ เช่น ธาตุดินจะเป็นพวกพืชผักที่มีรสฝาด หวาน มัน เฝื่อน ซึ่งได้แก่ ถั่วต่างๆ หัวปลี กัลยัญถั่ว พักทอง เผือก ธาตุน้ำ ควรรับประทานอาหารที่มีรสเปรี้ยว ขม เช่น พวกมะกรูด สับปะรด มะนาว มะระ สะเดา ส่วนธาตุลมควรรับประทานอาหารที่มีรสเผ็ดร้อน เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ กระชาย พริกไทย โหระพา กระเพรา และธาตุไฟควรรับประทานอาหารรสเย็น จืด เช่น ผักบุ้ง จี่เหล็ก ซึ่งการรับประทานอาหารที่มีสรรพคุณเป็นสมุนไพรแบบนี้จะทำให้การปรับธาตุในร่างกายเกิดความสมดุล

แนวโน้มการใช้พืชสมุนไพรในอนาคตของชุมชนแห่งนี้ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนมีความเชื่อว่าจะมีเยาวชนรุ่นหลังใช้ตามเพราะพ่อแม่ เคยใช้ชีวิตอยู่ในครอบครัวเมื่อเห็นพ่อแม่ทำอะไร ลูกก็ต้องกินต้องใช้ตามกันมาซึ่งถือว่าเป็นการกลมเกลียวทางสังคมอย่างหนึ่ง เมื่อพ่อแม่มีการกินอยู่อย่างไรลูกก็ซึมซับและรับเอาวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตแบบนั้นมาด้วยซึ่งวิถีชีวิตแบบนี้ยังมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

3) การใช้พืชสมุนไพรในการดูแลสุขภาพต่อการพึ่งพาตนเอง

ชาวบ้านในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ได้เลือกวิธีการรักษาการเจ็บไข้ได้ป่วยโดยส่วนใหญ่มักใช้หลายๆ วิธีรวมถึงแม้จะมีการไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วก็ตาม หลังจากนั้นได้กลับมารักษากับพ่อหมอแม่หมอและพืชสมุนไพรเป็นหลัก เป็นการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านในการดูแลสุขภาพเพราะพืชสมุนไพรเป็นสิ่งที่ชาวบ้านมีกันอยู่แล้วภายในชุมชนและเคยใช้มาแล้วในอดีตรวมถึงการมีความรู้ในการใช้ที่สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษและจากแหล่งความรู้ต่างๆ ในปัจจุบันทำให้มีความสามารถในการดูแลสุขภาพของตนเองได้ในระดับหนึ่งเพราะหากเกิดอาการป่วยเล็กน้อยๆ ขึ้นมาสามารถรักษาตนเองได้ทันทีโดยใช้สมุนไพรที่มีอยู่รอบๆ บ้านหรือภายในชุมชนที่มีปลูกกันทุกครัวเรือนไม่ต้องไปซื้อหาจากแหล่งใด เมื่อมีตัวยาคือ สมุนไพร และมีความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรทำให้เกิดการรักษาตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพาโรงพยาบาลและมีความสะดวกในด้านการนำสมุนไพรมาใช้เพราะหาได้ง่ายมีในชุมชนไม่ต้องซื้อหาทำให้เกิดการพึ่งพาตนเองด้านการดูแลสุขภาพได้ระดับหนึ่ง

การพึ่งพาตนเองจากการใช้พืชสมุนไพรของคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้พบว่าเกิดขึ้นจากการได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการใช้พืชสมุนไพรมาจากอดีตจนถึงปัจจุบันยังคงใช้กันอยู่เนื่องมาจากการนำพืชสมุนไพรมาใช้ของคนในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะดังต่อไปนี้

- ความเชื่อในด้านของตัวยามีความเชื่อว่าสมุนไพรสามารถรักษาอาการเจ็บป่วยได้หายขาดมากกว่าการรักษาโดยใช้ยาแผนปัจจุบันเพียงอย่างเดียวและเชื่อว่าพืชสมุนไพรเป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติ จึงไม่มีผลข้างเคียงและอาการข้างเคียง เหมือนกับยาแผนปัจจุบัน

- วิธีการปฏิบัติที่ค่อนข้างง่ายในการใช้เพราะพืชสมุนไพรบางอย่างมีอยู่บริเวณรอบบ้านหรือหากไม่มีที่บ้านของตนเองก็สามารถหาได้ภายในหมู่บ้านและถ้าหากไม่ได้จริงๆ ก็ไปหาแม่หมอสมุนไพรประจำหมู่บ้าน

- มีความสะดวกในการนำพืชสมุนไพรมาใช้ เนื่องจากพื้นที่ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้มีอาชีพในการทำเกษตรจึงมีโอกาที่จะปลูกพืชสมุนไพรเพื่อมีพืชสมุนไพรไว้ใช้ในวันข้างหน้าประกอบกับพื้นที่ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยจึงมีพืชสมุนไพรหลายชนิดเมื่อชาวบ้านพบพืชสมุนไพรที่ตนเองไม่มีก็จะนำมาปลูกไว้ส่งผลให้ในปัจจุบันเกือบทุกครัวเรือนมีการปลูกพืชสมุนไพรบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป ด้านการนำมาทำเป็นยานั้นส่วนของชาวบ้าน

มักจะเป็นการทำยาที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากนัก เช่น การนำส่วนของสมุนไพรสดๆ มาใช้โดยการตำเพื่อพอกหรือโปะ หรือการนำพืชสมุนไพรมาต้มหรือหนึ่งใส่กับอาหาร รวมถึงการนำมาปรุงอาหารชนิดต่างๆ ซึ่งเป็นการใช้สมุนไพรตัวเดียว ส่วนการทำยาที่มีขั้นตอนมากขึ้นมักจะเป็นกลุ่มพ่อหมอแม่หมอที่ต้องมีการนำมาทำยาตามตำราต่างๆ ซึ่งต้องใช้สมุนไพรหลายชนิดด้วยกัน

- ประเพณี เป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษซึ่งมีการใช้พืชสมุนไพรกันมาตั้งแต่อดีตทำให้เกิดการกลมเกลียวทางสังคมเกิดเป็นความเคยชินในการปฏิบัติเนื่องจากเป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่รุ่น ปู่ ย่า ตา ยาย และพ่อแม่ ก็ยังมีการใช้สืบต่อกันมา

4.4 ปัจจัยมีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ผู้ศึกษาได้จำแนกปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งออกเป็น 2 ด้าน คือ ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกแสดงรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

4.4.1 ปัจจัยภายในที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

1) วิถีชีวิตความเป็นอยู่

จากการที่ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้มีการนำพืชสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการกินการรักษาตามเจ็บไข้ได้ป่วย รวมทั้งการนำมาเป็นวัสดุใช้สอยและพิธีกรรมของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนที่สมาชิกในชุมชนได้มาอยู่ร่วมกันภายใต้ข้อตกลงร่วมกันซึ่งชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนนี้ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติกันมานานจนถึงปัจจุบันตั้งแต่วิถีของการประกอบอาชีพด้วยการทำการเกษตร ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเนื่องจากในอดีตชาวบ้านจะนิยมปลูกฝิ่น แต่ในปัจจุบันได้มีการปลูกลิ้นจี่และกาแฟทดแทน ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ส่วนการปลูกข้าว หรือพืชผักต่างๆ จะเข้าไปในลักษณะของการปลูกเพื่อการยังชีพนอกจากการทำการเกษตรแล้วยังมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู ไก่ ซึ่งเลี้ยงไว้เพื่อการบริโภคภายในครอบครัวและเพื่อนำไปประกอบพิธีกรรมต่างๆ จะเห็นว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในการประกอบอาชีพต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ กล่าวคือ การทำไร่ ทำนาต้องไปทำที่ป่าหรือ

ภูเขาที่ชนเผ่าได้เตรียมพื้นที่ด้วยการเลือกพื้นที่ซึ่งเดิมจะเลือกตามความรู้ที่เป็นแนวปฏิบัติของการเลือกพื้นที่ที่ได้รับการสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษแต่ปัจจุบันจะต้องทำตามแนวเขตที่อุทยานแห่งชาติสุเทพ-ปุยได้กำหนดไว้ โดยในแต่ละครั้งที่จะมีการเพาะปลูกก็จะมีพิธีกรรมไหว้ผีเพื่อขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือไม่ว่าจะเป็นผีป่า ผีดอย ได้ช่วยดูแลรักษาเพื่อให้การประกอบอาชีพทำการเพาะปลูกได้ผลผลิตดี

จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยน ได้ส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรคือ การที่ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนมีความผูกพันกับธรรมชาติและป่าไม้ประกอบกับการที่วิถีชีวิตต้องพึ่งพาธรรมชาติทำให้ต้องมีการปกป้องพื้นที่ป่าทั่วไป ซึ่งเป็นป่าที่สามารถหาประโยชน์เพื่อหาอาหาร และใช้ประโยชน์ด้านอื่นๆ จะไม่เข้าไปทำลายหรือเข้าไปทำใน สิ่งที่ไม่เหมาะสม นั้นแสดงถึงการให้ความเคารพต่อสถานที่ซึ่งจากความเชื่อของชนเผ่ามองว่าป่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ห้ามมิให้ผู้ใดทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสม เพราะจะทำให้เจ้าป่าเจ้าเขา หรือผีป่า ผีดอยไม่พอใจ หรือโกรธได้ ดังนั้นหากใครฝ่าฝืนผีป่าผีดอยจะลงโทษด้วยการทำให้ชีวิตเดือดร้อนหรือทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยจนอาจเสียชีวิตได้ ด้วยวิถีชีวิตความเป็นอยู่มีความผูกพันกับป่า เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องบำบัดรักษาโดยการรักษาจากพืชสมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งการรักษายังเป็นวัฒนธรรมที่ยังถือปฏิบัติอยู่จนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีสิ่งต่างๆ การเปลี่ยนแปลงไปบ้างเช่น ป่าไม้ลดลง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนแห่งนี้มีความผูกพันกับพืชสมุนไพรเป็นอย่างมาก รวมไปถึงการดำรงชีวิตที่ควบคู่ไปกับความเชื่อต่างๆ ที่มีการนับถือกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

2) การเคารพผู้อาวุโส

เนื่องในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมีจารีตเกี่ยวกับการเคารพนับถือบิดา มารดา และผู้อาวุโส เพราะมีการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ สังคมของชนเผ่าม้งนั้น ผู้อาวุโส บิดามารดา พ่อหมอ แม่หมอ ถือว่าเป็นสถาบันที่ทรงความนับถืออย่างยิ่ง เมื่อผู้เฒ่าผู้แก่ทำอะไรสอนอะไรจึงได้รับการปฏิบัติอยู่เสมอ เนื่องจากบุคคลเหล่านี้เปรียบเสมือนคัมภีร์ทางศาสนาหรือเป็นตำราเรียนทางศาสนาเนื่องจากคนในชุมชนส่วนมากนับถือศาสนาพุทธ(นับถือผี) รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ เพราะว่า สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่มีการจดบันทึกไว้เป็นตำรา ดังนั้นคำสอนเกี่ยวกับ

เรื่องต่างๆ เช่น พืชสมุนไพรหรือการรักษาโรคร้ายต่างๆ ด้วยพืชสมุนไพร รวมถึงพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ ที่มีในชุมชน จึงได้รับการปฏิบัติสืบต่อมานับว่าเป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบนี้เอาไว้

ในส่วนของกรเจ็บไข้ได้ป่วยของคนในหมู่บ้าน หากมีการเจ็บป่วยเมื่อรักษาด้วยพืชสมุนไพรในบ้านตนเองแล้วไม่หายก็จะไปหาแม่หมอยาสมุนไพรประจำหมู่บ้านซึ่งเป็นที่เคารพของคนในชุมชน โดยแม่หมอจะทำการซักถามอาการเจ็บป่วยอย่างละเอียด เช่น เจ็บหรือปวดตรงไหน ไปทำอะไรมา ที่ไหนและอย่างไร เมื่อแม่หมอได้ข้อมูลก็จะทำนายหรือวิเคราะห์โรคได้ จากนั้นก็จะหาพืชสมุนไพรภายในบ้านของตนเอง หรือภายในสวนสมุนไพร หรือถ้าหากไม่มีพืชสมุนไพรชนิดนั้นๆ ก็จะเข้าไปหาในป่าเพื่อนำมารักษาผู้ป่วย ซึ่งก็มีบางรายที่เจ็บไข้ได้ป่วยเพราะทำผิดผี ก็จะต้องใช้พิธีกรรมในการรักษาต่อไปโดยรักษาจากพ่อหมอคาถา ซึ่งเมื่อผู้ป่วยหายป่วย ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยก็จะแสดงความนับถือและตอบแทนพ่อหมอแม่หมอ โดยการนำน้ำมาล้างมือพ่อหมอหรือแม่หมอเพราะมีความเชื่อว่าหากไม่มาล้างมือแล้ว ญาติผู้ที่มารักษายาจะป่วยเป็นโรคร้ายไข้เจ็บไปเรื่อยๆ และตอบแทนเป็นสินน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ แล้วแต่ผู้ป่วยจะศรัทธา

นอกจากนี้แล้วพบว่าในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมีกลุ่มแม่บ้านที่เป็นผู้รู้เรื่องการใช้พืชสมุนไพรเพราะได้รับการสืบทอดมาจากพ่อแม่ ประกอบกับตนเองเป็นผู้หญิงจะต้องทำหน้าที่จัดหาอาหารให้แก่คนในครอบครัว ดังนั้นกลุ่มแม่บ้านเหล่านี้ จะหาพืชผักสมุนไพร มาใช้ในการปรุงอาหาร จากการสังเกตลูกสาวของพ่อเจ็ง ได้นำมะกอกมาประกอบอาหาร ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ได้มีการนำพืชสมุนไพรนำมาเป็นอาหาร เป็นวัสดุใช้สอยและเป็นยารักษาโรคที่ได้รับการถ่ายทอดมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้พืชสมุนไพรยังนำมาประกอบพิธีกรรมด้วย เช่น qos tshav / ก่อซ่า ใช้ในพิธีกรรมในกรณีที่มีคนเล่นของใต้ การที่ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนได้นำสมุนไพรมาใช้เป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาและได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและเป็นการเชื่อตามศาสนา องค์ความรู้เหล่านี้ปัจจุบันยังคงอยู่กับชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนเนื่องจากการมีความเคารพผู้อาวุโสของคนในชุมชนที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิตจากการที่มีความเข้มแข็งของวัฒนธรรมที่ยังคงอนุรักษ์ไว้จนถึงปัจจุบัน

จึงสามารถสรุปได้ว่าการที่ชาวบ้านบ้านขุนช่างเคี่ยนได้มีความเคารพผู้อาวุโสส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้าน คือ เมื่อมีการบอกการสอนไม่ว่าเรื่องๆ ผู้ที่มีความอาวุโสน้อยกว่าจะเชื่อฟัง

คำสั่งสอนนั้น จึงทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องที่สามารถสืบทอดมาได้เพราะคำสอนเหล่านี้จะแฝงด้วยแนวคิดและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆ ซึ่งรวมไปถึงภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านด้วย จึงทำให้สามารถสืบทอดได้มาจนถึงปัจจุบัน

3) การอบรมสั่งสอน

ในที่นี้หมายถึงการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจและการปฏิบัติของการใช้พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาและการใช้ในชีวิตประจำวัน จะเห็นได้ว่าการใช้พืชสมุนไพรเป็นแนวปฏิบัติ นับว่าเป็นองค์ความรู้ที่ได้ผ่านการอบรมสั่งสอน ซึ่งความรู้นั้นได้เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมจารีตประเพณีที่ได้กำหนดขึ้นในสังคม ไม่ได้มีการเกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่ผ่านการวิเคราะห์และผ่านวิถีคิดปฏิบัติกรรมมาช้านาน โดยเฉพาะเรื่องของการใช้พืชสมุนไพร ซึ่งจะทราบว่าที่ตรงไหนมีพืชสมุนไพร และพืชชนิดใดที่จะนำมารักษาความเจ็บป่วยจนได้รับการยอมรับ และบอกเล่ากันมาทั้งนี้แล้วแต่ว่าจะมีการจดจำของผู้รับการสืบทอดที่ได้รับการอบรม จากพ่อแม่ ผู้เฒ่าผู้แก่ และพ่อหมอแม่หมอ

การอบรมสั่งสอนที่ต้องถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจรวมถึงการปฏิบัติได้จริงหากเปรียบเทียบระบบการศึกษาจะเป็นการศึกษาแบบไม่เป็นทางการ เพราะในแต่ละชาติพันธุ์มักจะแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมประเพณี ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนการอบรมสั่งสอนเป็นการศึกษาที่บรรพบุรุษถ่ายทอดสู่ลูกหลานในระดับครอบครัว เช่น พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย เป็นการให้ความรู้ในเรื่องต่างๆ อาทิ ประเพณี วัฒนธรรม การดำรงชีวิตตั้งแต่เด็กจนโต เป็นหนุ่มสาว การอบรมสั่งสอนนั้นอาจจะเป็นคำพูดอบรมสั่งสอนและรูปแบบของการปฏิบัติจริง

จากการสัมภาษณ์นางสาวสยามล แซ่ว่าง กล่าวว่า “ พ่อแม่จะไม่สอนเหมือนในโรงเรียน แต่จะสอนโดยการพาลูกหลานไปทำไร่ทำสวน เมื่อเห็นพ่อแม่ทำ เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่ก็ทำเป็นเอง ในส่วนของพิธีกรรมต่างๆ ก็เห็นพ่อหมออาคาทำมาตั้งแต่เด็ก ในเรื่องของพืชสมุนไพรพ่อแม่ก็จะพาเข้าป่าด้วยเมื่อมีการเก็บสมุนไพรและสอนว่าพืชสมุนไพรชนิดใดใช้รักษาโรคอะไรได้บ้าง ส่วนพืชสมุนไพรที่มีในรอบๆ บ้านก็จะได้ใช้เป็นประจำเพราะนำมาประกอบอาหารให้ครอบครัวกินโดยเมื่อตอนเป็นเด็กก็ได้ช่วยแม่ทำอาหารตั้งแต่เด็ก”

ดังนั้นการอบรมสั่งสอนที่กล่าวมาถือว่าเป็นองค์ความรู้หรือเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ในมิติของการเรียนการสอนของการปฏิรูปการศึกษาจึงมีการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการนำความรู้เรื่องพืชสมุนไพรในชุมชนเข้ามาสอนให้นักเรียนในโรงเรียนศรีนครินทร์ด้วย เพื่อให้เยาวชนได้ซึมซับพืชสมุนไพรที่มีคุณค่าในชุมชนของตนเอง เช่น การนำพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของตนเองหรือการประกอบอาหาร ซึ่งล้วนเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมไว้ไม่ให้สูญหายไปในอนาคตและครูผู้สอนก็เป็นพ่อหอมแม่หอมในชุมชนหรือผู้รู้ในเรื่องพืชสมุนไพร

4) พิธีกรรม ความเชื่อ

การประกอบประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนประกอบด้วยพิธีกรรมต่างๆ มากมายเช่น ความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกสร้างบ้าน ความเชื่อเรื่องกาลาอาคม ความเชื่อเรื่องผีประจำบ้าน ความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ (เจ้าที่เจ้าทาง) ความเชื่อเรื่องป่าไม้ ความเชื่อเรื่องการดูแลสุขภาพ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรประกอบกับสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของคนในชุมชนมีความเอื้ออาทร มีความเห็นอกเห็นใจ ซึ่งกันและกัน และคอยช่วยเหลือร่วมกันแก้ไขปัญหาซึ่งกันและกัน ซึ่งทุกคนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยกันเป็นอย่างดี ส่งผลให้ชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ยังคงยึดถือและปฏิบัติตามวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม ผสมผสานควบคู่ไปกับสิ่งใหม่ๆ ที่เข้าสู่ในชุมชน ซึ่งยังมีการนับถือเรื่องหมอผี หมอคาถา และยังคงปฏิบัติตามประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เมื่อเกิดเรื่องที่กระทบกระเทือนต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะเรื่องของการเจ็บไข้ได้ป่วย ภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรนั้นดูความเหมาะสมหลายๆ อย่างรวมกัน

อีกส่วนหนึ่งคือ การที่จะมีการยอมรับจากกลุ่มได้นั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อนั้นๆ ด้วย เพราะความเชื่อเป็นระบบคิดปรัชญาที่มนุษย์ในสังคมหรือชุมชนที่มีความเชื่อต่อเรื่องนั้นๆ อย่างไร เช่น ความคิดความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติ ได้แก่ ภูมิปัญญาเรื่องพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาโรคภัยต่างๆ และความเชื่อนับถือผี เชื่อว่าธรรมชาติจับต้องไม่ได้แต่สามารถกำหนดทุกอย่างได้

เช่น ความเชื่อในผีป่า ถือเป็นความเชื่อในส่วนแรก ต่อมาเป็นความเชื่อในระบบนิเวศ เรื่อง เจ้าป่าเจ้าเขา และส่วนที่สามเป็นเรื่องความเชื่อและความเคารพต่อบรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อทางศาสนา (นับถือผี) ซึ่งจากการสังเกตในแต่ละบ้านของคนในชุมชนจะมีหิ้งบูชาบรรพบุรุษ เมื่อไม่สบายก็จะอ่อนวอนให้ผีบรรพบุรุษมาช่วยปลดเปลื้องความเจ็บป่วย หรือเมื่อเก็บเกี่ยวจะมีการกินข้าวใหม่ก็จะนำมาถวายที่หิ้งบรรพบุรุษเสียก่อนเพื่อเป็นการแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษ

ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนได้ให้ความเคารพนับถือในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสอนและให้ความเชื่อถือว่าไม่จำเป็นการรักษากการเจ็บป่วยที่เชื่อว่าถูกผีลงโทษเพราะไปทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่ควรทำให้ผีโกรธหรือเจ้าป่าเจ้าเขาไม่พอใจจึงถูกลงโทษ ดังนั้นความเชื่อเหล่านี้ได้แสดงออกในรูปของการทำพิธีเลี้ยงผีเพื่อขอขมาและหากเมื่อเจ็บป่วยให้ดูว่าเกิดจากสาเหตุใดเมื่อวิเคราะห์จากการทำนายของพ่อหมอพิธีกรรมหรือหมอลาว่าเจ็บป่วยด้วยโรคใดหรือควรใช้วิธีการรักษาอย่างไร หากถูกผีทำก็จะทำพิธีเลี้ยงผี ในส่วนของพืชสมุนไพรแหล่งที่จะหาพืชสมุนไพรได้ส่วนมากจะอยู่ในป่า ที่มีความเชื่อว่าสรรพคุณที่ดีป่าจะต้องมีอากาศเย็นมีอุณหภูมิที่เหมาะสมโดยมากเป็นป่าที่สมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ปัจจุบันชาวบ้านตัดไม้้น้อยเพราะได้พึ่งพาทรัพยากรจากป่าอยู่มาก ทั้งนี้เป็นไปตามความเชื่อที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนและปฏิบัติ ฉะนั้นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ นับว่าเป็นสิ่งที่เอื้อต่อการใช้ทรัพยากรจากป่าเช่นกัน เมื่อจำเป็นต้องดูแลรักษาพยาบาลคนเจ็บป่วย ต้องอาศัยพืชสมุนไพรเพื่อใช้เป็นยาในการรักษา การเจ็บไข้ได้ป่วยต่างๆ เช่น ปวดศีรษะ ตัวร้อนเป็นไข้ ปวดท้อง ท้องเสีย เบื่ออาหาร นานไม่ไหล ซึ่งสามารถรักษาได้ด้วยสมุนไพร เมื่อไม่หายก็จะไปหาแม่หมอสมุนไพร หรือไปหาพ่อหมอแม่หมอลาตาเพื่อเสี่ยงทายและทำพิธีกรรมเพื่อรักษาการเจ็บป่วย เมื่อรักษาแล้วไม่หายและมีอาการรุนแรงมากขึ้นก็จะไปโรงพยาบาลในตัวเมืองต่อไป

ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนมีวัฒนธรรมประเพณีที่ได้แสดงออกให้ปรากฏไม่จำเป็นการประกอบพิธีกรรมความคิดความเชื่อในเรื่องต่างๆ รวมถึงการอบรมสั่งสอนซึ่งล้วนแต่เป็นองค์ความรู้หรือเป็นภูมิปัญญาที่ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนได้สั่งสมกันมาในอดีต ถือเป็นวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาของชนเผ่าอยู่ได้เพราะผ่านการยอมรับทำให้วัฒนธรรมประเพณีของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนดำรงอยู่

สามารถสรุปได้ว่าพิธีกรรม ความเชื่อของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนส่งผลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านเนื่องจากพิธีกรรมความเชื่อเป็นเหมือนวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญารูปแบบหนึ่งซึ่งส่งผลทำให้ชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้สามารถที่จะสืบทอดภูมิปัญญาการรักษาด้วยพืชสมุนไพรได้มาจนถึงปัจจุบัน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนปฏิบัติกันอยู่คือ การใช้พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาโรคภัยต่างๆ ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีได้รุกเข้ามาในชุมชนจึงทำให้โลกทัศน์ของคนในชนเผ่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยเช่นเดียวกันกลุ่มคนที่ได้อนุรักษ์ความเป็นชนเผ่าม้งก็ได้ดำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีเอาไว้โดยเฉพาะการรักษาโดยอาศัยพืชสมุนไพรในชุมชน ในมิติของความเชื่อของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนที่กล่าวถึง ด้านความคิดความเชื่อในสิ่งที่บรรพบุรุษได้ถือปฏิบัติได้แก่ภูมิปัญญาในการรักษาความเจ็บป่วยด้วยพืชสมุนไพรในชุมชน การอนุรักษ์แหล่งพืชสมุนไพรที่อยู่ในป่าซึ่งเป็นความเชื่อที่บรรพบุรุษได้ปฏิบัติสืบมา เช่น การนับถือผี ซึ่งชนเผ่าในปัจจุบันยังได้สืบทอดกันมาอยู่หากเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยที่เชื่อว่าภูติผีก็จะทำการเลี้ยงผี นอกจากนี้การบูชาวิญญาณบรรพบุรุษได้สวดอ่อนวอนขอให้ได้ผลผลิตดีและขอให้อยู่เย็นเป็นสุข ส่วนความเชื่อในการอนุรักษ์แหล่งสมุนไพรที่อยู่ในป่า ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขาที่ปกป้องรักษาทรัพยากรที่มีค่าไว้อย่างมากมาย เช่น พืชสมุนไพรที่นำมารักษาโรคและเป็นอาหาร เมื่อเกิดการละเมิดจึงต้องทำพิธีกรรมเพื่อขอขมาและขอให้เจ้าป่าเจ้าเขายกโทษให้ ซึ่งความเชื่อต่างๆ ที่กล่าวมาเป็นภูมิปัญญาของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนที่ได้อนุรักษ์ไว้จนถึงปัจจุบัน

4.4.2 ปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

1) ความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ

จากการได้รับความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐส่งผลให้ภายในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทำให้มีโอกาสนในการศึกษาสูงขึ้น ชาวชนที่จบจากโรงเรียนศรีเนห์รุซึ่ง เป็น โรงเรียนชั้นประถมศึกษาแล้วก็จะเข้าไปศึกษาต่อในระดับสูงขึ้น

นอกจากนี้ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนมีหน่วยงานหลายหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลช่างเคี่ยนก็ได้มีการเข้ามาพัฒนาทั้งในด้านสาธารณสุขโรคต่างๆ และในส่วนของ การอนุรักษ์พืชสมุนไพรองค์การบริหารส่วนตำบลช่างเคี่ยนได้มีงบประมาณสนับสนุนในการจัดทำและดูแลสวนสมุนไพรในชุมชนซึ่งให้กลุ่มแม่บ้านดูแล และอีกหน่วยงานหนึ่งคือ สถานีวิจัยและศูนย์ฝึกอบรมเกษตรที่สูงขุนช่างเคี่ยน ซึ่งได้เข้ามาให้ความรู้ในเรื่องการเกษตร และหน่วยงานอื่นๆ อีกมากมาย

ในส่วนของการรักษาดูแลสุขภาพจะมีหน่วยงานสาธารณสุขที่เข้ามาให้ความรู้ในการดูแลสุขภาพต่างๆ ซึ่งในปัจจุบันชาวบ้านมักหันมานิยมแพทย์แผนปัจจุบันหรือไปโรงพยาบาลมากขึ้น และหันหลังให้กับการรักษาแบบพื้นบ้านโดยการใช้พืชสมุนไพรซึ่งเป็นที่น่าเสียดายมาก เพราะว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านดั้งเดิมและองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านี้ผู้รู้มักจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ หรือเป็นคนที่มียุมากแล้วถึงแม้ว่ามีผู้ที่หันไปรักษากับแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้นก็ตาม แต่กลุ่มที่นับถือแบบดั้งเดิม หรือผู้สืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านยังคงนิยมแบบเดิมเอาไว้กล่าวคือ กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามยุคสมัยของสังคมแต่สิ่งต่างๆ เหล่านี้ยังสามารถอยู่ได้จนถึงปัจจุบันเพราะว่าในชุมชนยังมีการใช้สมุนไพร มีพ่อหมอแม่หมอสมุนไพร ผู้อาวุโสในชุมชน ตลอดจนชาวบ้านที่มีความรู้ในด้านนี้โดยมีปัจจัยต่างๆ ที่นำไปสู่โลกทัศน์ที่เอื้อต่อการคงอยู่ของภูมิปัญญา

สรุปได้ว่าความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐนั้น ไม่ได้เป็นเรื่องที่ดีเสมอไป เพราะในทางกลับกันอาจจะทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านต่างๆ และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านที่ได้มีการสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนานนั้นอาจจะสูญหายไป ในการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐนั้นควรเป็นการส่งเสริมให้มีการใช้สมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านรวมทั้งใช้เพื่อการส่งเสริมสุขภาพไม่ให้เกิดการเจ็บป่วยหรือส่งเสริมสุขภาพให้แข็งแรง เช่น ส่งเสริมให้มีการกินสมุนไพรที่เป็นพืชผักพื้นบ้าน ซึ่งอาหารเหล่านี้เป็นอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ กล่าวคือเป็นผักที่ปลอดสารพิษ เป็นอาหารประเภทกากใยซึ่งจะช่วยป้องกันโรคท้องผูกและโรคมะเร็งต่างๆ อีกทั้งยังช่วย

ให้เจริญอาหารอีกด้วย ซึ่งเป็นการทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองและลดการพึ่งพาจากภายนอก
ได้อีกด้วย

2) วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่

วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ เช่น การได้รับข่าวสารต่างๆ การได้รับการส่งเสริมจาก
หน่วยงานภายนอกมีผลทำให้วิถีการปฏิบัติมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น ความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ
ลดลง เช่น เดิมชุมชนมีป่าดงซึ่งซึ่งเป็นเขตห้ามเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าแห่งนั้น โดยเด็ดขาด
แต่ปัจจุบันก็ไม่มีป่าดงซึ่งเนื่องจากไม่มีชาวบ้านสนใจและไม่มีการทำพิธีเช่นไหว้เกิดขึ้นเป็นระยะ
เวลานานจนไม่มีป่าดงซึ่งภายในชุมชนแห่งนี้ แต่กลับใช้กฎระเบียบจากหน่วยงานอุทยานแห่งชาติ
สุเทพ-ปุยแทน ด้านการรักษาการเจ็บป่วยชาวบ้านก็หันไปรักษาความเจ็บป่วยจากโรงพยาบาล
มากขึ้น จากการสอบถามพ่อหมอแม่หมอประจำหมู่บ้านทราบว่า การคลอดในชุมชนในปัจจุบันไม่
มีใครมาให้ทำคลอดเนื่องจากหญิงที่ตั้งครรภ์ในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนเกือบทุกคนไปคลอดที่
โรงพยาบาล ซึ่งที่กล่าวมาล้วนเป็นวิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่มีการเปลี่ยนไปภายในชุมชน
แห่งนี้ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านต่างๆ และกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการ
จัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านที่ได้มีการสืบทอดกันมาเป็น
เวลายาวนานนั้นอาจจะสูญหายไปในที่สุด เพราะวิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่นี้อาจจะเป็นสิ่ง
ที่คนในชุมชนเปลี่ยนวิธีการคิดว่าสิ่งการรักษาด้วยพืชสมุนไพร และกระบวนการสืบทอด
ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านนั้นเป็นสิ่งที่
ล้าสมัย

อย่างไรก็ตามการที่ในชุมชนแห่งนี้ชาวบ้านยังมีความเข้มแข็ง ส่งผลทำให้สภาพแวดล้อม
วิถีการปฏิบัติและวิถีการดำเนินชีวิตมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนกับระบบ
นิเวศ และสังคม สามารถมีองค์ความรู้และการเห็นคุณค่าที่มีต่อการเจ็บป่วยและพืชสมุนไพรที่มีใน
ชุมชน ซึ่งกระบวนการการสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นมิติความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ
และสิ่งเหนือธรรมชาติที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ในชีวิตมีการเรียนรู้และกระบวนการ
สืบทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรที่ไม่มีวันสิ้นสุดและมีการจัดการความหลากหลายของ
พืชสมุนไพรเพื่อความคงอยู่และมีใช้ต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืน

ความเข้มแข็งของคนในชุมชนจนกลายเป็นพลังชุมชนนี้ หมายถึง ความสามารถในการรวมกลุ่มของคนในชุมชนที่จะร่วมกันสร้างกฎปฏิบัติร่วมกันในการอนุรักษ์ ปกป้อง วิถีวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่จะมีส่วนร่วมในการทำให้วิถีปฏิบัติดั้งเดิมสูญหายไปจากชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อเป็นเหมือนกฎเกณฑ์พื้นฐานในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน ส่วนปัจจัยภายนอกเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อการเรียนรู้และการสืบทอดประเพณีพิธีกรรมความเชื่อให้คงอยู่แม้ว่าจะมีการบูรณาการระหว่างวัฒนธรรมใหม่ๆ ร่วมด้วยก็ตาม การดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยนแห่งนี้ก็ยังไม่สูญหายไปจากชุมชน

โดยสรุปแล้วจะเห็นว่าชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนมีวัฒนธรรมประเพณีที่ผสมผสาน ทั้งความดั้งเดิมกับองค์ความรู้สมัยใหม่ได้อย่างลงตัว มีภูมิปัญญาด้านการจัดการพืชสมุนไพรตามแบบของชาวบ้านเองมีผู้รู้ หรือปราชญ์ชาวบ้านที่ทำหน้าที่สืบทอดภูมิปัญญาและมีเป้าหมายของการนำภูมิปัญญามาใช้เพื่อการดำรงชีวิตประจำวันซึ่งเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่สนับสนุนส่งเสริมการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติของชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนได้อย่างสมดุลและยั่งยืน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากปัจจัยภายนอกชุมชนไม่ว่าจะเป็นค่านิยมวิถีปฏิบัติที่ส่งผลกระทบต่อ การดำรงชีวิตและกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรของชุมชนชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา